

Skaņu un vārdu mācība.
Sintakse jeb teikuma mācība.

JĀNIS ENDZELĪNS /1873 – 1961/
KĀRLIS MĪLENBACHS /1853 – 1916/

J. ENDZELĪNS UN K. MÜLENBACHS

LATVIEŠU
VALODAS MĀCĪBA

SESTAIS IESPIEDUMS

RĪGĀ, 1927

© J. Endzelīns K. Mülenbachs 1927

© Eraksti 2010

ISBN 978-9984-841-68-7

109 lp. / ~ 1,79 MB

Pirmā izdevuma priekšvārdi.

Šī latviešu valodas mācība ir mūsu „Latviešu gramatikas” pārstrādājums. Daudz vietas ir izlaistas, citas saīsinātas un saturā un ārējā veidā piemērotas skolu vajadzībām. Nodomāta šī valodas mācība sevišķi tādiem skolniekiem, kas ar latviešu valodas elementarkursu jau iepazinušies. Kādā kārtā un cik izņemt stundās ar skolniekiem no tā, kas te sniegts, tas ir jautājums, kas atkarāsies no tam, cik lielas jau skolnieku zināšanas, un cik stundu nolemts latviešu valodai. Devām labāki vairāk nekā maz, lai arī pēc skolas beigšanas šī grāmata noderētu vajadzības brīžos pašķirt. Kā lielajā izdevumā, kas nodomāts sevišķi skolotājiem, tā arī te esam lielu vērību griezuši uz pareizu izrunu, ievērojot tagadējās rakstības nepilnību gaŗuma apzīmēšanā un izrunas dažādību izloksnēs, no kuŗām daudzas saīsina visus galotņu gaŗos patskaņus. Jāprot ne tikai pareizi rakstīt, bet arī pareizi runāt.

J. Endzelīns.

K. Mülenbachs.

Skaņu un formu mācība

J. Endzelīna
sarakstīta

I e v a d s.

Latviešu valoda un tās izloksnes un vēsture: radu valodas.

1. §. Latviski runā Latvijas iedzīvotāju vairums, — pavisam apmēram 1,500,000 cilvēku. Nerunā visur vienādi: katram novadam ir sava izloksne (= valodas īpatnības), pie kam starpība starp divām kaimiņu izloksnēm ļoti bieži ir tik maza, ka to izdzird tikai lietpratēja auss. Dažas valodas savādības izplatījušās pa daudz novadiem, un uz šī pamata atsevišķas izloksnes var savienot dialektos (= izlokšņu grupās). Latviešu valodā mēdz izšķirt trīs dialektus: a) **vidus** d., b) **tāmnieku** d., c) **augšzemnieku** d.

Vidus dialektu runā pa Latvijas vidieni, no Maz-Salacas un Ērgemes uz dienvidiem pār Valmieru, Cēsīm, Dobeli, Jelgavu līdz leišu robežai; uz šī dialekta dibināta latviešu rakstu valoda, pie kam vistuvāki rakstu valodai stāv Jelgavas un Dobeles izloksnes.

Par **tāmniekiem** mēdz saukt latviešus, kas dzīvo apmēram starp Kuldīgu, Talsiem, Dundagu,

Ventspili; bet te sauksim tā arī latviešus starp Skulti, Limbažiem, Liel-Salacu, kas runā ļoti līdzīgi Kurzemes tāmniekiem. Ievērojamākās tāmnieku īpatnības ir šādas: 1) īsie galotņu patskaņi izzūd (piem. „mās māc brāl” = māsa māca brāli), un gaŗos galotņu patskaņus mēdz saīsināt; 2) sieviešu kārtu izskauŗ vīriešu kārtā (piem. „tie cūks ir dārg” = tās cūkas ir dārgas); 3) *d a r b ī b a s v ā r d o s* lieto pie visām personām treŗsās personas formu (piem. „es sit”, „mēs sit”, „jūs sit”). — Vidus un tāmnieku dialektus salīdzinot ar augŗzemnieku dialektu, pirmos var arī saukt par „lejzemnieku” dialektu.

Augŗzemnieku dialektu runā Augŗ-Kurzemē, Latgalē, Vidzemes austrumos. Galvenās augŗzemnieku īpatnības ir šādas: 1) lejzemnieku **a** zināmos gadījumos pārvērŗas par tīru (vācu vai krievu) **o** (piem. „golva” = galva); 2) gaŗais **a** pārvērŗas par tīru (vācu) **o** (piem. „brōļi” = brāļi) un daŗās izloksnēs tālāk par divskani **oa** („broaļi”, no kam augŗzemnieki dabūjuŗi palamas vārdu „brolīŗi”); 3) platais **e** pārvērŗas par **a** (piem. „vacs” = vecs; „tāvs” = tēvs); 4) gaŗais **i** pārvērŗas par **ei** (piem. „veirs” = vīrs), un gaŗais **u** par daŗādās izloksnēs daŗādi izrunātu divskani (piem. „couka” jeb „ceuka” jeb „ciuka” = cūka); 5) **ie** pārvērŗas par gaŗu **i** (piem. „mīgs” = miegs), un **o** par gaŗu **u** (piem. „zūbs” = zobs); 6) stieptā akcenta vietā iestāŗies krītoŗais (sal. 8. §); 7) **ŗķ** un **ŗģ** izrunā kā **ŗk** un **ŗg**; 8) **ķ** pārvērties par **č** (piem. „čēve”, ar platu **e** abās zilbēs), un **ģ** par **dŗ**.

ŗie trīs galvenie dialekti nav stingri cits no cita ŗķirti, bet caur pārejas izloksnēm pamazām pāriet viens otrā.

2. §. Latv. valodas vecākais piemineklis ir 1585. g. izdotais katechisms; atskaitot daudzskaitļa datīva formas ar galotni **-ms** (piem. „tiems bērniems” = tiem bērniem) un seviŗķas lokatīva formas ar galotni **-n** (piem. „krustan sists” = krustā sists), tā laika valoda maz atŗķiŗas no tagadēŗās valodas. Tās iepriekŗējo attīstību varam tikai zināmā mēŗā nojaust, kad salīdzinām to ar radu valodām. Latv. valoda pieder pie indoeiropieŗu valodu cilts. ŗī valodu cilts sadalās 8 zaros: **indoirānieŗu** jeb **ārieŗu** (indieŗu jeb sanskrita val.; persu val.); 2) **armēņu**; 3) **grieķu**; 4) **albaņu**; 5) **itaļu** (seno samnītu, umbru, latīņu) valodas (no latīņu val. cēluŗās tagadēŗās romāņu, tas ir, rumeņu, italieŗu, franču, spānieŗu, portugalieŗu valodas); 6) **ķeltu** (īru, bretoņu, seno gallieŗu); 7) **ģermāņu** (gotu, zviedru, dāņu, norveģu, angļu, vācu, holandieŗu); 8) **slavu** (krievu, poļu, čechu, sorbu, slovaku, sloveņu, serbu, bulgaru) un **baltu** (latvieŗu, leiŗu, 17. gadsimtenī pārvācoto prūŗu) valodas. ŗo valodu radniecība izskaidrojama tā, ka visas tās cēluŗās no vienas pirmvalodas (kā vēlākos laikos romāņu valodas no latīņu valodas), indoeiropieŗu pirmtautai izplatoties un pa daŗai ar sveŗām tautām jaucoties (tā piem. latvieŗos pārgājuŗi lŗbieŗi, un pa daŗai no tam radies tāmnieku dialekts). Latv. valoda tā tad pieder pie baltu valodām, kas vistuvāki rada slavu valodām, pie kam tā leiŗu valodai tuvāki stāv kā prūŗu valodai. Leiŗu un prūŗu valodas paglābuŗas vecākas formas nekā latvieŗu valoda, un salīdzinot beidzamo ar ŗīm radu valodām, varam nojaust latv. valodas senāko veidu.

I. S k a ņ u m ā c ī b a.

Latv. valodas skaņas.

3. §. Valoda jeb runa sadalās teikumos, teikumi — vārdos, vārdi — zilbēs (jeb balsienos), zilbes — skaņās.

Par zilbi saucam vārda daļu, vai arī veselu vārdu, ko izrunā ar patstāvīgu un vienīgu dvasas grūdienu. Zilbju skaits vārdos var būt dažāds (piem. „es”, „brā-lis”, „vei-ci-nāt”, „pa-stai-gā-ties”, „at-vē-si-nā-ties”).

Valodas skaņu redzamās zīmes sauc burtus, burtu kopu zināmā kārtā — ābeci jeb alfabētu.

Jaunajā ortografijā lieto šādu alfabētu:

a, b, c, č, ch, d, dz, dž, e, f, g, ģ, h, i, ie, j, k, ķ, l, ļ, m, n, ņ, o, p, r, ŕ, s, š, t, u, v, z, ž.

ch, f, h sastopami tikai svešvārdos (piem. „chronoloģija”, „fabrika”, „hercogs”).

Patskaņi.

4. §. Valodas skaņas sadalās patskaņos un līdzskaņos. Par patskaņi sauc vairākskaņu zilbē to skaņu, ko izrunā visskaļāki; pārējās skaņas ir zilbes līdzskaņi. Patskaņi var arī vieni paši sastādīt zilbes (piem. „ē-ka”).

Rakstu valodā sastopami vienkāršie patskaņi **a, e, i, u** un svešvārdos (piem. „politika”) arī **o**. Visi šie patskaņi var būt īsi un gaŗi.

Bez tam sastopami divu patskaņu savienojumi, saucami par divskaņiem: **ai, au, ei, ui** (gandrīz tikai patapinātos vārdos, piem. „puika”, „muita”), retumis **iu** (piem. „pliuksķēt”), svešvārdos (piem. „boikots”) arī **oi**. Pie divskaņiem pieskaitāmi arī latv. **o** (izrunā kā **ua** jeb **uo**; piem. „dot”, „lops”) un **ie** (piem. „iet”).

5. §. **P a t s k a ņ a e i z r u n a.** Patskaņi **e** (gaŗo un īso) izrunā šauri un plati.

Plati izrunā **e**, kad nākamā zilbē stāv (vai senāk ir stāvējis) **a**, platais **e, u, o, ai, au**; tā piem. vārdos „rets”, „dēls” (**s** priekšā te izkritis **a**), „reta”, „dēla”, „retam”, „dēlam”, „retu”, „dēlu”, „retus”, „dēlus” (un pēc šo locījumu parauga arī locījumos „reti”, „dēli” un „retiem”, „dēliem”, un apstākļu vārdā „reti”), daudzskaitļa ģenitīvos Cēsu, debesu, dzelzu, tagadnes formās, piem. „vedu”, „redzu”, (viņš) „ved” (pēc **đ** te atkritis **a**), „redz”, „vedam”, „redzat”, „redzētu”, „redzēdams” u. c.

Šauri izrunā **e** 1) tādās zilbēs, kas no laika gala stāvējušas vārda beigās, piem. „es”, „mēs”, „ne”, „nē”, „te”, „māte”, „mātes”; 2) kad seko (vai senāk ir sekojis) **i**, šaurais **e, ei, ie, j**, vai cita kāda līdzskaņa savienojums ar **j** (bj, pj, mj, ņ, ļ, ŕ, ž, š, dž, č, ķ, ģ), piem. „dedzināt”, „ēdināt”, „dēliņš”, (tu) „ved(i)”, „redzi”, „vediet”; nenoteicamā izteiksmē, piem. „varēt”, „ēst”, „nest” (pēc **t** te atkritis **i**); pagātnes formās, piem. „vedu”, „veda”, „vedām”, „vedāt” (senāk šīs formas skanēja: „vežu”, „vede”, „vedēm”, „vedēt”); „leja”, „degšu” (nākotnē), „vējš”, „sējums”, „meita”, „mežs” u. c.

Gala zilbju patskaņi.

6. §. a) Pirmatnējie **ī s i e** patskaņi, izņemot **u**, latv. valodā ir zuduši tādās zilbēs, kas no laika gala stāvējušas vairākzilbju vārda beigās. Tā piem. izkritis **a** vīriešu kārtas viensk. nōminatīvā, piem. „dēls”; te starp **l** un **s** izkritis **a**, kas paglābies vienzilbes vietnieka vārdū nōminatīvā „tas”, „kas”.

b) Pirmatnējie **g a ŕ i e** patskaņi un divskaņi ir saīsināti tādās zilbēs, kas no laika gala ir stāvējušas vairākzilbju vārda beigās, pie kam **ai** un **ie** pārvēršas par **i**, turpretim **au** un **o** — par **u**. Tā piem. gaŗais **a** saīsināts ā-celmu viensk. nōminatīvā (piem. „sieva”; gaŗums paglābies vienzilbes vietnieka vārdā „tā”) un ģenitīvā un daudzsk. nōminatīvā un akuzatīvā („sievās”; gaŗums atkal paglābies vienzilbes vietnieka vārdā „tās”); **ie** saīsināts piem. vīriešu kārtas

daudzsk. nōminatīvā (piem. „labi tēvi”; gaŗums paglābies vienzilbes vietnieka vārdos „tie”, „šie”).

Tā tad visur tur, kur tagad gala zilbē gaŗš patskanis vai divskanis, ir beigās atkritusi kāda zilbe; tā piem. lokatīvā (piem. „upē”; pēc gaŗā beigu e te atkritusi kāda zilbe, kas leiŗu valodā vēl paglābusies).

Patskaņu mijas vienas saknes vārdos.

7. §. No vienas saknes atvasinātos vārdos bieŗi novērojam patskaņu mijas.

a) Ar patskani e saknē mijas a, ē, o, ā. Piemēri:				
e	ē	a	o	ā
zeļu	zēlu	zaļš		zāle
mest	mētāt	pa-mats		
	sēsties		sodrēji	
	glēbt	glabāt		glābt.
Ja pēc e seko r, l, n, m, tad ar e arī i mijas. Piemēri:				
e	ē	a	ā	i(i)
remdēt			rāms	rimt
veŗu	vēru		vārstīt	virināt
sveŗu	svēru	svars	svārstīt	svīra jeb svīris
veļu	vēlu	valstīt	vālāt	vīlnis.
b) Ar divskani ei jeb (no ei cēluŗos) ie saknē mijas ai, i, ī. Patskaņu priekŗā ei, ai pārvēŗsas par ej, aj. Piemēri:				
ei, ei	ai	i	ī	
biedēt	baidīt		bīties	
leju, liet	laistīt		līt	
lieku		likt		
steigt	staigāt	stiga		
c) Ar divskani au saknē mijas u, ū. Piemēri:				
au	u	ū		
kausēt	kust	kūsāt		
jaukt	jukt			
lauzt		lūzt		
ŗaut		ŗūt.		

Akcenti.

8. §. a) Visas vārda zilbes neizrunā vienādi stipri; visstiprāki izrunāto zilbi sauc uzsvērtu jeb akcentētu. Latv. valodā akcents tagad mēdz būt uz vārda pirmās zilbes; otra zilbe pastāvīgi ir uzsvērtā vārdā „vienādi” (= arvienu; turpretim: „vienādi” = vienlīdzīgi) un ļoti bieŗi arī vārdos „apŗēlojies”, „lēnītiņām”, „tūlīt”, un treŗā zilbe — vārdā „pamazītiņām”. Arī visos īstos salikteņos akcents mēdz būt uz pirmās zilbes (piem.: negribu, jāstrādā, iepazīties, pamazs, negods, bezdievīgs, vecmāte). Turpretim daŗās citās formās, kas gan tiek kopā rakstūtas, bet nav īsti salikteņi, akcents stāv uz vārda otras daļas, piem. nesen, nebūt, nekas (bet: kas nekas), vienalga, pavisam, nupat, vislabākais, pustreŗa (bet: pusdiēna) u. c.

b) Ne tikai veselu vārdu, bet arī vienu pašu zilbi var izrunāt ar dažādu akcentu, ja šī zilbe ir gaŗa. Par gaŗām saucam tādas zilbes, kas satur gaŗu patskani, divskani, vai arī īsa patskaņa savienojumu ar r, l, m, n. Dažās vidus izloksnēs (piem. Valmieras un Cēsu apgabalā) vēl izšķir trejādu akcentu: stieptu, lauztu, krītošu. Zilbes ar **stiepto** akcentu, gaŗi un līdzeni velkamas, uzturas līdz pat beigām apmēram vienādā stiprumā (piem. brālis, klēts, līdz, šūt, laīks, kaīps, siīķe, maīta); zilbes ar **lauzto** akcentu tiek vidū tā kā lauztas, pie kam beidzamo daļu izrunā čukstošā balsī (piem. kāts, dēls, rīts, laūzt, liēt, ārt, ceīt, zirgs); zilbes ar **krītošo** akcentu izrunā ar sākumā stiprāku un pamazām krītošu jeb dilstošu balsi (piem. kāzas, mēle, brīdis, lūgt, āita, grēizs, ālksnis, zāīš, pēlni, kūngs). Citās vidus izloksnēs (it sevišķi Kurzemē) un tāmnieku dialektā zilbes ar krītošo un lauztu akcentu tagad izrunā gluži vienādi. Turpretim augšzemnieku dialektā zilbes ar stieptu un krītošo akcentu tagad izrunā vienādi — krītoši, pie kam zilbes ar lauztu akcentu viena daļa no augšzemniekiem izrunā ar pamazām kāpjošu akcentu.

9. §. Savienojumos **ar, er** ar **stiepto** un krītošo akcentu vidus izloksnēs un rakstu valodā patskanis vienmēr **gaŗš** (piem. kārts, bēzrs, tārps, mērkt); savienojumos **ar, er** ar **lauzto** akcentu vidus izloksnēs vienmēr īss patskanis (piem. darbs, karsts, varde, paparde, aizkart, ķert, tvert, bargs, gards, garša, vergs, verdzība; bieži sastopamā un peļamā rakstība „aizkārt”, „bārgs”, „gārd”, „vērgs” ieviesusies no Kurzemes rietumu izloksnēm, kur runā arī: gārša, dārbs, kārst, ķert, papārde, tvērt, dzērt u. c.).

Līdzskaņi.

10. §. Vidus izloksnēs sastopami vienkāršie līdzskaņi **b, d, g, j, k, l, m, n, p, r s, š, z, ž, t, v;** (mīkstīnātie) **ģ, ķ, ļ, ņ, ŗ;** saliktie līdzskaņi **c (= ts), dz, č, dž.**

Pēc izrunas vietas izšķir 1) **lūpu** līdzskaņus jeb lūpeņus: b, p, m, v,; 2) **zobu** līdzskaņus jeb zobeņus: d, t, n, ņ, s, z, r, ŗ, l, ļ; 3) **aukslēju** līdzskaņus jeb aukslējeņus: ģ, ķ, j (mēles vidus piekļaujas cietajām aukslējām), g, k (mēles pakaļējā daļa piekļaujas mīkstajām aukslējām). Pie aukslēju līdzskaņiem pieder arī n, ņ, atrazdamies g, k, ģ, ķ priekšā (piem. „kungs”, „tenka”, „reņģe”).

Tālāk izšķir **berzeņus** j, v, s, z, ž, š (izrunājot mutes dobums sašaurinās) un **slēdzeņus** b, d, g, k, p, t, ģ, ķ (izrunājot mutes un deguna telpas pilnīgi noslēdz); šīs divi grupas kopā ņemtas sauc **trokšņa skaņas**. Tad vēl ir **našeni** m, n, ņ un **plūdeņi** l, ļ, r, ŗ.

Trokšņa skaņas iedala **balsīgās**: j, v, z, ž, b, d, g, ģ, un **nebalsīgās**: s, š, p, t, k, ķ.

11. §. Līdzskaņa **v** savienojumus ar iepriekšēju a, e, i vienā zilbē izrunā kā krītošus divskaņus au, eu, iu; piem. tavs (izrunā: taus), savs (izr.: saus), tev (izr.: teu), sev (izr.: seu), zivs (izr.: zius).

Jāievēro, ka rakstu valoda paglabā **v** vārdos „dievs”, „tēvs”, „govs”, kuŗus daudz izloksnēs izrunā bez v.

12. §. Līdzskaņa **j** savienojumus ar iepriekšēju a, e, u vienā zilbē izrunā kā krītošus divskaņus ai, ei, ui; piem. klajš (izr.: klaiš), lej (izr.: lei), šuj (izr.: šui).

Jāievēro, ka rakstu valodā paglabā j līdzskaņa š priekšā pēc gaŗa patskaņa un divskaņa, kur daudz izloksnēs j zūd; piem. vējš, vājš, straujš.

13. §. Daudz izloksnes pazaudējušas rakstu valodā paglabāto **mīkstīnāto ŗ, bj, pj, mj, vj**, ko lieto šādos gadījumos:

1) tādos vārdos, kam viensk. nōminatīvā par galotni ir š (piem. kaŗš, gaŗš, kuŗš, slapjš; ģenit. kaŗa, gaŗa u. t. t.), un to atvasinājumos (piem. kaŗot, gaŗums, slapjums); 2) lietu vārdos ar galotni

19. §. a) **B a l s ī g o** līdzskaņu **z, ž, b, d, g, ģ** priekšā **n e b a l s ī g i e s, š, p, t, k, ķ** **izrunā** pārvēršas par **b a l s ī g i e m z, ž, b, d, g, ģ**. Rakstos tomēr patur nebalsīgos vieglākas saprašanas dēļ. Piemēri: apžūt (lasi: abžūt), nākdams (l.: nāgdams), pusdiena (l.: puzdiena).

b) **N e b a l s ī g o** līdzskaņu **s, š, p, t, k, ķ** priekšā **b a l s ī g o s z, ž, b, d, g, ģ** arvienu **izrunā** pārvērš par nebalsīgiem, bet rakstos vieglākas saprašanas dēļ atstāj negrozītus. Piemēri: smags (lasi: smaks), augt (l.: auk), gads (l.: gats), bezkauņa (l.: beskauņa), izķert (l.: isķert).

20. §. Līdzskaņi **t, d** pārvēršas **d** priekšā par **z**, līdzskaņu **t, s, š** priekšā par **s** (sal. 19. §), pie kam **ss, sš** vietā runā un raksta **s, š**. Piemēri: vezdams no „vedu”, sizdams no „situ” (kā „riebdams” no „riebt”), nenoteicamā izteiksme „vest” no saknes ved-, „sist” no saknes sit- (kā „riebt” no rieb-); „vešana” no ved-, „sišana” no sit- (kā „glābšana” no glāb-); „kalstu” no kalt-, „klīstu” no klīd- (kā „nīkstu” no nīk-); „pūslis” ar galotni -slis no pūt- (kā „kauslis” no kau-); „sirsniņa” ar galotni -sniņa no „sirds” (kā „govsniņa” no „govs”).

21. §. Daudz izloksnēs pārvēršas par **ll** rakstu valodā paglabātais savienojums **ln** vārdos: pilns, melns, velns, vilna.

22. §. Daudz izloksnēs izkritis rakstu valodā paglabātais **v** pēc **r** vārdos: cirvis, burvis, purvs.

23. §. Līdzskanis **d** izzūd **m** un **v** priekšā: ēmu (= ēdu), ēma (= ēsma) no saknes ēd-; šķieva (= plaisa) no šķied-.

24. §. Tautas mutē ļoti bieži atkrīt **r** vārdos : ir, ar, par, kur, šur. Rakstu valodā jālieto pilnās formas (piem. „ir”, nevis „i” jeb „ij”). Tāpat diezgan bieži arī citi rakstu valodā paglabāti līdzskaņi atkrīt tautas mutē, piem. ļau(j), do(d).

25. §. Savienojums -an- pārvērties par o (piem. roka = leišu rankà).

Savienojums -en- pārvērties par ie (piem. liekt = leišu lenkti; ie cēlies arī no ei, piem. „dievs” = prūšu „deivs”).

Savienojums -in- pārvērties par ī (piem. likt = leišu linkti).

Savienojums -un- pārvērties par ū (piem. sūkt = leišu sunkti).

II. V ā r d u m ā c ī b a.

26. §. Vārdu mācība runā par vārdu atvasināšanu, locīšanu, nozīmi.

27. §. Vārdu šķiras. Pēc nozīmes visus vārdus iedala dažādās šķirās:

a) **l i e t u v ā r d o s**, kas apzīmē dažādus priekšmetus un arī priekšmetu pazīmes, kuņas iedomājamies kā mūsu domu „priekšmetus”, piem. cilvēks, nazis, ūdens, ticība, iešana, lēnums;

b) **ī p a š ī b a s v ā r d o s**, kas apzīmē kādu īpašību kā zināma priekšmeta pazīmi, piem. labs, zaļš, gaŗš;

c) **s k a i t ļ u v ā r d o s**, kas apzīmē priekšmetu skaitu vai arī kārtu, piem. divi, trīs, otrs, trešais;

d) **v i e t n i e k a v ā r d o s**, ko lieto kāda lietas vai īpašības vārda vietā, piem. šis, viņš, tas, kāds;

e) **d a r b ī b a s v ā r d o s**, kas apzīmē kādu darbību vai stāvokli, neiedomātu priekšmeta vietā, piem. lasīt, staigāt, gulēt;

f) **a p s t ā k ļ u v ā r d o s**, kas tuvāki (zīmējoties uz vietu, laiku, kārtu, veidu) noteic kādu citu jēdzienu, piem. labi, drīz, visur, vakar;

g) **s a t i k s m e s v ā r d o s**, kas pievienodamies locījumiem tuvāki noteic to nozīmi, piem. no, ar, aiz, ap;

h) **s a i k ļ o s**, kas savieno, ievada vai izceļ teikuma locekļus un veselus teikumus, piem. un, bet, jeb, lai, pat;

i) **s a j u t u m u s k a ņ u v ā r d o s**, kas izteic sajūtumus, piem. vai, au, ai, un dabā dzirdamas skaņas, piem. brīkš.

A. Vārdu atvasināšana.

28. §. Vārdus atvasinot, jāizšķir **s a k n e**, **p i e d ē k l i s**, **g a l o t n e**. Salīdzinādami piem. vārdus „derēt”, „derīgs” un „derīgums”, atrodam tos visos skaņu kopu der-, kuŗu sauc par vārda **s a k n i**. No šīs saknes ar **p i e d ē k l i ē** rada darbības vārda **c e l m u** „derē-” (sal. derē-t, derē-ju, derē-dams, derēšu), ar piedēkli **-īga-** — īpašības vārda celmu „derīga-” (sal. derīga-m, derīga-jam), kuŗu loka, tam piekaŗot **g a l o t n e s**, piem. derīgs (starp g un s ir izkritis a, sal. 6. §, a) derīga-m u. t. t. No darbības vārda celma derē- savukārt tālāk rada piem. ar piedēkli **-jā-** pagātnes celmu derējā- (piem. derējā-m, derējā-t. Tā tad daži vārdi radīti no saknes ar vairāk piedēkļiem, piem. derīgums, der-ē-jā-m. — Jaunos vārdus rada, nevien saknei pievienojot piedēkļus, bet arī saliekot gatavus vārdus, piem. bez-kaŗņa, aiz-skriet).

Te apskatīsim atsevišķi tikai piedēkļus, ar kuŗiem atvasina lietas un īpašības vārdus: praktisku iemeslu dēļ te sauksim piedēkļa (piem. -īga-) un galotnes (piem. -s) savienojumu (piem. -īgs) vienkārši par galotni.

1) Svarīgākās galotnes.

29. §. Galotnes ar j. 1) Ar **j** senāk ir sākusies galotne **-e** (j vēl paglābies daudzsk. ģenitīvā, piem. „drēbju” no „drēbe”); ar to darina no vīriešu kārtas lietu vārdiem (sevišķi no tiem, kas beidzas ar -is un -nieks) **s i e v i e š u** kārtas formas (piem. sliņķis: sliņķe, bezgodis: bezgode, sērdienis: sērdiene, strādnieks: strādniece, nabags: nabadze, dievs: dieve), daudz **s a l i k t e ņ u s** (piem. krāsns: aizkrāsne, kakls: apkakle, gulta: pagulte) un dažus **l i e t u** vārdus no **ī p a š ī b a s** vārdiem (piem. smalks: smalce, skābs: skābe, raibs: raibe).

2) Ar galotni **-is** (ģenitīvā: -ja) darina:

a) **d a r ī t ā j u** vārdus no darbības vārdiem, sevišķi salikteņos (piem. brēkt: brēķis, kalt: zeltkalis, darīt: labdaris, turēt: zemturis);

b) no **ī p a š ī b a s** vārdiem **l i e t u** vārdus, kas apzīmē to, kam pastāvīgi piemīt kāda īpašība (piem. bērs: bēris, pelēks: pelēcis, vecs: vecis);

c) daudz **s a l i k t e ņ u s** (piem. roka: ierocis, galva: pagalvis, nāsis: ienāši, gals: tievgalis, kāja: divkājis); nereti stāv blakus formas ar galotni -is un -e (piem. paegle: paeglis).

3) Ar galotni **-ja** (j sakūst ar iepriekšējo līdzskani, sal. 16. §) atvasina no **d a r b ī b a s** vārdiem **d a r ī t ā j u** vārdus (piem. gaust: gauža, laižīt: laiža, snaust: snauža, kaunēties: nekaŗņa, prast: neprāša), kas apzīmē personas, kuŗas par daudz piekopj kādu darbību, vai arī — salikteņos ar „ne” — pavisam to neprot.

4) Ar galotni **-ija** atvasina no **t a u t u** vārdiem **z e m j u** vārdus (piem. Latvija, Krievija).

5) Ar galotni **-ējs** atvasina:

a) **d a r ī t ā j u** vārdus no **v i e n z i l b e s** darbības vārdiem, pie kam galotni pievieno **p a g ā t n e s** celmam: piem. gājējs (siev. kārtā: gājēja), devējs, pircējs, plāvējs. Sastopama arī galotne **-ājs**: arājs (kā nodarbošanās ir art), dzērājs (kas bieži piedzeŗas). No

v a i r ā k z i l b j u darbības vārdiem darina darītāja vārdus ar galotni **-tājs**, kuŗu piekaŗ nenoteicamās izteiksmes celmam; piem. lasītājs, dziedātājs. No šiem vārdiem atvasina arī atgriezeniskas formas, piem. smējējies, klausītājies;

b) no v i e t a s un l a i k a a p s t ā k ļ u vārdiem un arī l i e t u vārdiem ī p a š ī b a s vārdus, kas pa laikam apzīmē v i e t u un l a i k u; piem. augšējs, vidējs un viduvējs (beidzamo formu lieto vairāk neīstā nozīmē), iepriekšējs, ārējs, tuvējs, vispārējs, pretējs, tagadējs, daudzkārtējs (piem. daudzkārtēji kaŗi), vienmērējs (kas vienmēr notiek), pirmatnējs (kas pirmatnē bijis), pēdējs, galējs (piem. galējā tumsībā). Īpašības vārdi ar laika nozīmi nozīmē vienmēr tikai zināmu laiku; piem. vakarējas (no „vakar”) dziesmas = vakar (no runātāja stāvokļa) dziedātas dziesmas (vakara dziesmas = vakaros dziedamas dziesmas); pērngadēja jeb pērngada raŗa (bet: gada, ne „gadēja”, raŗa); ikdienas jeb ikdienišķi (ne „ikdienēji”) darbi. Nepareizas ir formas: galējs (= galīgs) spriedums, bezgalēja (= bezgalīga) žēlastība, pilngadējs (= pilngadīgs), piecklasējs (= piecklasīgs), sal. 36. §;

c) s k a i t ļ u vārdus, kuŗus lieto pie daudzskaitliniekiem; piem. vienējas durvis, divējas bikses, trejēji (jeb treji) vārti, četrēji, piecēji, sešēji;

d) no p i e d e r u m a v i e t n i e k a vārdiem lietu vārdus: manēji (= mani piederīgie), tavēji, savēji, mūsēji; vai arī formas ar noteicamo galotni (manējais, tavējais u. t. t.), kuŗas pa laikam lieto, kad jāpiedomā kāds iepriekš minēts lietas vārds.

6) Ar galotni **-ājs** atvasina:

a) l i e t u vārdus, kas apzīmē vietu, kur kas (sevišķi stādi) vairumā atrodas, vai arī senāk atradies; piem. eglājs, apsājs, niedrājs, rugājs*, kviesājs*, miezājs*, linājs*, mēslājs, kalnājs, smiltājs;

b) s t ā d u vārdus, piem. brūklenājs (stāds): brūklene (oga), krūklenājs, kazenājs;

c) d a r ī t ā j u vārdus, skat. augšā 5a.

30. §. Galotnes ar n. 1) Ar galotni **-gans** atvasina no (sevišķi krāsu) ī p a š ī b a s vārdiem formas, kas rāda, ka minētā īpašība neparādās visā pilnībā; piem. zilgans, balgans, zaļgans.

2) Ar galotni **-ēns** atvasina:

a) j a u n u d z ī v n i e k u nosaukumus, piem. sivēns, vērsēns, pīlēns, telēns, kaz(u)lēns, zoslēns, vardulēns, puisēns, dēlēns;

b) r a d n i e c ī b a s nosaukumus, piem. brālēns = brāļa dēls, tagad bieŗāk = tēva (vai mātes) brāļa (vai māsas) dēls; māsēns (māsas dēls; tagad arī mātes māsas dēls), svainēns (svaiņa dēls), Klāvēns (Klāva dēls).

3) Ar galotni **-ene** atvasina:

a) s t ā d u, s ē ņ u, o g u nosaukumus, piem. skābenes, sūrenes, pienenes, gailenes, zemenes, melnenes;

b) s i e v i e š u kārtas personu nosaukumus, piem. bārene, vecene. Ļoti bieŗi ar šo galotni atvasina arī no vīriešu kārtas personu vārdiem nosaukumus šo personu s i e v ā m, piem. Vagalene (saimnieka Vagaļa sieva, vai arī Vagaļu mājas saimiece), kalējene, drēbniece (drēbnieka sieva; turpretim drēbniece = šuvēja). Rakstu valodai beidzamo formu vietā labāki ieteicamas vecākās formas ar galotni **-iene**, piem. Vagaliene, kalējiene.

4) Ar galotni **-iens** atvasina no d a r b ī b a s v ā r d u p a g ā t n e s celmiem lietu vārdus, kas apzīmē pabeigtu darbību; piem. grūdiens, pēriens, dūriens, lēciens. Šādas formas mēdz atvasināt pa laikam tikai no v i e n z i l b e s darbības vārdiem; tāpēc „jautājiena” vietā labāki

*) Šo vārdu vienskaitlis apzīmē tīrumu, kur minētā labība augusi vai arī (retāki) vēl aug; daudzskaitlis — novāktās labības stiebru atlikumus, sal. arī formas „kulmāji”, „vasarājs”, „ziemājs”.

teikt „jautājums”. Arī no visiem vienzilbes darbības vārdiem vairs neatvasina formas ar šo galotni. — Daži ar šo galotni atvasināti vārdi vairs netiek sajusti kā darbības nosaukumi, bet apzīmē kādu priekšmetu vai citu kādu jēdzienu; piem. ēdiens, dzēriens, (labības) metiens, nesieni (= nēši, nestavas), cēliens (zināma dienas daļa).

5) Ar galotni **-iena** (jeb arī **-iens**) atvasina:

a) no lietu (sevišķi *s t ā d u*) vārdiem formas, kas apzīmē *v i e t u*, kur minētās lietas (stādi) vairumā atrodamas; piem. eglīna (jeb eglīens), apsiena, smildziņa, nātrīna, skaidīna, māliņa. Blakus stāv formas: eglīne, skaidīne u. c. Līdzīga nozīme ir galotnei **-ājs**, skat. 29. §, 6a.

b) *a p v i d u* nosaukumus; piem. tāliņa, maliņa, vidīna; blakus stāv galotne **-iene**.

6) Ar galotni **-iene** atvasina:

a) *a p v i d u* nosaukumus, piem. tāliene, āriene, turiene, šejīne;

b) no vīriešu kārtas vārdiem nosaukumus šo personu *s i e v ā m*, piem. kalējiene, žīdiene (turpretim „žīdiene” = pie žīdu tautas piederīga sieviete), ķeizariene, skat. augšā 3b.

7) Ar galotni **-aiņš** jeb **-ains** atvasina no lietu vārdiem īpašības vārdus, kas nozīmē, ka minētās lietas kādam priekšmetam piemīt vairumā; piem. gružaina (-ņa) istaba, miglains (-aiņš) rīts, spalvainas (-ainas) kājas, zālains (-aiņas) ganības, spaļaina dzija. No šādiem īpašības vārdiem ar galotni **-is**, siev. kārtā **-e** (skat. 29. §, 1, 2b), atvasina lietu vārdus; piem. biksainis, spalvainis, skarainis, vilnaine. Sieviešu kārtas formas apzīmē arī *v i e t u*, kur kas vairumā atrodas; piem. eglaine, priedaine, mēslaine. Līdzīgi lieto formas ar galotni **-iena** (skat. augšā 5a) un **-ājs** (skat. 29. §, 6a).

8) Ar galotni **-iņš**, siev. kārtā **-iņa**, atvasina no lietas un īpašības vārdu *a-, ā-, i-* un *u-*celmiem *p a m a z i n ā m o s* vārdus; piem. koks: kociņš, roka: rociņa, rags: radziņš (sal. 14. §), mežs: mežiņš, mazs: maziņš, klēts: klētiņa, krogus: krodziņš. Mīkstinātie līdzskaņi pie tam **i** priekšā zaudē savu mīkstinājumu; piem. ceļš: celiņš, kumeļš: kumeliņš, māmuļa: māmuliņa. Daži (sevišķi *u-* un *i-*) celmi pieņem tai vietā paplašināto galotni **-tiņš**; piem. medutiņš, alutiņš, lietutiņš, dzirnutiņas, ragutiņas, avitiņa, durv(i)-tiņas, ziv(i)tiņa, ļautiņi, zostiņa, go(v)tiņa, birztiņa, dzelztiņa, actiņa, austiņa, balstiņa, uguntiņa, akmentiņš, mēnestiņš, āboltiņš. Daži *i-* celmi darina pamazināmo formu ar paplašināto galotni **-sniņa**: piem. sirsniņa, go(v)sniņa, zosniņa. — Turpretim *ja-* un *ē-* celmi rakstu valodā darina pamazināmo formu ne ar galotni **-iņš** (iņa), bet ar galotni **-ītis(-īte)**; piem. brālis: brālītis, upe: upīte. Tikai galotni **-tiņš** retumis pieņem arī šie celmi; piem. brīdis: brītiņš (saīsinājums no izzudušās formas *b r ī d i t i ņ š*, kā ļautiņi no ļauditiņi), ritenis: ritentiņš (arī ritenītis).

9) Ar galotni **-onis** (siev. kārtā **-one**) atvasina:

a) *p e r s o n u* (*d a r ī t ā j u*) nosaukumus no darbības vārdiem (retumis arī no īpašības un lietu vārdiem); piem. vadīt: vadonis (siev. k. vadone), varēt: varonis, mirt: mironis, greizs: greizonis, mežs: mežonis, kalpot: kalpone, maldīties: maldonis, sirgt: sirgonis;

b) no darbības (retumis arī īpašības) vārdiem = dažādu *s ē r g u* un *k a i š u* nosaukumus; piem. augt: augonis, dilt: dilonis, ģībt: ģībonis, jēls: jēlonis.

Dažkārt tai vietā lieto galotni **-oņa** (sevišķi *t r o k š ņ u* apzīmēšanai); piem. nevēloņa (= nenovēlīgs cilvēks), dunoņa, zvanoņa, dārdoņa.

31. §. Ar galotni **-atne** atvasina no īpašības vārdiem *l a i k a* un *v i e t a s* nosaukumus; mazatne (arī mazotne), jaunatne, senatne, pirmatne, vienatne, svešatne. Turpretim „tagadne” (ar galotni **-ne**) un „pagātne” (ar galotni **-tne**).

32. §. Ar galotni **-šana** atvasina no *d a r b ī b a s* vārdu nenoteicamās izteiksmes darīšanas vārdus; piem. iet: iešana, dot: došana, vest: vešana (sal. 20. §). Lietojamas arī atgriezeniskās

formas, piem. smieties: smiešanās. Šīs formas lietojamas, kad jāapzīmē pati darbība; piem. „silts nāk ar sildīšanu, labs ar gaidīšanu”, „jo biežāks, jo labāka pļaušana”, „ar aršanu labāk maizi pelnīs nekā ar lāča vadāšanu”, „no rītiem, vakariem meitām laba dziedāšana”.

33. §. Galotnes ar m. 1) Ar galotni **-ams** atvasina tagadnes ciešamās kārtas divdabjus; piem. sitam: sitams.

2) Ar galotni **-dams** atvasina tagadnes darāmās kārtas divdabjus : piem. sist: sizdams.

3) Ar galotni **-ums** atvasina a) no darbības vārdu pagātnes celma lietu vārdus, kas apzīmē pabeigtu darbību; piem. devu: devums, lēju: lējums, braucu: braukums, jūdu: jūgums; „paldievs saku māmiņai par agro cēlumiņu”, „klausī manu lūgumiņu par kājiņu āvumiņu (= par to, ka es tev kājas esmu āvusi). Dažreiz šīs formas apzīmē pabeigtas darbības sekmes jeb panākumus, vai arī stāvokli, kas iestājas kā darbības sekas; piem. pampums, izsitums, ievainojums, lūzums, dzērumā, reibumā, apmulsumā, krējums, līdums, plēsums, virums, sāļījums, arumi, trūkums, spriedums, tikums, spīdums (no „spīst”), likums, augums; „es māsiņai pakaļ gāju pa skujiņas birumiņu”; „bitīt, tavu šuvumiņu baznīcā dedzināja”; „visa gada pelnījumu (jeb krājumu) pelēka aitiņa apēd”.— No šīm formām var arī atgriezenisko akuzatīvu un instrumentāli darināt; piem. „strādājam ar šā rīta cēlumos”. Citi locījumi (piem. viensk. nōmin. „lūgumies”) rakstu valodai nav ieteicami;

b) no īpašības vārdiem lietuvārdus: piem. augstums, vecums, sarkanums, pārākums, vēlīgums (skat. 37. §, 2). Šīs formas pa laikam apzīmē īpašību, bet dažkārt arī kādu priekšmetu; piem. tūrums, cietums, klajums.

34. §. Galotnes ar l. 1) Ar galotni **-elis** (siev. kārtā **-ele**) atvasina no lietu vārdiem pamazīnāmos ar nievājuma nozīmi; piem. vīrelis, vietele, muižele. Dažās formās pie tam s, z, c, dz vietā iestājas š, ž, č, ķ, ģ; piem. puiselis, vērselis, maišelis, šunelis, āzelis, kroģelis, mučele, kuņģelis, roķele u. c.

2) Ar galotni **-aļa** jeb **-ala** atvasina sevišķi sieviešu un govju nosaukumus; piem. gudraļa, snaudaļa, sīkaļa; govju vārdi: pirmala (-ļa), otala (-ļa), raibaļa (-ļa), ziedala (-ļa).

3) Ar galotni **-ulis** (siev. kārtā **-ule**) atvasina no darbības vārdiem darītāju vārdus un no lietu un īpašības vārdiem nosaukumus dzīvniekiem, kam piemīt zināma īpašība. Šīm formām pa lielākai daļai piemājo nievājama nozīme. Piemēri: bēgulis, gaudulis, gribulis, liekulis (no „liekos”), nīkulis, rāpulis, raudulis, snaudulis, tekulis; skopulis, sīkstulis, trakulis, dusmulis. Daži no pirmatnējiem darītāju vārdiem pārvērtušies par rīku nosaukumiem: kretulis, slaukulis, šūpulis, urbulis.

4) Savienojumu **kl** sastopam galotnēs **-kls, -kla, -klis, -kle, -ekls, -ekla, -eklis, -ekle, -īklis, -oklis**, ar kuņģi no darbības, lietas, īpašības vārdiem atvasina vārdus, kas apzīmē:

a) rīkus, piem. arkls, irkls, aukla, saiklis, rīkle, pinekls, bruceklis, grābeklis, kasīklis, mīstīklas, krejoklis;

b) darbapriekšmetu vai panākumu, piem. audekls, šuveklis, adīklis, spļaudeklis, (kurmja) bedekļi;

c) vietu, kur var ko darīt; piem. ganīkla, sēdeklis, pērklis, miteklis, dzīvoklis;

d) darītāju vai arī to, ar ko kaut ko dara; piem. vedekla (= kas atvesta), māceklis, baņoklis, luteklis, tērzēklis, zavēkle (= burve), moceklis.

Kas attiecas uz galotni **-eklis, -ekle**, tad vārdos, kas atvasināti no tādiem darbības vārdiem ar galotni **-ēt**, kam tagadnes trešā persona beidzas ar **-ē** (piem. kavēklis), e priekškirakstu valodā gašš; īss — turpretim vārdos, kas atvasināti no vienzilbes darbības vārdiem u. c. (piem. šuveklis). Citus vārdus (piem. jauneklis, loceklis) izrunā gan ar īsu, gan ar gašu e.

35. §. Galotnes ar k. 1) Ar galotni **-īķis** atvasina a) no darbības vārdiem **d a r ī t ā j u** vārdus; piem. jumīķis, lāpiķis, zvaniķis, glūniķis;

b) no īpašības vārdiem lietu vārdus, piem. klibiķis, strupiķis, melniķis.

2) Ar galotni **-āks** no īpašības vārdiem atvasina **p ā r ā k o p a k ā p i e n u**, piem. labāks, slapjāks.

3) Ar galotni **-(i)nieks**, siev. kārtā **-(i)niece**, atvasina a) no **d a r b ī b a s** vārdiem lietu vārdus, kas apzīmē to, kas **p a s t ā v ī g i** kaut ko dara; piem. strādnieks (-niece), valdnieks, zvejnieks, krāpnieks, med(i)nieks;

b) no **ī p a š ī b a s** vārdiem lietu vārdus, kas apzīmē to, kam kāda īpašība piemīt; piem. gudrinieks, slimnieks, tukšinieks; arī no **s k a i t ļ u** un **a p s t ā k ļ u** vārdiem: desmitnieks, pret(i)nieks;

c) no **l i e t u** vārdiem **p e r s o n u** vārdus, kas apzīmē kādu **a m a t u**, **k ā r t u**, **s t ā v o k l i**; piem. kurpnieks, dārznieks, bruņinieks, saimnieks, dumpinieks, kāj(i)nieks, galvinieks, virsnieks, padomnieks. — Šādas formas atvasina arī no **v i e t u** nosaukumiem; piem. pilsētnieks, jūrmalnieks, jelgavnieks, rīdzinieks (arī tas, kas brauc uz Rīgu vai no Rīgas), aucenieks, dobelnieks. **M u i ž u** un **p i l s ē t u** vārdiem **K u r z e m e s** lielākajā daļā mēdz pievienot galotni **-nieks**, **V i d z e m ē** turpretim — galotni **-ietis** (skat. 39. §, 6); ja vārds beidzas ar **-ži**, tad arī Vidzemē piekaļ galotni **-nieks** (piem. limbažnieks, ādažnieks). **S v e š u** pilsētu vārdiem tikai retumis piekaļ galotni **-nieks** (piem. romnieks, maskavnieks); biežāki — galotni **-ietis** (skat. 39. §, 6). **Blakus** galotnei **-inieks** lieto arī **-enieks** (piem. vaļenieks); rakstu valodai vairāk ieteicama galotne **-inieks**.

4) Ar galotni **-nīca*** no lietas (retumis arī īpašības) vārdiem atvasina dažādus **p r i e k š m e t u** nosaukumus; piem. vārdnīca, burtnīca, siernīca, slimnīca, lemesnīca.

5) Ar galotni **-isks** atvasina no īpašības un (pareti arī no) lietas vārdiem **ī p a š ī b a s** vārdus, kas apzīmē **s ā k u m u**, **p i e d e r ī b u**, **p i e m ē r ī b u**; piem. lielisks, mazisks, plakanisks, garenisks, tautisks, dzejisks, zinātnisks (no „zinātne”, ne „zinisks”), lopisks, verdzisks, dabisks (kas ir dabai piemērots); ļoti parasti no svešvārdiem: archeoloģisks, etnografisks, politisks, enerģisks. No dažiem šādiem īpašības vārdiem tagad mēdz lietot tikai no tiem atvasinātos **a p s t ā k ļ u** vārdus; piem. latviski, vāciski, atmuguriski, krustiski, stakliski, jāteniski, šļūteniski, ripeniski. — **Ī p a š ī b a s** vārdos galotne **-isks** sastopama tautas valodā tikai nedaudz formās.

No tagad **i z m i r u š i e m** īpašības vārdiem „vīrīskis”, „sievīskis” atvasināti ar galotni **-is** (skat. 29. §, 2b) lietu vārdi **vīrišķis**, **sievišķis** (sal. 15. §). No šiem lietu vārdiem, vai arī no „vīrīskis”, „sievīskis” tad atvasinātas (skat. 36. §) formas **vīrišķīgs**, **sievišķīgs** (sal. arī **tēvišķīgs**, **dievišķīgs**, **bērnišķīgs**, **brīnišķīgs**, **debešķīgs**). No formām „vīrīskis” un (vīrišķis) „vīrišķīgs” laikam radusies dažkārt sastopamā **mistra****) forma „vīrišķs” jeb „vīrišks” (arī **tēvišķs** jeb **t-šks**, **dienišķs** jeb **d-šks**, **sevišķs** u. c). Rakstu valodai labāki ieteicamas formas ar galotni **-išķīgs** vai lietas vārda locījumi.

*) Līdzskanis **c** te cēlies no mīkstināta **k**.

) Ja divas pēc nozīmes līdzīgas formas reizā šaujas runātāja apziņā, tā ka ne viena, ne otra no šīm divi formām nenāk pār runātāja lūpām savā parastā veidā, bet izceļas jauna forma, kuŗā vienas formas daļas samaisās ar otras formas daļām, tad tādu jaunradītu formu sauc par **mistra formu. Tā piem. formā „vīrišķs” šķ radiēs no „vīrišķīgs”, bet beigu **-s** no „vīrīskis”; formā „vīrišks” turpretim tikai š radiēs no „vīrišķīgs”, citas sastāvdaļas — no „vīrīskis”.

36. §. Ar galotni **-īgs** atvasina **ī p a š ī b a s** vārdus 1) no **l i e t u** vārdiem*); piem. laimīgs, prātīgs, acīgs, plecīgs, nadzīgs, pienīga govs, galīgs (ne galējs) spriedums, vaļīgs (kam vaļa), mākslīgs, ārīgs (= ārgalīgs). Arī galotne **-ains** (sal. 30. §, 7) rāda, ka pamata lietas vārda nojēgums piemīt priekšmetam kā īpašība, bet galotne **-ains** pa laikam zīmējas uz vairumu; piem. acains rācenis (= r. ar daudz acīm) un acīgs cilvēks (kam **k r i e t n a s** acis, kas acis laikā atdara). Šie īpašības vārdi (ar **-īgs**) bieži sakopojušies valodas apziņā ar lietu vārdiem ar galotni **-ība** (sal. 37. §), piem. mūžīgs (kam mūžība piemīt), pirmatnīgs (kam pirmatnība piemīt), cilvēcīgs, tikumīgs, likumīgs, radniecīgs. — No dzīvu radījumu nosaukumiem darināti īpašības vārdi ar šo galotni apzīmē piemērību vai līdzību; piem. draudzīgs, blēdīgs, milzīgs, ezīgs, pūcīgs. — Diezgan bieži šo galotni sastopam salikteņos; piem. augstsirdīgs, stūrgalvīgs, nelietīgs, bezdievīgs, bezgalīgs, daudzkārtīgi augļi, vienmērīgs (= vienlīdzīgs), vispārīgi nojēgumi, pilngadīgs. Šādi īpašības vārdi sevišķi atvasināmi no tiem salikteņiem, kam abstrakta nozīme un no kuņiem darināmi lietu vārdi ar galotni **-ība** (piem. stūrgalvīgs: stūrgalvība, bet nedz sirmgalvīgs, nedz „sirmgalvība”). No konkrētiem salikteņiem rada īpašības vārdus ar galotni **-ains** (sal. 30. §, 7); piem. sešgalvainš (jeb sešgalvu) velns, trīsstūrainš lakats.

2) No **ī p a š ī b a s** vārdiem, pie kam galotne **-īgs** izteic a) īpašības patstāvību; piem. veselīgs, slimīgs;

b) kaut ko abstraktu; piem. bagātīgs, vīrišķīgs (sal. 35. §, 5), dievišķīgs, tīrīgs, pilnīgs, pazemīgs.

3) No **a p s t ā k ļ u** vārdiem; piem. pretīgs (= riebīgs), pēdīgs (no izmirušās formas „pēdis” = pēc, beidzot); der izšķirt „pēdīgs” (= visnekrietnākais, piem. pēdīgs sliņķis) un „pēdējs” (zīmējoties uz laiku vai vietu, piem. pēdējais gads). Tikai apstākļu vārda forma ir vienmēr „pēdīgi”.

4) No **d a r b ī b a s** vārdiem; tādi īpašības vārdi izteic **d z ī š a n o s** uz darbības vārda izsacīto darbību, pie kam **v i e n z i l b e s** darbības vārdiem galotni piekaŗ pa laikam pie **p a g ā t n e s** celma; piem. devīgs, izšķērdīgs, plēšīgs, sapratīgs (no „saprātu”, ne „saprātīgs”; turpretim „prātīgs” no „prāts”), strādīgs, derīgs, paklausīgs, ēdelīgs (no „ēdelēt”). No darbības vārdiem atvasināti īpašības vārdi sastopami arī salikteņos ar lietas vārdu pirmā daļā: piem. dievbijīgs, ziņkārīgs.

37. §. Ar galotni **-ība** atvasina **l i e t u** vārdus: 1) no **d a r b ī b a s** vārdiem; piem. cerība, mācība, derība, laulība, apkūlības;

2) no **ī p a š ī b a s** vārdiem un **d i v d a b j i e m**, pie kam šie lietu vārdi pa lielākai daļai apzīmē dzīviem radījumiem piemītošu abstraktu īpašību; piem. taisnība, kūtrība, jaunība (bet vecums!), bagātība, veselība, brīvība, nākamība, dalāmība (no citiem īpašības vārdiem atvasina lietu vārdus ar galotni **-ums**, skat. 33. §, 3b; piem. baltums, ne „baltība”, sausums, ne „sausība”; arī īpašības vārdiem ar galotni **-īgs** piekaŗ tikai galotni **-ums**, piem. kaitīgs: kaitīgums, ne „kaitīdzība”);

3) no **l i e t u** vārdiem; piem. mūžība, verdzība, likumība, tirdzniecība, rakstniecība, zemkopība, stūrgalvība.

Blakus lietu vārdiem ar galotni **-ība** bieži stāv īpašības vārdi ar galotni **-īgs**, skat. 36. §, 1.

38. §. Ar galotni **-āds** atvasina **ī p a š ī b a s** vārdus no skaitļu un vietnieku vārdiem; piem. vienāds, divējāds, trejāds, otrāds, abējāds, citāds.

* Nepareizi tomēr runāt: „miesīgas” (— miesas) kaites, kārbas, „miesīgi” (— miesās) panīcis, „miesīgi” (— īsti) brāļi.

39. §. Galotnes ar t. 1) Ar galotni **-ts** atvasina a) no darbības vārdiem ciešamās kārtas pagātnes **divdabi**, piem. sist: sistis, darīt: darīts;

b) **kārtas** skaitļu vārdus: ceturts, piekts, sestis, septīti u. t. t.

2) Ar galotni **-ots** no lietu vārdiem atvasina **īpašības** vārdus, ar to pašu nozīmi, ko piešķir galotne **-ains** (skat. 30. §, 7); piem. dūmota istaba, zarota ābele, niķots zirgs, acota maize.

3) Ar galotni **-tājs** no darbības vārdiem atvasina **darītāju** vārdus, skat. 29. §, 5a.

4) Ar galotni **-tava** (retāki **-tavs**) jeb **-tuve** (retāki **-tuva**) atvasina no darbības vārdiem **lietu** vārdus, kas apzīmē kādam darbam ierīkoto vietu vai arī rīku; piem. maltuve, spiestava, peldētuve, slauktuve, šķiltavas, tītavas.

5) Ar galotni **-ītis**, siev. kārtā **-īte**, atvasina **pamazināmos** vārdus, rakstu valodā tikai no lietu vārdiem ar galotni **-is** un **-e** (sal. 30. §, 8); piem. puisis: puisītis, upe: upīte. Arī suns: sunītis.

6) Ar galotni **-ietis**, siev. kārtā **-iete**, atvasina kādas vietas **apdzīvotāju** un **tautu** nosaukumus (sal. galotni **-nieks** 35. §, 3c); piem. daugavietis, valmierietis, smiltenietis, berlīnietis, vīnietis, atēnietis, latvietis. — Ar galotni **-iete** bez tam rada no māju vārdiem ar galotni **-ni** to **saimniecības** nosaukumu (piem. Tilcēni: Tilcēniete) un no tautu **vārdiem** nosaukumus to **sieviešu** kārtas locekļiem (piem. igauniete, krieviete, žīdiete), sal. galotni **-iene** 30. §, 6b.

2) Salikteņi.

a) Salikteņi ar satiksmes vārdiem.

40. §. Aiz. Lietu vārdu savienojumi ar „aiz” apzīmē to, kas ir vai seko aiz tā, ko apzīmē nesaliktais lietas vārds; piem. aizkrāsne, aizgavēnis. — Ar „aiz” saliktie **darbības** vārdi apzīmē 1) **virzīšanos** aiz kāda priekšmeta; piem. **aiziet** saule aiz kokiem; 2) **attālināšanos**; piem. **aizmukt** bez samaksas; 3) **virzīšanos** uz zināmu mērķi; piem. kuņģi vēji tev **aizputa** manas gaužas asariņas; aiznes manai māmiņai simtu labu vakariņu; 4) kāda **šķēršļa** radīšanu; piem. durvis **aizslēgt**; ceļā **aizstāties**; 5) **pārstāvbū**; piem. **aizstāvēt**; Dievu **aizlūgt** par kādu; 6) darbības **ierobežojumu** (laika vai pilnības ziņā); piem. **aizsvēlpās** sila irbe; tek asaras kā **aizurbt** am bērnam; 7) **pārākumu**; piem. ne viens mani **aizrunāja**, ne viens mani **aizdziedāja**.

41. §. Ap. Ar „ap” saliktie **lietu** vārdi apzīmē to, kas ir apkārt tam, ko apzīmē nesaliktais lietas vārds; piem. apauši, apkakle, appurvis. Ar „ap” saliktie **darbības** vārdi apzīmē 1) darbību **apkaut** ko; piem. **aptecēju** ezeru jeb ap ezeru; kamanas **apgāzās**; otru **aprunāt**; 2) darbību, darāmu **audzēt**, vai attiecīgu **audzēt**; piem. viss kaļa-spēks **apmirst**; vilks tam **apkož** lopus.

42. §. At. Salikumos ar **lietas** un **apstākļu** vārdiem „at” apzīmē 1) **atpakaļēju** virzību; piem. **atpakaļ**, **atmuguriski**, **atskabarga**; 2) **atkārtojumu**; piem. **atbalss**, **atkāzas**, **atskolā** iet. — Ar „at” saliktie darbības vārdi apzīmē 1) **attālināšanos** vai **šķiršanos**; piem. **atstājies** no manis; vārtus **atcēlt**; **atradināties**; 2) **atpakaļēju** virzību; piem. jāja tautas, **atgriezās**; acu gaišumu **atdabūt**; (**atkārtojumu**) **atskanēt**, **atspīdēt**, **atgremot**; (**atdarīšanu**) **atspītēt**, **atriebties**; (**atgriešanos senākā stāvoklī**) **atdzīvoties**, **atjaunot**, **atžirgt**; 3) **tuvināšanos** mērķim, vai arī **tāsasniegšanu**; piem. **atnākt**, **atnest**; saule vēsti **atsūtīja**.

43. §. Bez. „Bez” apzīmē trūkumu; piem. bezmiega nakts; bezgodis; bezgalīgs.

44. §. Ie. Ar „ie-” saliktie lietu vārdi apzīmē to, kas atrodas tai priekšmetā, kuŗu apzīmē nesaliktais lietas vārds; piem. ierocis (kas ir „rokā”), ienāši. Citos gadījumos „ie” piešķir pamazināmo nozīmi; piem. iedzeltāns, ieskābs, iepretim, iekrēsliņā. — Ar „ie” saliktie darbības vārdi apzīmē 1) darbības virzīšanos uz iekšu; piem. istabā ienākt; iemītas pēdas; labus padomus iečukstēt; 2) iekļūšanu kādā stāvoklī; piem. iegribas dzert; iemīlēties, iekaitināt, ieskābt; 3) darbības ierobežojumu; piem. suns ierējās; iesāpējās; ieskrāmbāt.

45. §. Iz. Ar „iz” saliktie darbības vārdi apzīmē 1) virzīšanos no iekšas uz āru; piem. no istabas iznākt; 2) virzīšanos uz dažādām pusēm; piem. visi izklīst pa malu malām; kaudzi izārdīt; 3) pabeigtu darbību; piem. jau valodas izrunātas, jau domiņas izdomātas; maizi izcept; ilgi tiesājās, bet neiztiesājās; 4) darbību, darāmu daudzīem, vai attiecīgu uz daudzīem, uz kādu vietu, vai laika sprīdi viņa visumā; piem. vecie iedzīvotāji izmīra; izjādīju svešas zemes; trīs gadiņus izdziedāja; tu bijī tālu izstaiģājis, tu bijī daudz izredzējis; 5) darbības pārpilnību vai apnikšanu; piem. kungs apsēžas, izsēžas, izdomāja; izdziedājos, iztriecos, bāliņos dzīvodama.

46. §. No. Ar „no” saliktie lietu un apstākļu vārdi cēlušies no satiksmes vārda „no” savienojumiem ar locījumu formām; piem. pānovakariem; notālēm, nomala, nomaļu. — Ar „no” saliktie darbības vārdi apzīmē 1) virzīšanos no augšas uz leju; piem. no koka nokāpt; 2) attālināšanos, vai atšķiršanu; piem. no malas nostumt; miegu nodzenāt; 3) pabeigtu darbību; piem. viju, viju, nenoviju vainadziņu; (mērķa sasniegšanu) iet, kamēr noiet jūrmalā; (nogalināšanu, vai nobeigšanu) vai būs žurkas nokodušas, vai būs suņi norējuši; ežam bērni nosaluši; (kaites nodarīšanu, vai arī nodēdēšanu) meitene mātei roku nogulēja; nobrīnēts bērns; notrīta galoda; kam noskrēju kumeliņu; (pārākumu) govs zaķi noskrietu; 4) darbības attiecību uz daudzīem, uz kādu vietu vai laiku viņa visumā; es tur nobiju divi nedēļas; kalns noaudzis ar dažādiem kokiem; es būtu to celiņu adatām nospraudusi; 5) darbības īsumu; piem. noskanēja zelta pieši; dūmi vien nokūpēja; nostaipījās vien un bija beigts.

47. §. Pa. Ar „pa” saliktie lietu vārdi apzīmē a) to, kas apakš tā, ko apzīmē nesaliktais lietas vārds; piem. pagulte, pasaule, pajumts; b) kaut ko tikai līdzīgu tam, ko apzīmē nesaliktais lietas vārds; piem. padēlis, pamāte, paeģlis, pamiers, pakalns, pasvētdiena. — Ar „pa” saliktie īpašības un apstākļu vārdi dabū pamazināmo nozīmi; piem. pasausis, pasarkans, pavēls, paretī. — Ar „pa” saliktie darbības vārdi apzīmē 1) virzīšanos apakš kaut kā; piem. ļaunu dienu pabīdīju zem savām kājiņām; pagula zem zaļo velēniņu; 2) spēju kaut ko darīt; piem. nemaz nevar paiet; pavelk 30 vīrus ragūs pa pliku zemi; 3) darbības pamazinājumu (laika vai pilnības ziņā); piem. pamiēris; durvis pavērt; pastaigāties; kādu laiciņu pabijusi pie vecākiem; 4) pabeigtu darbību; piem. zuda, zuda, — līdz pazuda; darbs padarīts.

48. §. Pār. Ar „pār” saliktie lietu un apstākļu vārdi cēlušies no „pār” savienojumiem ar locījumu formām; piem. pārģalvis (kas visu pārģalvu laiž), pārņovadmeitas, pārģdienāms. Ar „pār” saliktie īpašības vārdi apzīmē

pārmērību: pārgudrs, pārdrošs. Ar „pār” saliktie darbības vārdi apzīmē 1) virzīšanos atpakaļ vai uz māju; piem. pārvedīšu brālam līgaviņu; gaidait mani pārejām; 2) šķiršanu (divās) daļās; piem. virve pārkosta; galvu pāršķelt; 3) virzīšanos uz otru pusi pāri; piem. es pārsvedu zirni pār ozolu; kas suni pārkāpis, pārkāps arī asti; 4) pārmērību; piem. kas ātri skrej, tas pārskrejas; esmu drusku pārēdis; 5) pārākumu par citu; piem. lakstīgalu pārdziedāju; viņš visus grib pārgudrot; 6) darbības beigas; piem. puķes pārziedēja; krusa pāriet; 7) pāreju citā stāvoklī vai veidā; piem. pārvācināt, pārvērst; 8) atkārtojumu; piem. labību pārmērīt, pārkult, pār malt; 9) kļūdīšanos; piem. pārskatīties, pārskaitīties; 10) attiecību uz kaut ko viņa visumā; piem. ziemu pārmist; prieku pārņemt; visu pasauli pārredzēt; pārlūkot.

49. §. Pie. Ar „pie” saliktie lietuvāņu vārdi cēlušies no „pie” savienojumiem ar locījumu formām: piekalne, pielievenis u.c. — Ar „pie” saliktie darbības vārdi apzīmē 1) tuvināšanos vai pievienošanu; pie ābeles piestājos; jau tie rutki gana sūri, vēl piebēra sinepītes; 2) pildīšanu, pilnību; piem. asariņu upe tek, — kas to pilnu pieraudāja; visa rija pieskrēja velnu pilna.

50. §. Sa. Ar „sa” saliktie darbības vārdi apzīmē 1) kopošanos, savienošanās; piem. izlietu vairs nesasmelsi; sajāja tautiņas, sarībināja; salaulāt; 2) darbību, darāmu daudzumā, vai attiecīgu uz daudzumu, vai arī uz priekšmetu vai laiku viņa visumā; piem. lai sarauga maisus, sajūdz zirgus; visi sadedzina ugunis; visu dienu sastāigāju; Jāņa bērni samirkuši; saknābt; (pilnību vai pārmērību) sacep maizi, ko septiņus gadus iztikt; saraustīties; 3) mērķa sasniegšanu; piem. iet, iet, kamēr saiet mājiņu; salīgoju brālim sievu; 4) šķiršanu uz vairāk daļām; piem. saskaldīju ledus kalnu deviņos gabalos; tikām pēruši, kamēr sapēruši siksnu lupatās; drēbes savalkāt (= noplēst); zirgu putās sajāt.

51. §. Uz. Ar „uz” saliktie lietuvāņu vārdi apzīmē to, kas ir virsū tam, ko apzīmē nesaliktais lietas vārds; piem. uzacis, uzpurns, uzsvars. Ar „uz” saliktie darbības vārdi apzīmē 1) virzīšanos uz augšu; piem. kokā uzkāpt; ēku uzcelt; 2) virzīšanos uz priekšmeta virsu; piem. kreklu uzvilkt; lai stāvēja galotnīte putniņiem uz mesties; viņam uz nāc vakars; uzdot (= klāt piedot); uzglūnēt.

b) Salikteņu forma un sastāvdaļas.

52. §. No locījumiem salikteņu pirmajā daļā visbiežāki sastop ģenitīvu; piem. acumirklis, ugunsgrēks (patskanis galotnē var arī izkrist; piem. sētsvidus, lāčauza, varžacs). Arī nomīnativs pirmajā daļā nav rets: trīsdesmit, lielskungs jeb lielkungs (ģenit. lielkunga), jaunskungs. Bieži sastop arī formas bez kādas galotnes pirmajā daļā, piem. vienalga, upmala, mugurkauls, sirdēsti, sarkanbārdis, zilpelēks.

Salikteņu otra daļa, ja tā ir lietavārds, ļoti bieži pieņem galotni **-e** vai **-is** (skat. 29. §, 1 un 2c); piem. sērdienis, melnace, sētmalis, patilte. — Daži vārdi, kas parādās salikteņu otrajā daļā (it sevišķi tādi, kas no darbības vārdiem atvasināti), kā patstāvīgi vārdi nemaz nav lietojami; piem. labdaris, zeltkalis, plikadīdis. — Daži salikteņi, ieņemdami teikumā noteicēja vietu, sastopami tikai ģenitīva formā; piem. pieczaru dakša, divstāvu nams, dižvalodas māmuliņa.

53. §. Ja salikteņa otrā daļa ir darbības vārds, tad pirmā daļa var būt arī apstākļu vārds; piem. līdzsūtīt (= līdzī sūtīt), klātsēdēt (= klāt sēdēt), caurjādams (= cauri jādams). Šādus salikumus, kas iespējami vienīgi ar divdabi vai nenoteicamo izteiksmi (nepareizi tāpēc būtu teikt: „viņš caurjāja”), rakstu valodā labāk nelietot.

Ja otrā daļa ir īpašības vārds, tad pirmā daļa var būt arī lietavārds; piem. ziņkārīgs, godprātīgs. Ģermānismi turpretim ir jaunlaiku rakstos sastopamās formas: pasaulslavens (= ar pasaules slavu), sniegbalts (= balts kā sniegs, sniega baltumā), debeszils (= zils kā debess) u. c., kur lietas vārds apzīmē to, kam pielīdzina kādu īpašību „sniegbalts” skan latv. valodā tāpat, kā krieviski skanētu „снегобелый”). Latviskāki nerīkojas arī tie, kas šādas formas raksta divos vārdos, piem. „ledus auksta (= auksta kā ledus) roka”.

54. §. Dažkārt var šaubīties, vai ir darīšana ar salikteni, jeb vai ar divu vārdu sakopojumu (piem. tautas dziesma, gana puisis u. c.). Stingras robežas te ar nevar nospraust, jo vārdu sakopojumi pamazām un nemānot pāriet salikteņos. Salikteņu pazīmes ir šādas: 1) nozīme kļūst šaurāka; piem. ziemassvētki nav katri svētki ziemā; 2) vienu (pa lielākai daļai pirmo) vārdu uzsvēst stiprāki, un ar to abi vārdi tā kā saplūst vienā; piem. ugunsgrēks, tiesas vīrs, vien(a)lga; 3) no abu vārdu savienojuma atvasina jaunu vārdu, pie kam pirmo daļu atstāj negrozītu; piem. ardievas (no „ar Dievu”), citkārtējs no „cit(u)kārt(u)”; 4) nesaskaņa skaitlī starp abiem vārdiem; piem. bāru bērns, kalpa (= kalpu) meitas; 5) viens no abiem vārdiem ārpus šā sakopojuma parādās citā formā; piem. patiesi, pareizi („tiesi”, „reizi” te veci datīvi, kuŗu vietā tagad citur lieto formas „tiesai”, „reizei”).

c) Salikteņu nozīme.

55. §. Salikteņos viens loceklis tuvāki apzīmē otru, pa laikam pirmais — otru.

Salikteņi ar lietavārdu otrā daļā pēc savas nozīmes sadalās divi šķirās.

1) Saliktenis patur savu patstāvību un pirmatnējo nozīmi, tikai drusku sašaurinātu: lielceļš, vecmāte.

2) Saliktenis zaudē savu pirmatnējo nozīmi un apzīmē tanī izteiktā nojēguma īpašnieku: baltmugura (ne balta mugura, bet govš ar baltu muguru), lielvēders (ne liels vēders, bet cilvēks ar lielu vēderu). Beidzamo šķiru varētu saukt par citnozīmes salikteņiem, pirmo šķiru — par pirmnozīmes salikteņiem.

B. Vārdu locīšana.

56. §. Lietas, īpašības, skaitļu, vietnieka vārdu locīšanā, kuŗu sauc par deklināciju, izšķir locījumu, kārtu, skaitli.

57. §. Latviešu valodā tagad septiņi locījumi: 1) nominatīvs, atbild uz jautājumu „kas?” (piem. tēvs, es, viņi); 2) ģenitīvs, atbild uz jautājumu „kā?” (piem. tēva māja); 3) datīvs, atbild uz jautājumu „kam?” (piem. otram sit, pašam sāt); 4) akuzatīvs, atbild uz jautājumu „ko?” (piem. tēvu, māti mīlēt); 5) instrumentālis, atbild uz jautājumu „ar ko?” (piem. staigāt pliku galvu, basām kājām; vienskaitlī tas tagad pa laikam līdzīgs akuzatīvam, daudzskaitlī — datīvam); 6) lokatīvs, atbild uz jautājumu „kur?” vai „kurp?” (piem. mājā dzīvot; ūdenī lēkt); 7) vokatīvs — uzrunas locījums, tikai vienskaitlī atšķiršanas formas ziņā no nōminatīva (piem. tēv! brāli!).

58. §. Latv. valodā izšķir tagad vairs tikai divi kārtas: vīriešu un sieviešu kārtu. Kārtu izšķir pēc nozīmes un pēc galotnes. Pēc nozīmes piem. ir vīriešu kārtas vārdi — puika, bende; pēc galotnes — vīriešu kārtas ir piem. klēpis, medus, sieviešu

kārtas — gulta, upe. Daži personu nosaukumi ar siev. kārtas galotni var būt ir sieviešu, ir vīriešu kārtas; piem. tāds auša, tāda auša; tāds snauža, tāda snauža.

59. §. Latv. valodā tagad izšķir divskaitļus: vienskaitli un daudzskaitli; par senā divskaitļa atliekām skat. sintaksi.

Daži vārdi sastopami pa laikam vai nu tikai vienskaitlī (vienskaitlinieki, piem. ledus), vai tikai daudzskaitlī (dauzskaitlinieki, piem. dūmi).

Locījumu pārskats.									
Locījumi	ā-celmi	ē-celmi	a-celmi		ja-celmi	i-celmi	u-celmi	līdzskaņu celmi	
	Vienskaitlis.								
nominatīvs	sieva	māte	tēvs, kumeiš		brālis	sirds	Mikus	debess, ūdens	
ģenitīvs	sievas	mātes	tēva, kumeļa		brāļa	sirds	Mikus	debess, ūdens	
datīvs	sievai	mātei	tēvam, kumeļam		brālimjeb brāļam	sirdij	Mikum	debēsij, ūdenim	
akuzatīvs	sievu	māti	tēvu, kumeļu		brāli	sirdi	Miku	debēsi, ūdeni	
instrumentālis	sievu	māti	tēvu, kumeļu		brāli	sirdi	Miku	debēsi, ūdeni	
lokatīvs	sievā	mātē	tēvā, kumelā		brāli	sirdī	Mikū	debēsi, ūdeni	
vokatīvs	siev!	māt!	tēv! kumeļ!		brāli!	sirds!	Miku!	debess! ūdens!	
Dauzskaitlis.									
nominat.	sievas	mātes	tēvi, kumeļi		brāļi	sirdis	pelus	debēsis, ūdeni	
ģenitīvs	sievu	māšu	tēvu, kumeļu		brāļu	siržu	pelu	debēsu, ūdenu	
datīvs	sievām	mātēm	tēviem, kumeļiem		brāļiem	sirdim	pelum	debēsīm, ūdenim	
akuzatīvs	sievas	mātes	tēvus, kumeļus		brāļus	sirdis	pelus	debēsis, ūdenus	
instrumentālis	sievām	mātēm	tēviem, kumeļiem		brāļiem	sirdim	pelum	debēsīm, ūdenim	
lokatīvs	sievās	mātēs	tēvos, kumeļos		brāļos	sirdis	pelūs	debēsis, ūdenos	

Lietu vārdu locīšana.

60. §. Latv. valodā tagad izšķir 1) ā-celmus (ar gaŗu a!), piem. g u l t a (senāk gultā, skat. 6. §, b; gaŗo a vēl tagad sastopam formās: gultā, gultās, gultām); ē-celmus, piem. u p e (senāk upē, skat. 6 §, b; gaŗo e vēl tagad sastopam formās: upē, upēs, upēm); 3) a-celmus (ar īsu a!), piem. r a t s (senāk ratas, skat. 6. §, a; īso celma a vēl sastopam viensk. datīvā rata-m); 4) ja-celmus, piem. g u l b i s (sal. viensk. datīvu gulbja-m; par ja-celmiem te sauksim īsuma dēļ tikai tos celmus, kam viensk. nōminatīvā galotne -is, kamēr tos ja-celmus, kas patur -ja- visos locījumos, — piem. v ē j š no senāka „vējas”, sal. 6. §, a un 18. §, — un lokāmi līdzīgi a-celmiem, te apskatām kopā ar a-celmiem); 5) i-celmus, piem. k ū t s (senāk „kūtis”, skat. 6. §, a); 6) u-celmus, piem. m e d u s; 7) līdzskaņu celmus, piem. d e b e s s (viensk. ģenitīvs debēbs-s, daudzsk. ģenitīvs debēbs-u).

S i e v i e š u kārtas ir visi ā- un ē-celmi (izņemot vārdus, kas pēc n o z ī m e s ir vīriešu kārtas, piem. puika, bende), visi i-celmi (izņemot „ļaudis”), no u-celmiem d a u d z s k a i t l i n i e k i (ragus, pelus, dzirņus), daži līdzskaņu celmi (piem. debess);

v ī r i e š u kārtas ir visi a- un ja-celmi, visi u-celmu v i e n s k a i t l i n i e k i un daži līdzskaņu celmi (piem. ūdens).

61. §. Piezīmes: a) Par **ā-celmu** locīšanu. Tādus ā-celmus, kas apzīmē vīriešus (piem. puika, slepkava, bezkauna), citādi loka tāpat kā „sieva”, tikai viensk. d a t ī v ā tie beidzas ar -am (puikam, slepkavam). — Viensk. datīvam senāk bija (un dažās izloksnēs vēl tagad ir) galotne -i, kas rakstu valodā paglābusies tikai dažos apstākļu vārdiem līdzīgos izteicienos, piem. pa labi (jeb kreisi) roki, pareizi, patiesi; lieti (no „lieta”) derēt.

b) Par **ē-celmu** locīšanu. Tādus ē-celmus, kas apzīmē vīriešus (piem. bende), citādi loka tāpat kā „māte”, tikai viensk. datīvā tie beidzas ar -em (bendem).

Daudzsk. ģenitīvā līdzskaņus galotnes -u priekšā mīkstina (sal. 29. §, 1), piem. māšu, rīkšķu (arī rīkšu, sal. 24. §), ložu, zvaigžņu, mēļu, upju, sveču, draudžu, priežu, glāžu (sal. 16. un 17. §§).

c) Par **a-celmu** locīšanu. Viensk. n ō m i n a t ī v ā daudz izloksnēs starp divi līdzskaņiem un galotnes -s ierodas patskanis i (piem. krēslis, arklis, biedris, rutkis); rakstu valodā der paturēt pirmatnējās formas bez i (krēsls, arklis, biedrs, rutks).

Pēc mīkstināta līdzskaņa un v i e n z i l b e s vārdos arī pēc j rakstu valodā galotnes -s pārvērties par -š (piem. kašš, kumeļš, vējš; bet dziedātājs, kalējs, sal. 18. §). — Pēc (celma) š un ž galotnes -s rakstu valodā nav dzirdams, bet tomēr rakstāms (piem. mežs, lasi „meš”, ģenit. meža). — Daudzsk. i n s t r u m e n t ā l ī a- un ja-celmiem senāk bija (un dažās izloksnēs vēl tagad ir) galotne -is; rakstu valodā šo galotni vēl sastop dažos sastingušos izteicienos (piem. vienis prātis, labis prātis).

d) Par **ja-celmu** locīšanu. Viensk. nōminatīvā vairākzilbju vārdos ar galotni -tis arī vidus izloksnes bieži izmet i (piem. vāciets, tautiets), bet rakstu valodā der i arī te paturēt (vācietis, tautietis); daudz izloksnēs izmet i arī divzilbju vārdos (piem. „brāls”), bet rakstu valodā tas nedrīkst notikt. Turpretim dažkārt nepareizi raksta „sunis” ar i (pareizi tikai „suns”): šis vārds senāk piederēja pie līdzskaņu celmiem, bet tagad to loka kā ja-celmu, izņemot viensk. nōminatīvu. — Vārdu „viesis” v i e n s k a i t l ī (izņemot ģenitīvu) loka kā ja-celmu (viesis, viesim, viesi, viesī), d a u d z s k a i t l ī un viensk. ģenitīvā kā a-celmu (viesa, viesi, viesu u. t. t.).

Viensk. datīvā šiem celmiem ap Jelgavu un Dobeli, kur runā visskaidrāko rakstu valodu, ir galotne -im (brālim), bet citās (arī vidus) izloksnēs galotne -am (brālam), kuŗu gan nevarēs no rakstu valodas izskaust.

Šos celmus lokot jāievēro, kas teikts 17. §; no „šķērlis” piem. ģenit. „šķēršļa” (ne „šķērsļa”).

c) Par **i-celmu** locīšanu. Viensk. datīvā dažas izloksnes vēl paglābušas vecāko galotni -i (piem. sirdi, kā akuzatīvā), bet rakstu valodā tai vietā tagad lieto galotni -ij; nav ieteicams lietot no ē-celmiem patapināto galotni -ei (sirdei). D a u d z s k. datīvā vecākā galotne -im (ar īsu i) ir paglābusies dažās izloksnēs, bet rakstu valodas apgabalos tagad ieviesusies galotne -īm (ar gaŗu i). — Daudzsk. ģenitīvā galotnes -u priekšā mīkstina līdzskani (sal. 16. §), piem. siržu, krūšu, brokašķu (sal. 15. §), piļu, asiņu, acu (senāk akju, sal. 14. §); bet dažos vārdos sastopam nemīkstinātu līdzskani: ausu, balsu, dzelzu (arī dzelžu), zosu, asu, utu, Cēsu. — Rakstu valodā jāsargās no izloksnes formām „ļauži” (= ļaudis), „ļauziem” (= ļaudīm) u. t. t.

Tā kā daudz izloksnēs i-celmi pārgājuši ē-celmos, tad derēs te pasniegt vairāk lietojamo i-celmu sarakstu: asinis, ass, azots, auss, avs, acs, balss, birzs, blakts, desmits, dūkst, dzelzs, durvis, govš, ilksš, izkaps, jūtis, kārts, klēts, klints, krāns (daudzsk. ģenit. krāšņu, sal. 17. §), krūts, kūts, līksts, leceks, makstis, nāsis, nakts, olekts, pāksts, palts, pils, pirkstis, pirts, sagts, sāls, sirds, smilts, zivs, zoss, žults, telts, uguns, uts, vāts, vēsts, cilts, Cēsis.

f) Par **u-celmu** locīšanu. Daudzsk. *d a t ī v ā* dažās izloksnēs paglābusies vecākā galotne -um (ar īsu u), bet rakstu valodas apgabalā tai vietā iestājusies galotne -ūm (ar gaŗu u).

Tā kā daudz izloksnēs u-celmi pārgājuši a-celmos, tad der pasniegt vairāk lietojamo u-celmu sarakstu: alus, kāsus, kusus, klepus, krogus, ledus, lietus, medus, mistrus, tirgus, vidus, viltus, virsus, Saldus, Mikus, Jēzus, Kristus. *D a u d z s k a i t l ī* šos vārdus loka kā a-celmus (piem. tirgi, tirgiem u. t. t.; lielākā daļa no tiem sastopama tikai *v i e n s k a i t l ī*). Bez tam te pieder siev. kārtas *d a u d z s k a i t l i n i e k i*: pelus, ragus, dzirņus.

g) Par **līdzskaņu celmu** locīšanu. Te pieder tādi celmi, kas beidzas ar līdzskani (piem. debes-). Tagad to locīšanā atlikušās tikai nedaudz īpatnības. *S i e v.* kārtas vārdus (debess) loka tagad kā i-celmus; tikai daudzsk. *ģ e n i t ī v ā* galotnes -u priekšā līdzskanis paliek nemīkstināts (*d e b e s u*, ar platu e abās zīlbēs). *V ī r i e š u* kārtas vārdus (mēness*), ūdens, asmens, rudens, tesmens, rēmens) tagad loka kā ja-celmus; atšķiŗas tikai vienskaitļa *n ō m i n a t ī v s* un *ģ e n i t ī v s* (ūdens; izloksnēs arī „ūdeŗa”).

h) Par **vokatīva** formu. Vokatīvu pa laikam lieto tikai no dzīvu radījumu, sevišķi personu vārdiem, un arī no šiem vārdiem dažiem ir vokatīvā *n ō m i n a t ī v a* forma (Dievs! kungs! dēls! draugs!). No citiem vārdiem darina sevišķu vokatīva formu, *a t m e t o t* nōminatīva galotni (piem. siev! māt! tēv! brāli! Jāni! Jēkab!). *S e v i š ņ a* vokatīva forma ir visiem ja-celmiem un vārdiem, kas beidzas ar -iŗš (dēliŗ! ķēniŗ!), -(i)nieks (kurpniek!), -ājs un -ējs (arāŗ! kalēŗ!), un visiem *ī p a š v ā r d i e m* (Klāv! Tom!).

Pārējos locījumos nav ieteicams lietot rakstu valodā. Tāpat kā „smējējies” loka darītāju vārdus ar galotni -tājies (piem. klausītājies) un dažās izloksnēs sastopamos darbības vārdus ar galotni -umies (piem. cēlumies). Tāpat kā „smējējās” loka darītāju vārdus ar galotni -tājās (piem. klausītājās) un darbības vārdus ar galotni -ŗšanās (piem. smieŗšanās). Šīs formas ir radušās, piekaŗot pirmatnējām (vēl nesaīsinātām) galotnēm (tagad izmiruŗo) atgriezenisko vietnieka vārdu „si” (=sevi, sev); tā piem. „smieŗšanās” no „smieŗšanās-si” (sal. gaŗo galotnes a vārdos „tā labā” un 6. §), „smieŗanos” no „smieŗano-si” (sal. galotnes o vārdos „to labo” un 6. §), „smējējies” no smējējie-si” (sal. galotnes ie vārdos „tie labie” un 6. §).

62. §. Atgriezenisko lietas vārdu locīšana.

locījumi	vienskaitlis	daudzskaitlis
nōminat.	smējējies, smējējās	smējējies, smējējās
ģenitīvs	smējējās, smējējās	smējējos
akuzatīvs	smējējos	smējējos
instrum.	smējējos	

*) Jāizšķiŗ „mēness” (pie debess) un „mēnesis” (ģen. mēneŗa, gada 12. daŗa).

Īpašības vārdu locīšana.

63. §. Īpašības vārdus ar *n e n o t e i c a m o* galotni loka vīriešu kārtā kā a-celms (piem. „labs” kā „tēvs”, „slapjš” kā „kumeļš”), sieviešu kārtā kā ā-celms (piem. „laba”, „slapja” kā „sieva”).

64. §. Īpašības vārdus ar *n o t e i c a m o* galotni loka šādi:

locījumi	vīr. kārtā	siev. kārtā
	vienskaitlis	
nōmin.	labais	labā
ģenit.	labā	labās
dat.	labajam (labam)	labajai (labai)
akuz.	labo	labo
instr.	labo	labo
lokat.	labajā (labā)	labajā (labā)
vokat.	labais! (labo!)	labā (labo!)
daudzskaitlis		
nōmin.	labie	labās
ģenit.	labo	labo
dat.	labajiem (labiem)	labajām (labām)
akuz.	labos	labās
instr.	labajiem (labiem)	labajām (labām)
lokat.	labajos (labos)	labajās (labās)

Jāpiezīmē, ka j priekšā stāvošo a rakstu valodas apgabalā izrunā īsi.

V o k a t ī v a m no īpašības vārdiem ir arvienu neteicamā galotne, pie kam vokatīvam ir *n ō m i n a t ī v a* forma, ja piederīgam *l i e t a s* vārdam ir nōminatīva forma (piem. mīlais draugs! mīlā draudzene!); ja lietas vārdam ir *a t s e v i š ķ a* vokatīva forma, tad īpašības vārdam var būt arī akuzatīva forma (piem. mīlais jeb mīlo kaimiņ!).

Salīdzināmie pakāpieni.

65. §. *N o p a m a t a* pakāpiena (piem. labs, mīļš) atvasina *p ā r ā k o* pakāpienu ar galotni -āks (piem. labāks, mīļāks), *v i s p ā r ā k o* pakāpienu — piekaŗot pāŗakam pakāpienam ar *n o t e i c a m o* galotni priekšā „vis-” (piem. vislabākais, vismīļākais; uzsvēŗta te tiek otra zilbe, t. i. īpašības vārda *s a k n e s* zilbe).

Skaitļu vārdi.

66. §. Izšķīŗami *p a m a t a* skaitļu vārdi, kas atbild uz jautājumu „cik?” (piem. viens), un *k ā r t a s* skaitļu vārdi, kas atbild uz jautājumu „cikais?” (piem. pirmais).

67. §. Pamata skaitļu vārdu formas: viens (siev. kārtā: viena), divi, trīs, četri (siev. k.: četras), pieci, seši, septiņi, astoņi, deviņi, desmit(s), vienpadsmit (senāk vienpadesmit), divpadsmit, trīspadsmit, četrpadsmit, piecpadsmit u. t. t., divdesmit, divdesmit viens, divdesmit

divi u. t. t., trīsdesmit, četrdesmit, piecdesmit u. t. t., simts, divi simti, trīs simti, tūkstotis jeb tūkstoš, divi tūkstoši, miljons.

Ar *d a u d z s k a i t l i n i e k i e m* lieto formas, kas paplašinātas ar galotni *-ējs*; piem. vienējas bikses, divējas durvis, trejējas (jeb trejas) kamanas, četrēji svārki.

68. §. Pamata skaitļus no „viens” līdz „deviņi” (izņemot „divi” un „trīs”) loka kā a-celmus. „D i v i” ir sena *d i v s k a i t l a* siev. k. nōminatīvs un akuzatīvs; šo formu tagad lieto arī vīriešu kārtai (senākās divskaitļa formas „duvu” vietā), un tā kā *-i* citādi ir (vīr. k.) a-celmu *d a u d z s k.* galotne, tad, uzlūkojot „divi” kā *v ī r i e š u* kārtas formu, jaunākā laikā ir radīta sevišķa *s i e v.* kārtas forma „divas”. Kā jau teikts, „divi” senāk bija arī divskaitļa *a k u z a t ī v s*; jaunākā laikā radītas akuzatīva formas „divus”, „divas”. Tā tad „divi” un „trīs” lokāmi šādi:

	vīr. kārta	siev. kārta
nōminatīvs	divi, trīs	divi (divas), trīs
ģenitīvs	divu, triju	divu, triju
datīvs un instrumentālis	diviem, trim (trijiem)	divām, trim (trijām)
akuzatīvs	divi (divus), trīs	divi (divas), trīs
lokatīvs	divos, trijos (trīs)	divās, trijās (trīs)

Ja pēc skaitļu vārda seko lietas vārds, tad (īpaši pēc satiksmes vārdiem) lieto arī visos locījumos nelocītās formas „divi”, „trīs”; ja skaitļu vārdi stāv vieni paši, tad jālieto locītās formas. — Kā „divi” loka arī „abi”; tikai te jaundarinātās formas „abas”, „abus” lietojamas arī rakstu valodā. No izlokšņu formām ar *j* (abju, abjiem) rakstu valodā derētu izvairīties.

„Desmits” ir īsteni i-celms un kā tāds lokāms (piem. „te vēl vienas desmits trūkst”); tagad mēdz lietot nelokāmo formu „desmit”. Nelokāmas ir arī visas ar „desmit” saliktās formas (piem. vienpadsmit, divdesmit).

„Simts” ir īsteni a-celms un kā tāds lokāms (piem. „es skaitot aiztiku līdz simtam”); bet ja pievienojas lietas vārds, tad tagad arī atmet *-s* un atstāj „simt” nelocītu, piem. simts (simt) aitu, ģenit. simt aitu, dat. simt aitām, akuz. simtu (simt) aitu. Ja formām „divi simti”, „trīs simti” u. t. t. pievienojas lietas vārds, tad arī tās atstāj nelocītas, piem. dat. divi simti (jeb divisimt) jeb trīs simti (jeb trīssimt) aitām.

„Tūkstotis” ir īsteni ja-celms un kā tāds lokāms (piem. divi tūkstoši); ja pievienojas lietas vārds, tad mēdz lietot nelokāmo formu „tūkstoš” (piem. tūkstoš aitām). — „Miljons” ir a-celms un kā tāds lokāms.

69. §. *K ā r t a s* skaitļu vārdu formas: pirmais, otrs jeb otrais, trešais, ceturtais, piektais, sestais, septītais, astotais, devītais, desmitais, vienpadsmitais, divdesmitais, divdesmit pirmais, trīsdesmitais, simtais, simtpirmais, divisimtais, tūkstošais, divitūkstošais u. t. t.

Šie skaitļu vārdi pa laikam pieņem *n o t e i c a m o* galotni un lokāmi kā īpašības vārdi ar noteicamo galotni.

70. §. No *p a m a t a* skaitļu vārdiem atvasina ar galotni *-āds* (skat. 38. §) *ī p a š ī b a s* vārdus, piem. vienāds, divējāds, trejāds, četrējāds.

No *p a m a t a* skaitļu vārdiem atvasina ar galotni *-atā* *a p s t ā k l u* vārdus: piem. vienatā, divatā, trijatā, četratā, piecatā, sešatā (piem. „iesim trijatā”).

Vietnieka vārds.

71. §. Vietnieka vārdus lieto lietas vai īpašības vārdu vietā (piem. viņš, tāds). Vietnieka vārdus sadala 1) personiskos, 2) piederuma, 3) norādāmos, 4) jautājamos, 5) attiecības, 6) nenoteicamos vietnieka vārdos.

72. §. No personiskiem vietnieka vārdiem „es” apzīmē runājošo, „tu” uzrunāto, „viņš” pieminēto personu. Uz teikuma priekšmetu attiecas atgriezeniskais vietnieka v. „sevis” (bez nōminatīva). Šos vietnieka vārdus loka šādi:

locījumi	I. persona	II. persona	atgriezen. vietn. v.
vienskaitlis			
nōmin.	es	tu	
ģenit.	manis	tevis	sevis
dat.	man	tev	sev
akuz.	mani	tevi	sevi
instrum.	manim	tevim	sevim
lokat.	manī	tevī	sevī
daudzskaitlis			
nōmin.	mēs	jūs	
ģenit.	mūsu	jūsu	sevis
dat.	mums	jums	sev
akuz.	mūs	jūs	sevi
instrum.	mums	jums	sevim
lokat.	mūsos	jūsos	sevī

Formas manim, tevim, sevim (ar īsu i) seni instrumentāļi, un dzīvā tautas valodā tos pa laikam lieto tikai pēc s a t i k s m e s vārdiem (piem. ar manim); lietot šīs formas arī datīva nozīmē, kā to daudzi dara, rakstu valodā nav ieteicams: tauta pa laikam lieto datīvus man, tev, sev.

Forma „viņš” ir īsteni vecs n o r ā d ā m a i s vietn. vārds (sal. „viņā pusē”), bet tagad to pa laikam lieto kā trešās personas personisko vietn. vārdu: to loka kā a-celmu (siev. kārtā kā ā-celmu).

73 §. No p i e d e r u m a vietn. vārdiem „mans” (daudzskaitlī „mūsu”) apzīmē piederību pirmajai personai, „tavs” (daudzsk. „jūsu”) — piederību otrajai personai, „viņa”, siev. kārtā „viņas” (daudzsk. „viņu”) — piederību trešajai personai, „savs” — piederību teikuma priekšmetam. Formas: mans, tavs, savs loka kā a-celmus (siev. kārtā kā ā-celmus); formas mūsu, jūsu, viņa, viņas, viņu (ģenitīvus) atstāj nelocītas. — No piederuma vietnieka vārdiem ar galotni -ējs (sal. 29. §, 5d) atvasina paplašinātas formas manējs, tavējs, savējs, mūsējs, jūsējs, viņējs.

74. §. Pie n o r ā d ā m i e m vietn. vārdiem pieder tas, šis, pats, tāds, šāds.

Tautas valodā bieži lieto arī saliktās formas „šitas” (lokāms kā „tas”) un „šitāds”.

No „pats” ģenitīvs „paša” (tālāk kā a-celms lokāms), siev. kārtas viensk. nōminatīvs — „pati”, ģenitīvs „pašas” (tālāk kā ā-celms lokāms).

75. §. J a u t ā j a m i e vietnieka vārdi — kas, kuŗš, kāds; šīs pašas formas lieto arī kā a t t i e c ī b a s vietn. vārdus. Formu „kas” (bez sevišķas siev. kārtas un daudzsk. formas) loka

kā „tas”; tikai lokatīva forma rakstu valodā nav lietojama. Formas „kuŗš” un „kāds” loka vīr. kārtā kā a-celmus, siev. kārtā kā ā-celmus.

locījumi	vīr. kārtā		siev. kārtā	
vienskaitlis				
nōmin.	tas,	ŗis	tā,	ŗī
ŗenit.	tā	ŗī jeb ŗā	tās,	ŗās jeb ŗis
dat.	tam	ŗim (jeb ŗam)	tai,	ŗai
akuz.	to,	ŗo	to,	ŗo
instrum.	to,	ŗo	to,	ŗo
lokat.	tai jeb tanī, ŗai jeb ŗinī		tai jeb tanī, ŗai jeb ŗinī	
d a n d z s k a i t l i s				
nōmin.	tie,	ŗie	tās,	ŗās jeb ŗis
ŗenit.	to,	ŗo	to,	ŗo
dat.	tiem,	ŗiem	tām,	ŗām jeb ŗim
akuz.	tos,	ŗos	tās,	ŗās jeb ŗis
instrum.	tiem,	ŗiem	tām,	ŗām jeb ŗim
lokat.	tos, tais, tanīs, ŗos, ŗais, ŗinis		tās, tais, tanīs, ŗās, ŗais, ŗinis	

76. ŗ. Kā n e n o t e i c a m o s vietnieka vārdus lieto jau minētās formas „kas”, „kāds”, „kuŗš”, un bez tam vēl „kaut kas”, „kaut kāds”, „kaut kuŗš”; daŗu lietotā forma „kas nebūt” (= kaut kas) laikam cēlusies pēc krievu valodas parauga („кто-нибудь”) un tāpēc nav ieteicama rakstu valodā.

Darbības vārdi.

77. ŗ. Izŗķir p ā r e j o ŗ u s, n e p ā r e j o ŗ u s, a t g r i e z e n i s k u s darbības vārdus. P ā r e j o ŗ i e darb. vārdi apŗīmē darbību, kas iziedama no darītāja attiecas uz kādu citu, akuzatīvā nostatītu priekŗmetu; piem. roka roku mazgā. N e p ā r e j o ŗ i e darb. vārdi apŗīmē stāvokli, kādā atrodas priekŗmets, vai arī darbību, kas neattiecas uz citu priekŗmetu; piem. tek saulīte tecēdama, es paliku pavēnī. A t g r i e z e n i s k i e darb. vārdi apŗīmē 1) darbību, kas attiecas uz paŗu darītāju; piem. saules meita sukāŗās zelta lazdu krūmiņā; 2) darbību, kas darītāja labā attiecas uz citu priekŗmetu; piem. aizdedz os gaŗu skalu; 3) darbību, kas iziedama no vairāŗ darītāŗiem pamīŗi attiecas uz paŗiem darītāŗiem; piem. piecas māsiņas cita citu dzenas; 4) sacensību darbībā; piem. sērdienīte, mātes meita, kalnā gāŗa tecētos; 5) darbības pastiprināŗumu vai pastāvību; piem. kuŗŗ vērsis gan nebadās.

Darb. vārdus, kas sastopami tikai treŗās personas formā un apŗīmē darbību, kas neiziet ne no viena darītāja, sauc par b e z p e r s o n a s darb. vārdiem; piem. ŗodien līst (lietus).

78. ŗ. **Darbības vārdu atvasināŗana.** Darb. vārdus rada vai nu no paŗas saknes, vai arī no gatava darbības, lietas vai īpaŗības vārda. Darbības vārdi ceŗas no tām paŗām saknēm, no kuŗām lietu un īpaŗības vārdi.

Tā piem. no saknes skel- cēlušies darbības vārdi „šķelt” (sal. 15. §), „skaldīt”, „šķilt”, lietu vārdi „skals”, „šķēle”, īpašības vārds „skaļš” (koks). Kā redzams no nūle minētiem piemēriem, no v i e n a s saknes ar patskaņu maiņu (sal. 7. §) var rasties vairāk darbības vārdi.

Darbības vārdus, kas cēlušies no pašas saknes, un kas arī nenoteicamā izteiksmē parādās bez piedēkļa (piem. šķelt), sauc par p i r m a t n ģ i e m. Latv. valodā visi pirmatnīgie darb. vārdi nenoteicamā izteiksmē sastāv no v i e n a s zilbes. Darb. vārdus, kas nav atvasināti no pašas saknes (piem. asarot no „asara”), un kas nenoteicamā izteiksmē galotnes priekšā vēl pieņem sevišķu piedēkli (piem. gul-ē-t), sauc par a t v a s i n ā t i e m.

79. §. Atvasināto darb. vārdu piedēkļi. 1) Ar piedēkli -ā- atvasina a) no lietu (un īpašības) vārdiem darbības vārdus; piem. gods: godāt, maita: maitāt; b) no p i r m a t n ģ i e m darb. vārdiem darb. vārdus, kas apzīmē darbības daudzreizību; piem. brist: bradāt, braukt: braukāt, vest: vadāt, celt: cilāt, mest: mētāt, kliegt: klaigāt, līst: lodāt. Dažreiz starp sakni un piedēkli -ā- vēl ierodas ņ vai j; piem. līt: līņāt, mīt: mīņāt, velt: viļāt.

2) Ar piedēkli -inā- atvasina a) darb. vārdus no īpašības un lietu vārdiem; piem. smalks: smalcināt, miers: mierināt; b) darb. vārdus dažādu s k a ņ u apzīmēšanai; piem. bubināt, klabināt, zvadzināt; c) no (pa lielākai daļai n e p ā r e j o š i e m) darb. vārdiem darb. vārdus, kas apzīmē likt otram to darīt, ko izsaka p a m a t a darb. vārds, pie kam dažreiz starp sakni un piedēkli -inā- vēl ierodas d; piem. augt: audzināt, brēkt: brēcināt, darīt: darināt, peldēt: peldināt, birt: birdināt, dzert: dzirdināt, gulēt: guldināt. Šos darb. vārdus var saukt par l i e k a m i e m darb. vārdiem.

3) Ar piedēkli -ē- atvasina a) darb. vārdus no lietu un (retumis) īpašības vārdiem; piem. aukle: auklēt, slava: slavēt, kluss: klusēt; b) no n e p ā r e j o š i e m darb. vārdiem l i e k a m o s darb. vārdus, pie kam dažreiz starp sakni un piedēkli -ē- vēl ierodas d; piem. augt: audzēt, kalst: kaltēt, kust: kausēt, bīties: biedēt, dilt: deldēt; c) (ar piedēkli - (j)a- t a g a d n ē) darb. vārdus dažādu s k a ņ u apzīmēšanai; piem. kluksēt, kladzēt, kunkstēt, rībēt.

4) Ar piedēkli -ī- atvasina a) darb. vārdus no lietu un īpašības vārdiem; piem. tīrs: tīrīt, svēts: svētīt, sāls: sālīt; b) (ar piedēkli -ā- tagadnē) no darb. vārdiem darb. vārdus, kas apzīmē daudzreizību, pie kam dažreiz starp sakni un piedēkli vēl ierodas d vai st; piem. griezt: grozīt, griezt: graizīt, stumt: stumdīt, spert: spārdīt, bērt: bārstīt, durst: durstīt; c) (ar piedēkli -ā- tagadnē) no (pa lielākai daļai nepārejošiem) darb. vārdiem l i e k a m o s darb. vārdus, pie kam starp sakni un piedēkli bieži ierodas vēl d; piem. zīst: zīdīt, irt: ārdīt, gulēt: guldīt.

5) Ar piedēkli -o- atvasina darb. vārdus no lietu un īpašības vārdiem; piem. asara: asarot, sēne: sēnot; grēks: grēkot, sapnis: sapnot, gudrs: gudrot.

6) Ar piedēkļiem -elē-, -alē-, -aļā-, -uļo- atvasina darb. vārdus, kas apzīmē sajēguma m a z i n ā j u m u; piem. kāpelēt, jādelēt, skraidelēt, gāzelēt, rāpalēt, staigaļāt, spīguļot, streipuļot.

Bez tam ar minētiem piedēkļiem vēl atvasina darb. vārdus, kas nozīmes dažādības dēļ nav kopojami zināmās šķirās.

Darbības vārdu locīšana (konjugācija).

80. §. Darb. vārdus loka, piekaŗot c e l m a m dažādas g a l o t n e s, kas apzīmē dažādās darbības kārtas, i z t e i k s m e s, l a i k u s, p e r s o n a s, s k a i t ļ u s. Pie darb. vārdu sistēmas tagad pieskaita arī n e n o t e i c a m o i z t e i k s m i, s u p ģ n u un d i v d a b j u s, kas senāk bija no darb. vārdu saknes atvasināti l i e t u un ģ p a š ģ b a s vārdi.

81. §. Darbības kārtas. Izšķir d a r ā m o, v i d ē j o un c i e š a m o kārtu.

a) D a r ā m ā kārta rāda, ka teikuma priekšmets kaut ko **d a r a** (piem. mazgāju), vai arī atrodas kaut kādā **s t ā v o k l ī**.

b) V i d ē j ā kārta rāda, ka darbība attiecas uz pašu teikuma priekšmetu (piem. mazgājos). Vidējās kārtas formas ir cēlušās, pievienojot vēl nesaīsinātām (sal. 6. §) darāmās kārtas galotnēm atgriezenisko, tagad izmirušo vietnieka vārdu „si” (= sev, sevi); piem. „mazgājos” no „mazgājo” (no kam vēlāk „mazgāju”) un „si”.

c) C i e š a m ā kārta rāda, ka darbība, kas attiecas uz teikuma priekšmetu, iziet no kāda cita; piem. es tieku (jeb topu) mazgāts. Kā redzams, ciešamās kārtas formas dabū, savienojot ciešamās kārtas pagātnes divdabi ar darbības vārdu „tieku” (jeb „topu”). Bet tādus savienojumus latv. valodā lieto tikai pareti; savienojuma „es tieku (topu) mazgāts” vietā pa laikam saka „mani mazgā”.

82. §. Izteiksmes. Izšķir **ī s t e n ī b a s**, **a t s t ā s t ā m o**, **v ē l a m o**, **p a v ē l a m o**, **v a j a d z ī b a s** izteiksmi.

a) **ī s t e n ī b a s** izteiksmē izsaka to, kas notiek, notika vai notiks; piem. es rakstu, rakstīju, rakstīšu.

b) **A t s t ā s t ā m ā** izteiksmē **a t s t ā s t ā** citu vārdus; piem. (saka, ka) viņš rakstot, (esot) rakstījis, rakstīšot.

c) **V ē l a m o** izteiksmi lieto vēlējumos un nosacījumu teikumos; piem. kaut man būtu tā naudiņa! ja es varētu, es to darītu. Vēlamās izteiksmes forma rakstu valodā tagad visās personās un abos skaitļos sakrīt ar **s u p ī n a** formu; tikai pirmā daudzsk. persona var pieņemt beigās vēl -m, otra daudzsk. persona -t.

d) **A r p a v ē l a m o** izteiksmi izsaka pavēles, lūgumus, pamudinājumus; piem. celies! iesim! Otrai personai abos skaitļos tā pati galotne, kas **ī s t e n ī b a s** izteiksmes tagadnē; pirmajai daudzsk. personai tā pati forma, kas īstenības izteiksmes nākotnē (piem. iesim!); trešajai personai tā pati forma, kas īstenības izteiksmes **t a g a d n ē**, pievienojot sākumā vārdiņu „lai” (piem. lai nāk!).

e) **V a j a d z ī b a s** izteiksme izteic **v a j a d z ī b u**; piem. mums reiz **j ā m i r s t**. Šo izteiksmi rada, pievienojot **ī s t e n ī b a s** izteiksmes tagadnes trešajai personai formu **jā-**, pie kam darītāja vārds nostājas **d a t ī v ā**; piem. **t a g a d n ē**: man (ir) jādzen, jādzenas (bet no „būt”: „jābūt”); **p a g ā t n ē**: man bija jādzen; **n ā k o t n ē**: man būs jādzen; **v ē l a m ā** izteiksmē: man būtu jādzen; **a t s t ā s t ā m ā** izteiksmē: man esot (bijis, būšot) jādzen.

83. §. Laiki. Izšķir **t a g a d n i**, **p a g ā t n i**, **n ā k o t n i**.

a) **T a g a d n e**. Senāk viena daļa darb. vārdu tagadnē pievienoja personu galotnes pie pašas **s a k n e s**, otra daļa paplašināja sakni ar kādu piedēkli un pie šā piedēkļa piesprauda personu galotnes. Latv. valodā no **p i r m ā s** šķiras paglābušās tikai nedaudz atliekas: no saknes **es-** „es-mu”, „es-(s)i”, no saknes **ei-** „ei-mu” jeb „ie-mu”, „ie-t”, no saknes **ēd-** „ē(d)-mu” (sal. 23. §). Visi pārējie darb. vārdi tagad pieder pie otras šķiras; tā piem. no saknes **tek-** „tek-a-m”, „tek-a-t”, no saknes **au-** „au-na-m”, no saknes **rau-** „rau-ja-m” un „rav-ēja-m”.

b) **P a g ā t n e**. Pagātnes formās arvienu sakni paplašina ar kādu piedēkli un pie šā piedēkļa piesprauž tās pašas personu galotnes kā tagadnē; piem. no saknes **tek-** „tec-ējā-m”, „tec-ējā-t”, no saknes **au-** „av-ā-m”. Saknes **p a t s k a n i s** paliek tas pats, kas tagadnē (piem. vedam un vedām), vai arī ierodas cits (piem. dzenam un dzinām). **P i r m a t n ī g i e m** darb. vārdiem rakstu valodā tagad arvienu pagātnē paplašina sakni ar piedēkli **-ā-** (piem. no saknes **sit-** „sit-ā-m”, **sit-ā-t**). **A t v a s i n ā t i e** darb. vārdi pagātnē paplašina celmu ar piedēkļiem **-ājā-**, **ējā-**, **-ījā-**, **-ojā-** (piem. no saknes **grib-** „grib-ējā-m”).

c) **N ā k o t n e.** Nākotnē paplašina saknes formu (tādu, kāda tā parādās **n e n o t e i c a m ā** izteiksmē) ar piedēkli -si- un pie šā piedēkļa piesprauš galotnes; piem. no saknes do- „do-si-m”, „do-si-t”, „do-šu” (no do-si-u). Tikai tie pirmatnīgie darb. vārdi, kam nenoteicamā izteiksmē galotnes -t priekšā stāv z, s, kas cēlies no z, s, d, t (sal. 20. §), rakstu valodā tagad starp sakni un piedēkli -si- vēl iesprauš piedēkli -ī-; piem. „lauz-ī-si-m” (no „lauzt”), „nes-ī-sim” (no „nest”), „ved-ī-si-m” (no „vest”), „met-ī-si-m” („mest”). Daudzskaitlī dažās izloksnēs piedēkļa -si- vietā ieto -sa- (piem. do-sa-m, do-sa-t); rakstu valodā nav ieteicams lietot šīs izloksnes formas. Daudzsk. otrā personā arī rakstu valodā bieži lieto -si- vietā -sie-; piem. do-sie-t.

d) **S a l i k t i l a i k i.** Blakus minētām vienkāršām laika formām sastop arī divdabja savienojumus ar palīga darb. vārdu „būt”: es esmu mazgājis jeb (siev. kārtā) mazgājusi, mēs esam mazgājuši jeb mazgājušas („p a b e i g t ā t a g a d n e”), es biju mazgājis („p a b e i g t ā p a g ā t n e”), es būšu mazgājis („p a b e i g t ā n ā k o t n e”), es būtu mazgājis (vēlamās izteiksmes pagātne).

A t s t ā s t ā m ā izteiksmē: viņš esot (bijis, būšot) nomiris.

84. §. Skaitļi un personas. Blakus vienskaitlim un daudzskaitlim senāk bija vēl divskaitlis.

Izšķir pirmo, otro, trešo personu; trešajā personai abos skaitļos tā pati galotne.

Pirmās personas vienskaitļa galotne -u, saīsināta (sal.6.§, b) no -o, kas paglābies vidējās kārtas galotnē -os (sal. 81. §, b).

Otrais personas viensk. galotne -i (no senāka -ie saīsināta, sal. 6. §, b), vidējā kārtā -ies. Ja tagadnes otra persona sakrīt ar pagātnes otro personu (piem. **s i t i**), tad tagadnē lieto pa laikam formas bez -i („sit”, „brauc”, bet vienmēr: „esi”, „zini” u. c). Atvasinātiem darbības vārdiem, kas pirmajā personā beidzas ar -āju, -ēju, -īju, -oju, atkritis nevien -i, bet arī iepriekšējais -j; piem. no „gādāju” otra persona — „gādā” (senāk „gādāji”), vidējā kārtā „gādājies”.

Trešajā personā tiem darb. vārdiem, kas pievieno personu galotnes pie pašas saknes, galotne -t (piem. **ie-t**). Citos gadījumos trešajā personā tagad parādās tīrais celms bez kādas galotnes, pie kam darāmā kārtā īsais beigu patskanis atkrīt (sal. 6. §, a), gaŗais beigu patskanis tiek saīsināts (sal. 6. §, b); piem. **d z e n** (atkritis a, kas paglābies vidējās kārtas formā „dzena-s” ar īsu a; sal. dzena-m, dzena-t), **d z ī s** (atkritis i, kas paglābies vidējās kārtas izlokšņu formā „dzīsi-s”, sal. dzīsi-m, dzīsi-t; rakstu valodā tai vietā lieto jaundarinājumu „dzīsies”), **d z i n a** (senāk ar gaŗu a, kas paglābies vidējās kārtas formā „dzinā-s”; sal. dzinā-m, dzinā-t), **r ā d a** (senāk ar gaŗu a, kas paglābies vidējās kārtas formā „rā-dā-s”). Lai gan daudz izloksnēs tagadnes vidējā kārtā vairs neizšķir a-celms (piem. dzena-s) no ā-celmiem (piem. rādā-s), rakstu valodā tomēr derētu ievērot, ka tiem darbības vārdiem, kas darāmā kārtā beidzas ar -a, vidējā kārtā ir galotne -ās (ar gaŗu a). Tiem atvasinātiem darb. vārdiem, kas pirmajā personā beidzas ar -āju, -ēju, -īju, -oju, pēc -a atkrišanas rakstu valodā atkritis arī j; piem. „gādā” (senāk „gādāj(a)”; vidējā kārtā paglābusies pilnā galotne: „gādāja-s”).

Izņemot formas „eima”, „eita”, **d a u d z s k a i t ļ a** pirmajā personai tagad arvienu galotne -m (piem. dzena-m, dzīsi-m, dzinā-m, rādā-m), otrai personai — galotne -t (dzena-t, dzīsi-t, dzinā-t, rādā-t). Vidējā kārtā šīs personas tagad rakstu valodā pieņem galotnes -mies, -ties (piem. dzena-mies, dzena-ties). Otrā daudzsk. persona tagadnē beidzas arī ar -iet (pie ā-celmiem, piem. dzeniet) un -ait (pie ā-celmiem, piem. rād-ait).

85. §. Nenoteicamai izteiksmei tagad galotne -t (piem. dzī-t), vidējā kārtā-ties (dzīties). Ievērojot to, ka aiz -t atkritis i, patskanis e saknes zilbē jāizrunā šauri, piem. nest, vest, sēt, redzēt, ar **š a u r o e** (sal. 5. §).

86. §. Supīnam galotne -tu, vidējā kārtā -tos. Supīnu lieto pēc darbības vārdiem, kas apzīmē kādu kustību; piem. „nāc ēstu!” „iesim skrietos!” Izlokšņu lielākā daļā supīns tagad izzudis.

87. §. Divdabji. Darāmā kārtā ir divdabji visiem trim laikiem, c ie š a m ā kārtā — tikai pagātnei un tagadnei. Nelokāmos darāmās kārtas divdabjus ar galotni -ot sauc par apstākļu divdabjiem.

1) Tagadnes darāmās kārtas divdabim galotne **-dams**, siev. kārtā -dama, daudzskaitlī -dami, -damas; vidējā kārtā: (abos skaitļos) -damies vīr. kārtā, -damās siev. kārtā.

Šīs galotnes piekaņ n e n o t. i z t e i k s m e s celma (atmetot galotni -t); piem. do-t: do-dams, vez-dams. Šos divdabjus lieto tikai ar n e n o t e i c a m o galotni un pa laikam tikai n ō m i n a t ī v ā un nekad kā lietu vārdu n o t e i c ē j u.

2) Kā lietu vārdu noteicēju lieto divdabi ar galotni **-ots** jeb **-ošs** (vīr. kārtā), **-oti** (tikai retumis vēl) jeb **-oša** (siev. kārtā; vidējās kārtas formu t r ū k s t; n o t e i c a m ā s galotnes: **-ošais, -ošā**. Piemēri: m ā k o t s tēva dēls, p u t o j o š u (ne „putošu”, kas būtu no „putēt”) alus kannu, z i e d o š ā ābelē. Šo divdabi atvasina no t a g a d n e s celma. Praktiski to var izteikt tā: tagadnes daudzsk. pirmās personas galotnes „-am” vietā piekaņ **-ošs**, piem. es-am: esošs, putoj-am: putojošs, deg-am: degošs. Izņemot viensk.nōminatīva galotnes -ots, -oti, tagad šo divdabi loka kā a-celmu (siev. kārtā kā ā-celmu).

No šā divdabja cēlies nelokāmais a p s t ā k ļ u divdabis ar galotni -ot, vidējā kārtā -oties; piem. esot, plēšot, plēšoties.

3) Tagadnes c i e š a m ā s kārtas divdabi atvasina ar galotni **-ms**, kuŗu piekaņ pie t a g a d n e s celma; piem. velka-ms, doda-ms, ecēja-ms. Praktiski to var izteikt tā: jāpiekaņ galotne -s pie tagadnes darāmās kārtas daudzsk. I. personas, piem. velkam-s.

No šā divdabja cēlies n e l o k ā m a i s divdabis ar galotni **-am**, atmetot viensk. akuzatīva galotni -u; piem. „es redzēju labību p ļ a u j a m” (senāk: pļaujamu); v i d ē j ā kārtā tagad galotne -amies, piem. „es redzēju viņu ceļamies”.

4) P a g ā t n e s d a r ā m ā s kārtas divdabim vīr. kārtā galotne **-is**, siev. kārtā — **-usi**; šīs galotnes piekaņ pie p a g ā t n e s celma, atmetot beigu patskani, piem. devu: devis (ģenit. devuša; tālāk kā a-celms lokāms); biju: bijis; vilku: vilcis (ģenit. vilkuša), vilkusi; slēdzu: slēdzis (ģenit. slēguša), slēgusi. Ar n o t e i c a m o galotni: slēgušais, siev. kārtā slēgušā.

Vidējās kārtas lietojamās formas:

locījumi	vīr. kārtā	siev. kārtā
	vienskaitlis	
nōmin.	vīlcies	vilkusies
ģenit.	vilkušās	
akuz. u. instr.	vilkušos	
daudzskaitlis		
nōmin.	vilkušies	vilkušās
ģenit.	vilkušos	
akuz.	vilkušos	vilkušās

5) Pagātnes ciešamās kārtas divdabi atvasina ar galotni **-ts**, kuŗu piekaŗ pie nenoteic. izteiksmes celma, atmetot galotni **-t**; piem. do-t: dots, lik-t: likts, darī-t: darīts.

6) Nākotnes darāmās kārtas tagad rakstu valodā atvasina tikai nelokāmu divdabi ar galotni **-ot**, kas iestājas viensk. pirmās personas galotnes vietā; piem. doš-u: došot, vedīš-u: vedīšot. Vidējā kārtā pieņem **-ies**, piem. došoties.

88. §. Darbības vārdu iedalījums lokāmās šķirās. Darbības vārdus lokot, jāzina trīs celmi: tagadnes, pagātnes, nenot. izteiksmes celms. No **tagadnes** celma (piem. kauja-) atvasina tagadnes īstenības izteiksmi (kauja-m), pavēlamo izt. (kauj!), vajadzības izt. (jākauj), tagadnes darāmās kārtas divdabi (kaujots, kaujot), tag. ciešamās k. divdabi (kaujams, kauja-m). No **pagātnes** celma (kāvā-) atvasina pagātnes īstenības izt. (kāvā-m) un pag. darāmās k. divdabi (kāvis). No **nenot. izteiksmes** celma (kau-) atvasina nenot. izteiksmi (kau-t), nākotni (kau-šu), supīnu un vēlamo izteiksmi (kau-tu), nākotnes divdabi (kau-šot), tagadnes darāmās k. divdabi ar galotni **-dams** (kau-dams), pagātnes ciešamās k. divdabi (kau-ts).

89. §. Pēc šo celmu formas visus darb. vārdus (atskaitot „būt”, „dabūt”, „iet”, „dot”, par kuŗiem runa vēlāk) var sadalīt trīs šķirās.

Pie **pirmās** šķiras pieder darb. vārdi ar divzilbju celmu tagadnē un pagātnē un tīro sakni nenot. izteiksmē.

Šo šķiru var sadalīt piecās pašķirās:

1) tagadnes celmu atvasina no saknes ar piedēkli **-a-** (piem. sit-a-m), pie kam saknes patskanis viscauri paliek nemainīts;

2) tagadnes celmu atvasina no saknes ar piedēkli **-a-** (piem. velk-a-m), pie kam saknē tagadnē patskanim **e**, pārējās formās (vilkām, vilkt) patskanis **i**;

3) tagadnes celmu atvasina no saknes ar **n** un **a**; piem. rokam (no senāka rank-a-m, sal. 25¹. §; rakām, rakt), sie-na-m (sējām, siet);

4) tagadnes celmu atvasina no saknes ar piedēkli **-ja-**, piem. stiep-ja-m (stiepām, stiept);

5) tagadnes celmu atvasina no saknes ar piedēkli **-sta-**, piem. trūk-sta-m, trūkām, trūkt).

Pie **otras** šķiras pieder darb. vārdi ar (vismaz) trīs zilbju celmu tagadnē un pagātnē un (vismaz) divzilbju celmu nenot. izteiksmē. Šo šķiru var sadalīt četrās pašķirās:

1) tagadnes celms beidzas ar **-āja-**, piem. domāja-m (domājām, domāt);

2) tagadnes celms beidzas ar **-oja-**, piem. kliboja-m (klibojām, klibot);

3) tagadnes celms beidzas ar **-īja-**, piem. svētīja-m (svētījām, svētīt);

4) tagadnes celms beidzas ar **ēja-**, piem. slavēja-m (slavējām, slavēt).

Pie **trešās** šķiras pieder darb. vārdi, kam pagātnes celmā viena zilbe vairāk kā tagadnes celmā un nenot. izteiksmē (vismaz) divzilbju celms. Šo šķiru var sadalīt trīs pašķirās:

1) pagātnes celms beidzas ar **-ājā-**, piem. (zinām), zinājā-m, (zināt);

2) pagātnes celms beidzas ar **-ījā-**, piem. (darām), darījā-m, (darīt);

3) pagātnes celms beidzas ar **-ējā-**, piem. (tekam), tecējā-m, (tecēt).

90. §. Pirmā lokāmā šķira.

Darāmā kārtā						
vienskaitlis				daudzskaitlis		
Istenības izteiksme	tagadne	1. persona	2. persona	3. persona	1. persona	2. persona
		situ	sit(i)	sit	sitam	sitat
	velku	vele(i)	velk	velkam	velkat	
	sienu	sien(i)	sien	sienam	sienat	
stiepju	stiep(i)	stiepj	stiepjām	stiepjāt		
trūkstu	trūksti	trūkst	trūkstām	trūkstāt		
pagātne	situ	siti	sita	sitām	sitāt	
	vilku	vilki	vilka	vilkām	vilkāt	
	sēju	sēji	sēja	sējām	sējāt	
	stiepu	stiepi	stiepa	stiepām	stiepāt	
	trūku	trūki	trūka	trūkām	trūkāt	
nākotne	sitišu	sītisi	sītis	sītīsim	sītīsīt	
	vilkšu	vilksi	vilks	vilksim	vilksīt	
	siešu	siesi	sies	siesim	siesīt	
	stiepšu	stiepsi	stieps	stiepsim	stiepsīt	
	trūkšu	trūksi	trūks	trūksim	trūksīt	

91. §. Piezīmes par pirmo šķiru. Seko pie pirmās šķiras piederīgo darb. vārdu saraksts alfabēta kārtībā, pie kam no katra darb. vārda tiek dota tagadne, pagātne un nākotne izteiksmes forma.

1) Pie pirmās pašķiras pieder:

augu (II. p. audzi), augu (II. p. augi), augt.
 bēgu, bēgu, bēgt.
 cepu (ne cepju!), cepu, cept.
 degu, degu, degt (kā nepārejošs darb. v.).
 diegu, diedzu, diegt.
 deju, deju, diet (no senāka „diet”, sal. 25¹ §).
 ēdu (jeb ēmu no „ēdmu”), ēdu, ēst (no „ēdt”, sal. 20. §).
 metu, metu, mest (no „mett”, sal. 20. §).
 minu, minu, mīt (no „mint”, sal. 25¹ §).
 nāku, nācu (no „nākju”, sal. 14. §), nākt.
 nesu, nesu, nest.
 pinu, pinu, pīt.
 ritu, ritu, rist (= ritēt).
 sāku, sāku, sākt.
 situ, situ, sist.
 skutu, skutu, skust.
 šķinu, šķinu, šķīt.
 tinu, tinu, tīt.
 trinu, trinu, trīt.
 vedu, vedu, vest.

Te jāpiemin arī: ņemu (jemu), ņēmu (jēmu), ņemt (jemt).

2) Pie otrās pašķiras pieder:

cērpu, cirpu, cirpt.
 cērtu, cirtu, cirst.

Darāmā kārtā						
vienskaitlis			daudzskaitlis			
vēlamā izt.	tagadne	sistu vilktu sietu stieptu trūktu	sistu vilktu sietu stieptu trūktu	sistu vilktu sietu stieptu trūktu	sistu(m) vilktu(m) sietu(m) stieptu(m) trūktu(m)	sistu(t) vilktu(t) sietu(t) stieptu(t) trūktu(t)
pavēlamā izt.		sit(i) velc(i) sien(i) stiep(i) trūksti	lai	sit velk sien stiepj trūkst	sitīsim vilksim siesim stiepsim trūksim	sitiet (jeb sitat) velciet (jeb velkat) sieniet (jeb sienāt) stiepiet (jeb stiepjat) trūkstiet (jeb trūkstāt)
vajadzības izt.	man tev vinam, -ai mums jums viniem, -ām	tagadne jāsīt jāvelk (ir) jāsien jāstiepj jātrūkst	pagātne bija	nākotne būs	vēlamā izt.	jāsīt jāvelk jāsien jāstiepj jātrūkst
atsīstāmā izt.	es tu vinš, -a	tagadne sitot velkot sienot stiepjot trūkstot	pagātne sitīs, -usi vilcīs, -kusi sējīs, -usi stiepis, -usi trūcis, -kusi	nākotne sitišot vilkšot siešot stiepšot trūkšot	divdabji	
	mēs jūs vini, -as		situši, -as vilkuši, -as sējuši, -as stiepuši, -as trūkuši, -as		tagadne sītošs, sitot, sīzdams velkošs, velkot, vilkdams sienošs, sienot, siedams stiepjošs, stiepjot, stiepdams trūkstošs, trūkstot, trūkdams	pagātne sitīs, -usi vilcīs, -kusi sējīs, -usi stiepis, -usi trūcis, -kusi
vajadzības izt.	man tev vinam mums jums viniem	esot jāsīt jāvelk jāsien jāstiepj jātrūkst	būjis jāsīt jāvelk jāsien jāstiepj jātrūkst	būšot jāsīt jāvelk jāsien jāstiepj jātrūkst	nākotne sitišot vilkšot siešot stiepšot trūkšot	
nenoteic. izteiksme: sist, vilkt, siet, stiept, trūkt				supīns: sistu, vilktu, sietu, stieptu, trūktu		

delu (jeb dilstu), dilu, dilt.

dzemu (jeb dzimstu), dzimu, dzimt.

dzenu, dzinu, dzīt (no „dzint”, sal 25. §).

kremtu, krimtu, krimst.

liedu (no „lendu”, sal.25¹. §, jeb lienu), līdu (no „lindu”), līst (no „lindt”)

lieku (no „leiku”, sal. 25¹. §), liku, likt.

miegu, migu, migt.

pērku (II. p. pērci), pirku (II. p. pirkī), pirk.

šķietu, šķītu, šķīst.

snieg, snīga, snigt.

Vidējā kārtā							
			vienskaitlis			daudzskaitlis	
			1. persona	2. persona	3. persona	1. persona	2. persona
īstenības izteiksme	tagadne	sitos	sities	sitas	sitāms	sitāties	
		velkos	velcies	velkas	velkamies	velkaties	
		sienos	sienies	sienas	sienamies	sienaties	
		stiepjos	stiepies	stieejas	stiepjamies	stiepjaties	
		trūkstos	trūksties	trūkstas	trūkstamies	trūkstaties	
pagātne	sitos	sities	sitās	sitāmies	sitāties		
	vilkos	vilkies	vilkās	vilkāmies	vilkāties		
	sējos	sējies	sējās	sējāmies	sējāties		
		stiepos	stiepās	stiepāmies	stiepāties		
		trūkos	trūkās	trūkāmies	trūkāties		
nākotne	sitišos	sitiesies	sitiesies	sitisimies	sitiesities		
	vilkšos	vilksies	vilksies	vilksimies	vilksities		
	siešos	siesies	siesies	siesimies	siesities		
		stiešos	stiepsies	stiepsimies	stiepsities		
		trūkšos	trūksies	trūksimies	trūksities		
vēlamā izt.	tagadne	sistos	sistos	sistos	sistos, sistumies	sistos	
		vilkotos	vilkotos	vilkotos	vilkotos, vilktumies	vilkotos	
		sietos	sietos	sietos	sietos, sietumies	sietos	
		stieptos	stieptos	stieptos	stieptos, stieptumies	stieptos	
		trūktos	trūktos	trūktos	trūktos, trūktumies	trūktos	
pavēlamā izt.		sities	lai	sitas	sitisimies	sitiesies	
		velcies		velkas	vilksimies	velcieties	
		sienies	sienas	siesimies	sienieties		
		stiepies	stieejas	stiepsimies	stiepieties		
		trūksties	trūkstas	trūksimies	trūkstieties		
vajadzības izteiksme	man tev viņam,-ai mums jums viņiem,-ām	tagadne	pagātne	nākotne	vēlamā izt.		
		(ir)	bija	būs	būtu		
		jāsitas	jāsitas	jāsitas	jāsitas		
		jāvelkas	jāvelkas	jāvelkas	jāvelkas		
		jāsienas	jāsienas	jāsienas	jāsienas		
		jāstieejas	jāstieejas	jāstieejas	jāstieejas		
		jātrūkstas	jātrūkstas	jātrūkstas	jātrūkstas		

stiegu, stigu, stigt.

telpu, tilpu, tilpt.

velku, vilku, vilkt.

Te jāmin arī: verdu (ar piedēkli -da-), viru, virt.

3) Pie trešās pašķiras pieder:

(ar saknes patskani a)

loku (no „lanku”, sal. 25¹. §), laku, lakt.

ploku (II. p. ploci), plaku (II. p. plaki), plakt.

protu, pratu, prast.

rodu, radu, rast.

roku, raku, rakt.
smoku, smaku, smakt.
topu, tapu, tapt.
zogu, zagu, zagt.

(ar saknes patskani i)

briedu (no „brendu”, sal. 25¹. §., jeb brienu), bridu, brist.
krītu (no „krintu”, sal. 25¹. §), kritu, krist.
līpu, lipu, lipt.
mītu, mitu, mist.
(ap)nīku, niku, nikt.
sīku, siku, sikt.
tieku (no „tenku”), tiku, tikt.
(pa)tīku (no „tinku”), tiku, tikt.

(ar saknes patskani u)

bruku (no „brunku”, sal. 25¹. §), bruku, brukt.
drupu, drupu, drupt.
jūku, juku, jukt.
jūtu, jutu, just.
klūpu, klupu, klupt.
mūku, muku, mukt.
plūku, pluku, plūkt.
ŗūku, ŗuku, ŗukt.
spruku, spruku, sprukt.
sūtu, sutu, sust.
šļūku, šļuku, šļukt.
tūku (jeb tūkstu), tuku, tukt.
zūdu, zudu, zust.

(ar piedēkli -na-)

aunu, avu jeb āvu, aut.
gūnu, guvu, gūt.
sienu, sēju, siet.
skrienu (jeb skrēju), skrēju, skriet.
slienu (jeb sleju), sleju, sliet.

4) Pie c e t u r t ā s p a š ķ i r a s p i e d e r:

(sakne beidzas ar p)

kāpju, kāpu, kāpt; tāpat lokāmi: kampju, kopju, krāpju, rāpju, slēpju, stiepju, svelpju, tiepjos, tērpju, triepju, vērpju.

(sakne beidzas ar b)

glābju, glābu, glābt; tāpat lokāmi: grābju, ģērbju, knābju, kniebju, riebjū, strebju (pag. strēbu, strēbt), šķiebjū, urbjū.

(sakne beidzas ar t)

jaušu (no „jautju”, sal. 16. §), jautu, jaust; tāpat lokāmi: plešu (pag. plētu, plēst), pūšu, skaišos, vēršu, ciešu, cenšos (pagātne: centos jeb censos).

(sakne beidzas ar d)

aužu [no „audju”, sal. 16. §; II. p. aud(i)], audu, aust; tāpat lokāmi: gaužu, ģlaužu, grūžu, kožu, laižu, ožu, paužu, sēžos, skaužu, snaužu, spiežu, spraužu, spriežu, sviežu, šķēržu, šķiežu, zīžu, ziežu (kr. „мажы”).

(sakne beidzas ar k)

braucu (no „braukju”, sal. 16. §), braucu, braukt; tāpat lokāmi: brēcu, dūcu, jaucu, kaucu, kŗācu, kviecu, lecu (pag. lēcu, lēkt), lencu, liecu, mācu, maucu, mērcu, plūcu, ŗaucu, ŗūcu, saucu, slaucu, sūcu, šalcu, šļācu, šņaucu, teicu, traucu, vācu (ne vāķu!), veicos.

(sakne beidzas ar g)

beidzu (no „beigju”, sal. 16. §), beidzu, beig; tāpat lokāmi: dedzu (kā pārejošs darb. vārds), jēdzu, jūdzu, kļiedzu, liedzu, lūdzu, mēdz (bez nenot. izt), sedzu, slēdzu, sniedzu, spiedzu, steidzos, noziedzos, zviedzu, žņaudzu.

(sakne beidzas ar s)

elšu (no „elsju”, sal. 16. §), elsu, elst; tāpat lokāmi: dzešu (dzēsu, dzēst), kāršu (vilnu), kāšu (pienu), melšu, plēšu, pošu, raušu, tešu (tēsu, tēst).

(sakne beidzas ar z)

bāžu (no „bāzju”, sal. 16. §), bāzu, bāzt; tāpat lokāmi: beržu, brāžu, drāžu, gāžu, graužu, griežu, jožu, laužu, mēžu.

(sakne beidzas ar r)

a) ar gaŗu patskani p a g ā t n ē un n e n o t. i z t e i k s m ē: baŗu (no „barju”, sal. 16. §), bāru, bārt; tāpat lokāmi: beŗu, kaŗu, peŗu, seŗu, sveŗu, veŗu;

b) ar gaŗu patskani pagātnē: buŗu, būru, burt; tāpat lokāmi: duŗu, dzeŗu, dziŗos, iŗu, aizkaŗu, ķeŗu, kuŗu, speŗu, šķiŗu, tveŗu;

c) ar īsu patskani visās formās: aŗu [II. p. ar(i)], aru, art.

(sakne beidzas ar l)

a) ar gaŗu patskani p a g ā t n ē: dzeļu (no „dzeļu”, sal. 16. §), dzēlu, dzelt; tāpat lokāmi: kuļu, peļu, smeļu, šķeļu, šķiļu, zeļu, veļu, viļu, ceļu;

b) ar ī s u patskani visās formās: guļos, gulos, gulties; tāpat lokāmi: kaļu, maļu.

(sakne beidzas ar m)

jumju, jūmu, jumt; tāpat lokāmi: lemju, stumju, vemju.

(sakne beidzas ar au)

blāuju, blāvu, blaut; tāpat lokāmi : gŗauju, jauju, kauju, kŗauju, ļauju, mauju, pļauju, rauju, spļauju, šauju, žauju. Te jāpiemin arī: šuju, šuvu, šūt.

(sakne beidzas ar p a t s k a n i)

dēju, dēju, dēt; tāpat lokāmi: jāju, klāju, krāju, rāju, sēju, spēju, stāju;

miju, miju, mīt; tāpat lokāmi: plijos, riju, viju;

leju, lēju, liet (no „leit”, sal. 25¹. §); tāpat lokāmi: reju, smeju.

5) Pie piektās pašķiras pieder:

(sakne beidzas ar p)

pampstu, pampu, pamp; tāpat: slāpstu, tīrpstu.

(sakne beidzas ar b)

ģībstu, ģību, ģībt; tāpat: reibstu, skābstu, skurbstu, stulbstu, žilbstu.

(sakne beidzas ar t)

kaistu (no „kaitstu”, sal. 20. §), kaitu, kaist; tāpat: kalstu, vīstu (nenot izt.: vīst).

(sakne beidzas ar d)

briestu, briedu, briest; tāpat: klīstu, mostos, nīstu, plūstu, svīstu, šķīstu.

(sakne beidzas ar k)

līkstu, līku, līkt; tāpat: mirkstu, nīkstu, plaukstu, salkstu, sarkstu, slīkstu, trūkstu, tvīkstu.

Te jāmin arī: kurkstu, kurcu, kurkt.

(sakne beidzas ar g)

dīgstu, dīgu, dīgt; tāpat: īgstu, līgstu, rūgstu, sirgstu, spīrgstu, sprāgstu, stingstu, vārgstu.

(sakne beidzas ar s)

aust (gaisma) ausa, aust; tāpat: gaistu, karstu, aizmirstu, plīstu.

Te jāmin arī: dziestu, dzisu, dzist un kūstu, kusu, kust.

(sakne beidzas ar z)

lūstu, lūzu, lūzt.

(sakne beidzas ar r)

birstu, biru, birt; tāpat: gurstu, irstu, mirstu.

(sakne beidzas ar l)

salstu, salu, salt; tāpat: silstu, svilstu, dilstu (jeb delu).

(sakne beidzas ar n)

(pa)zīstu (no „zinstu”, sal. 25¹. §), -zinu, -zīt (no „zint”).

(sakne beidzas ar m)

grimstu, grimu, grimt; tāpat: rimstu, skumstu, dzimstu (jeb dzemu).

(sakne beidzas ar p a t s k a n i)

bīstos, bijos, bīties; tāpat: dzīstu, grūstu (pag. gruvu), kļūstu, līst, pūstu, žūstu.

Jāievēro, ka **piektās pašķiras** darb. vārdi visi ir **nepārejoši** un pa lielai daļai apzīmē iekļūšanu kādā stāvoklī.

Jāievēro, ka **pirmās šķiras** darb. vārdos **pagātnē** saknes patskanis e visās personās ir šaurs, sal. 5. §.

92. §. Otrā lokāmā šķira.

Darāmā kārta.						
vienskaitlis			daudzskaitlis			
īstenība, izteikamē	tagadne	1. persona	2. persona	3. persona	1. persona	2. persona
		mazgāju	mazgā	mazgā	mazgājam	mazgājāt
		lūkoju	lūko	lūko	lūkojam	lūkojat
		lieliju	lieli	lieli	lielījam	lielījat
	karsēju	karsē	karsē	karsējam	karsējat	
	pagātnē	mazgāju	mazgāju	mazgāju	mazgājām	mazgājāt
		lūkoju	lūkoji	lūkoja	lūkojām	lūkojāt
		lieliju	lielīji	lielīja	lielījām	lielījāt
		karsēju	karsēji	karsēja	karsējām	karsējāt
	nākotnē	mazgāšu	mazgāsi	mazgās	mazgāsim	mazgāsīt
lūkošu		lūkosi	lūkos	lūkosim	lūkosīt	
lielišu		lielisi	lielis	lielīsim	lielīsīt	
karsēšu		karsēsi	karsēs	karsēsīm	karsēsīt	

93. §. Piezīmes par otru šķiru. Jāievēro, ka patskaņi a, e, i, ar kuņiem beidzas celmi (piem. mazgā-, lielī-, karsē-), rakstu valodā visās lokāmās formās arvienu gaņi izrunājami (piem. mazgājos, lielījies, karsēšos).

Pie **trešās pašķiras** pieder gandrīz bez izņēmuma tikai darb. vārdi, kas atvasināti no lietu un īpašības vārdiem. Tā kā daudz izloksnēs šos darb. vārdus loka pēc **trešās šķiras otrās pašķiras** (kā daru, darīju, darīt), tad derēs te minēt lietojamākos darb. vārdus, kas rakstu valodā lokāmi īsteni pēc otras šķiras trešās pašķiras (kā lielīju, lielīju, lielīt): kristīju, lielīju, lobīju, medīju, mīstīju (linus), pelnīju, pestīju, robīju, sālīju, sirdījos, sunīju, sodīju, svaidīju (ar elji), svētīju, šķīstīju, zvanīju, tīrīju, vētīju, veltīju, vēstīju, cienīju.

Darāmā kārta						
vienskaitlis				daudzskaitlis		
vēlamā izt.	tagadne	mazgātu	mazgātu	mazgātu	mazgātu(m)	mazgātu(t)
		lūkotu	lūkotu	lūkotu	lūkotu(m)	lūkotu(t)
		lielītu	lielītu	lielītu	lielītu(m)	lielītu(t)
		karsētu	karsētu	karsētu	karsētu(m)	karsētu(t)
pavēlamā izteiksme			mazgā	lai	mazgāsim	mazgājiet(-jat)
			lūko		lūkosim	lūkojiet(-jat)
			lieli	lielīsim	lielījiet(-jat)	
			karsē	karsēsīsim	karsējiet(-jat)	
vajadzības izt.	man tev vinam,-ai mums jums viniem,-ām	tagadne	pagātne	nākotne	vēlamā izt.	
		(ir) { jāmazgā jālūko jālieli jākarsē	bija { jāmazgā jālūko jālieli jākarsē	būs { jāmazgā jālūko jālieli jākarsē	būtu { jāmazgā jālūko jālieli jākarsē	
atskaitāmā izteiksme	es tu vinš,-a mēs jūs vini,-as	tagadne	pagātne	nākotne	divdabji	
		{ mazgājot lūkojot lielījot karsējot	{ mazgājis,-usi lūkojis,-usi lielījis,-usi karsējis,-usi mazgājuši,-as lūkojuši,-as lielījuši,-as karsējuši,-as	{ mazgāšot lūkošot lielišot karsēšot	tagadne	{ mazgājošs, mazgājot, mazgādams lūkojošs, lūkojot, lūkodams lielījošs, lielījot, lielīdams karsējošs, karsējot, karsēdams
vajadzības izt.	man tev vinam,-ai mums jums viniem,-ām	esot { jāmazgā jālūko jālieli jākarsē	bijis { jāmazgā jālūko jālieli jākarsē	būšot { jāmazgā jālūko jālieli jākarsē	pagātne	nākotne
					pagātne	nākotne
					mazgājis,-usi lūkojis,-usi lielījis,-usi karsējis,-usi	mazgāšot lūkošot lielišot karsēšot
nenot. izt.: mazgāt, lūkot, lielīt, karsēt.						
supins: mazgātu, lūkotu, lielītu, karsētu.						

Vidējā kārtā							
			vienskaitlis		daudzskaitlis		
īstenības izteiksme	tagadne	1. persona	2. persona	3. persona	1. persona	2. persona	
		mazgājos	mazgājies	mazgājas	mazgājāms	mazgājāties	mazgājāties
		lūkojos	lūkojies	lūkojas	lūkojās	lūkojāties	lūkojāties
lielijos	lielijies	lielijas	lielijās	lielijāties	lielijāties		
karsējos	karsējies	karsējas	karsējās	karsējāties	karsējāties		
pagātne	mazgājos	mazgājies	mazgājās	mazgājāms	mazgājāties	mazgājāties	
	lūkojos	lūkojies	lūkojās	lūkojāms	lūkojāties	lūkojāties	
	lielijos	lielijies	lielijās	lielijāms	lielijāties	lielijāties	
karsējos	karsējies	karsējās	karsējāms	karsējāties	karsējāties		
nākotne	mazgāšos	mazgāsies	mazgāsies	mazgāsīms	mazgāsīties	mazgāsīties	
	lūkošos	lūkosies	lūkosies	lūkosīms	lūkosīties	lūkosīties	
	lielišos	lielīsies	lielīsies	lielīsīms	lielīsīties	lielīsīties	
	karsēšos	karsēsies	karsēsies	karsēsīms	karsēsīties	karsēsīties	
vēlamā izt.	tagadne	mazgātos	mazgātos	mazgātos	mazgātos jeb mazgātumies	mazgātos	
		lūkotos	lūkotos	lūkotos	lūkotos jeb lūkotumies	lūkotos	
		lielitos	lielitos	lielitos	lielitos jeb lielitumies	lielitos	
		karsētos	karsētos	karsētos	karsētos jeb karsētumies	karsētos	
pavēlamā izteiksme		māzgājies lūkojies lielijies karsējies	lai	mazgājās lūkojas lielijas karsējas	mazgāsīms lūkosīms lielīsīms karsēsīms	mazgājīties lūkojīties lielijīties karsējīties	
	vajadzības izteiksme	man tev vinam,-ai mums jums viniem,-ām	tagadne	pagātne	nākotne	vēlamā izt.	
(ir)		jāmazgājas jālūkojas jālielijas jākarsējas	bija jāmazgājās jālūkojās jālielijās jākarsējās	būs jāmazgājās jālūkojās jālielijās jākarsējās	būtu jāmazgājās jālūkojās jālielijās jākarsējās		

Vidējā kārtā									
		tagadne	pagātne	nākotne	divdabji				
atstāstāmā izteiksmē	es tu viņš,-a	{ mazgājoties lūkojoties lielījoties karsējoties	{ mazgājies, -usies lūkojies, -usies lielījies, -usies karsējies, -usies mazgājušies, -ās lūkojušies, -ās lielījušies, -ās karsējušies, -ās	{ mazgāšoties lūkošoties lielīšoties karsēšoties	tagadne	mazgājoties mazgādamies,-ās lūkojoties, lūkodamies,-ās lielījoties, lielīdamies,-ās karsējoties, karsēdamies,-ās			
	mēs jūs viņi,-as					pagātne	mazgājies,-usies lūkojies,-usies lielījies,-usies karsējies,-usies		
vajadzības izt.	man	esot	bijis	būsot	nākotne	mazgāšoties lūkošoties lielīšoties karsēšoties			
	tev						{ jāmazgājas	{ jāmazgājas	{ jāmazgājas
	viņam						{ jālūkojas	{ jālūkojas	{ jālūkojas
	mums						{ jālielījas	{ jālielījas	{ jālielījas
	jums						{ jākarsējas	{ jākarsējas	{ jākarsējas
viņiem									
nenot. izteiksme: mazgāties, lūkoties, lielīties, karsēties									
supīns: mazgātos, lūkotos, lielītos, karsētos									
ciešamās kārtas divdabji									
tagadne	mazgājams, mazgājam, mazgājamijs,	lūkojams, lūkojam, lūkojamijs,	lielījams, lielījam, lielījamijs,	karsējams karsējam karsējamijs	pagātne	mazgāts, lūkots, lielīts, karsēts			

94. §. Trešā lokāmā šķira.

Darāmā kārtā						
vienskaitlis			daudzskaitlis			
istenības izteiksme	1. persona	2. persona	3. persona	1. persona	2. persona	
	tagadne	sargu daru kustu	sargi dari kusti	sarga dara kust	sargām darām kustam	sargāt darāt kustat
	pagātne	sargāju dariju kustēju	sargāji dariji kustēji	sargāja darija kustēja	sargājām darijām kustējām	sargājāt darijāt kustējāt
nākotne	sargāšu darišu kustēšu	sargāsi darisi kustēsi	sargās daris kustēs	sargāsim darisim kustēsim	sargāsit darisit kustēsit	
vēl. izt.	tagadne	sargātu daritu kustētu	sargātu daritu kustētu	sargātu(m) daritu(m) kustētu(m)	sargātu(t) daritu(t) kustētu(t)	
pavēl. izteiksme		sargi dari kusti	lai sarga dara kust	sargāsim darisim kustēsim	sargait(-at) darait(-at) kustiet(-at)	
vajadzības izteiksme	man tev viņam,-ai mums jums viņiem,-ām	tagadne (ir) jāsarga jādara jākust	pagātne bija jāsarga jādara jākust	nākotne būs jāsarga jādara jākust	vēlam. izt. būtu jāsarga jādara jākust	

Darāmā kārtā								
atstāstāmā izteiksmē	es tu viņš, -a mēs jūs viņi, -as	tagadne	pagātne	nākotne	divdabji			
		vajadzības izt. man tev vinam mums jums viņiem	esot jāsarga jādara jākust	bijis jāsarga jādara jākust	būšot jāsarga jādara jākust	tagadne	sargošs, sargot, sargādams darošs, darot, daridams kustošs, kustot, kustēdams	
						pagātne	sargājis, -usi darījis, -usi kustējis, -usi	
						nākotne	sargāšot darīšot kustēšot	
nenot. izt.: sargāt, darīt, kustēt			supīns: sargātu, darītu, kustētu.					
Vidējā kārtā								
vienskaitlis				daudzskaitlis				
istenības izteiksmē	tagadne	1. persona	2. persona	3. persona	1. persona	2. persona		
		sargos	sargies	sargās	sargāmieš	sargāties		
		daros	daries	darās	darāmieš	darāties		
		kustos	kusties	kustās	kustāmieš	kustāties		
pagātne	sargājos	sargājies	sargājās	sargājāmieš	sargājāties			
	darījos	darījies	darījās	darījāmieš	darījāties			
	kustējos	kustējies	kustējās	kustējāmieš	kustējāties			
nākotne	sargāšos	sargāšies	sargāšies	sargāšimies	sargāsities			
	darišos	darišies	darišies	darišimies	darišities			
	kustēšos	kustēšies	kustēšies	kustēšimies	kustēšities			
vēlamā ist.	tagadne	sargātos	sargātos	sargātos	sargātos jeb sargātumies	sargātos		
	darītos	darītos	darītos	darītos jeb darītumies	darītos			
pav. ist.		sargies daries kusties	[ai	sargās	sargāsimies	sargāties		
				darās	darisimies	darāties		
		kustās	kustēsimes	kustieties				

Vidējā kārtā						
vienskaitlis			daudzskaitlis			
vajadzības izt.	man tev viņam,-ai mums jums viņiem,-ām	tagadne	= pagātne	nākotne	vēlamā izt.	
		(ir)	jāsargās jādarās jākustas	bija	jāsargās jādarās jākustas	būs
atskaitāmā izteiksme	es tu viņš,-a mēs jūs viņi,-as	tagadne	pagātne	nākotne	divdabji	
		sargoties daroties kustoties	sargājies,-usies darījies,-usies kustējies,-usies sargājušies,-ās darījušies,-ās kustējušies,-ās	sargāšoties darīšoties kustēšoties	tagadne	sargoties, sargādamies,-ās daroties, darīdamies,-ās kustoties, kustēdamies,-ās
vajadzības izt.	man tev viņam mums jums viņiem	esot	bijis	būšot	pagātne	nākotne
		jāsargās jādarās jākustas	jāsargās jādarās jākustas	jāsargās jādarās jākustas	sargājies,-usies darījies,-usies kustējies,-usies	sargāšoties darīšoties kustēšoties
nenot. izt.: sargāties, darīties, kustēties			supīns: sargātos, darītos, kustētos			
ciešamās kārtas divdabji						
tagadne	sargāms sargām sargāmieš	darāms darām darāmieš	kustāms kustām kustāmieš	pagātne	sargāts, darīts, kustēts.	

95. §. Piezīmes par trešo šķiru.

Pirmā pašķira. Tāpat kā „sargāt” loka vēl „zināt” un visus darb. vārdus ar galotni -(d)ināt (piem. aicinu, aicināju, aicināt). Šie darb. vārdi tagad nes celmu atvasina ar piedēkli -ā-; piem. III. p. sarga no senāka „sargā” (gaŗais a vēl paglābies vidējā kārtā: sargā-s). Te jāmin arī „raudu, raudāju, raudāt” un „dziedu, dziedāju, dziedāt”, kas tagad ē ir a-celmi (III. p. raud, dzied; vidējā kārtā: izrauda-s, izdzieda-s ar īsu a).

Otrā pašķira. Darb. vārdi, kas beidzas ar -dzīt, -cīt, (piem. raudzīt, locīt), tagad ē viscauri patur k (piem. loku, loki, ne loci, loka; raugu, raugi, ne raudzi); tikai no „mācīt” tagadne ir: mācu, māci, māca u. t. t., lai būtu izšķirība no „māku, māki, māk” (no „mācēt”).

Trešā pašķirā sakrituši divēji darb. vārdi. Pirmie no tiem tagad ē ir veci a-celmi (piem. no „tecēt” tagadne: teku, teci, tek, teka-m, teka-t). Otri no tiem senāk bija (un dažās izloksnēs vēl tagad ir) tagad ē i-celmi (piem. no „gulēt” izloksnēs skan tagadne: guļu, guli, gul, guli-m, guli-t); rakstu valodā tagad visi i-celmi pārgājuši ja- vai a-celmos, piem. guļu: guļam (kā smeļu: smeļam no „smelt”), ticu: ticam, redzu: redzam, mīlu: mīlam, vēlu: vēlam, sēzu: sēžam, stāvu: stāvam, ziedu: ziedam, turu: turam (3. personā: „tur”), varu: varam, minu: minam, dzirdu: dzirdam.

Pie šīs pašķiras pieder arī darb. vārds vajag, vajadzēja, vajadzēt.

Nekārtnie darb. vārdi.

96. §. Te pieder darb. vārdi *būtu, ietu, dotu*, kas *tagadnes* formās senāk (un dažās formās vēl tagad) piekāra sevišķas personu galotnes pie pašas saknes, piem. *es-mu, ie-mu* jeb *ei-mu, 3. pers. ie-t, do-mu*.

Darāmā kārtā						
vienskaitlis				daudzskaitlis		
istenības izteiksme	tagadne	1. persona	2. persona	3. persona	1. persona.	2. persona
		esmu ie <u>mu</u> jeb <u>ei</u> mu (jeb <u>ej</u> u) do <u>mu</u> jeb do <u>du</u>	esi	ej	ir	esam
	pagātne	biju gā <u>ju</u> de <u>vu</u>	biji gā <u>ji</u> de <u>vi</u>	bija gā <u>ja</u> de <u>va</u>	bijām gā <u>jām</u> de <u>vām</u>	bijāt gā <u>jāt</u> de <u>vāt</u>
		nākotne	bū <u>šu</u> ie <u>šu</u> do <u>šu</u>	bū <u>si</u> ie <u>si</u> do <u>si</u>	bū <u>s</u> ie <u>s</u> do <u>s</u>	bū <u>sīm</u> ie <u>sim</u> do <u>sim</u>
vēl. izt.	tagadne		bū <u>tu</u> ie <u>tu</u> do <u>tu</u>	bū <u>tu</u> ie <u>tu</u> do <u>tu</u>	bū <u>tu</u> ie <u>tu</u> do <u>tu</u>	bū <u>tu</u> (m) ie <u>tu</u> (m) do <u>tu</u> (m)

Darāmā kārtā							
vienskaitlis				daudzskaitlis			
pavēl. izt.		esi ej(i) dodi	lai	ir iet dod	būsim iesim dosim	esiet(-at) eita jeb ejiet dodiet(-at)	
vajadz. izt.	man tev vinam,-ai mums jums viniem,-ām	tagadne (ir	jābūt jāiet jādod	pagātne bija	jābūt jāiet jādod	nākotne būs	jābūt jāiet jādod
atstāst. izteiksme	vajadz. izt.	tagadne	pagātne	nākotne	divdabji		
		es tu vinš,-a mēs jūs vini,-as	esot ejot dodot	bijis,-usi gājis,-usi devis,-usi bijuši,-as gājuši,-as devuši,-as	būšot iešot došot	tagadne	esošs, esot, būdams ejošs, ejot, iedams dodošs, dodot, dodams
atstāst. izt.	man tev vinam,-ai mums jums viniem,-ām	esot (jābūt jāiet jādod	bijis (jābūt jāiet jādod	būšot (jābūt jāiet jādod	pagātne	bijis,-usi gājis,-usi devis,-usi	
nākotne		būšot iešot došot				būšot iešot došot	
nenot. izteiksme: būt, iet, dot;				supīns; būtu, ietu, dotu			
ciešāmās kārtas divdabji							
tagadne	esam	ejams ejam ejamies	dodams dodam dodamies	pagātne	būts, iets, dots.		

Vidējās kārtas formas atvasina līdzīgi kā no citiem darb. vārdiem; tā no „iet” un „dot” tagadne skan:

(sa)ejos, ejies, ietas, ejamies, ejaties,
dodos, dodies, dodas, dodamies, dodaties.

Jāpiezīmē, ka 3. personas „n e i r” vietā lieto „n a v”. Te jāmin arī vēl darb. vārds „dabūt” (ar gaŗu u visās formās), ko loka kā „mazgāt” (tagadne: dabūju, pagātne: dabūju, nākotne: dabūšu).

Apstākļu vārdi.

97. §. Apstākļu vārdi tuvāk noteic darbības vai īpašības vārdus, apzīmēdami laiku (piem. kad, toreiz, sen, pērn, vakar), vietu (piem. kur, te, kurp, tālu, lejup), kārtu un mēru (piem. kā, citādi, visai, ļoti, labi, klusu, cik).

98. §. Apstākļu vārdu atvasināšana. Apstākļu vārdi ceļas:

a) no lietuvārdiem, piem. mūžam, šodien, vietām, retumis, iekšā;

b) no skaitļa vārdiem, piem. divatā, pirms;

c) no vietnieku vārdiem, piem. tā, tad, citur;

d) no īpašības vārdiem, ar galotni -i, piem. labi, ātri, vareni; ar galotni -u, piem. tālu, tuvu, zemu, vēlu, sebu; ar galotni -ām (ar gaŗu a), piem. lēnām, pamazām, klusām, tīšām; ar galotni -is, piem. retis, vāciski(s). No šiem apst. vārdiem darina arī pārāko pakāpienu (piem. labāk(i), senāk, tālāk, retāk(i), laikāk(i) no „laikus”, vairāk no „daudz”) un vispārāko pakāpienu (piem. vislabāk(i), vistālāk(i) u. t. t).

No šiem apst. vārdiem atvasina arī pamazināšanas formas, piem. no „lēnām” — lēniņām, lēniņiņām (i priekš t izrunā gaŗi un ar akcentu), pamazām — pamaziņām.

Apst. vārdus atvasina arī no darbības vārdiem, ar galotni -u, piem. stāvu (stāvēt), sēdu, tupu, peldu, gulu; ar galotni -us, piem. slepus, izklaidus, stāvus; ar galotni -šu(s), piem. braukšu(s), lēkšu(s), skriešus, „rīšus norītu”, „nešus nest”, „saukšus saukt”; ar galotni -(t)in, piem. bridin brida, saucin sauc, raudin raud, drebin dreb, gūtin guva, šķiltin šķīla, lūgtin lūdza, ietin iešu. Šādas formas atvasina tikai no pirmās šķiras un dažiem trešās šķiras darb. vārdiem; ja pagātnes patskanis kaut kā atšķiras no nenot. izteiksmes patskaņa, tad lieto galotni -tin (piem. ietin, celtin, dzītin, gūtin), bet citos gadījumos — -in un -tin bez kādas starpības (piem. sviedin un sviestin).

Arī satiksmes vārdu savienojumi ar locījumiem var iegūt apstākļu vārdu nozīmi, piem. arvienu, pavisam, kāpēc.

Satiksmes vārdi.

99. §. Satiksmes vārdi apzīmē priekšmeta vai darbības attiecību (zīmējoties uz vietu, laiku, cēloni, nolūku) uz citu priekšmetu vai darbību. Sat. vārdus lieto kā patstāvīgus vārduņus un salikteņos ar lietu, īpašības, darbības vārdiem. Salikteņos ar darb. vārdiem sastopami tikai aiz, ap, at-, iz, ie-, no, pa, pār, pie, sa-, uz; no tiem at-, ie-, sa- tagad pa laikam sastopami tikai salikteņos.

Viensk. ģenitīvs stāv pie sat. vārdiem: aiz, apakš, bez, dēļ, iz, lab(ad), no, pie, pēc, priekš, -pus (piem. šaipus), zem, virs.

Viensk. datīvs stāv pie sat. vārda „līdz”.

Viensk. akuzatīvs vai instrumentālis stāv pie sat. vārdiem: ap, ar, gar, par, pret, starp, caur.

„Uz” prasa ģenitīva un akuzatīva; „pa” — datīva un akuzatīva vai instrumentāļa.

Daudzskaitlī pēc visiem sat. vārdiem mēdz stāvēt instrumentālis.

Saikļi.

100. §. Saikļi savieno teikumus un teikuma locekļus. Izšķir:

- 1) kopojamos saikļus (un, ir, ar u. c);
- 2) pretstatas. (bet, tomēr u. c);
- 3) nodibināmos s. (jo, tāpēc ka);
- 4) šķiramos s. (vai, jeb);
- 5) vēlamos s. (kaut, lai);
- 6) pieļaujamos s. (lai gan, jebšu);
- 7) nosacījuma s. (ja, kad);
- 8) pakārtojamos s. (ka);
- 9) salīdzināmos s. (kā);
- 10) laika s. (kad, līdz).

Sajutumu skaņu vārdi.

101. §. Ar sajutumu skaņām izteicam savas jūtās (sāpes, žēlabas, piem. ai, vai, au; brīnumus, pārsteigumu, piem. ā, ūja), vai arī vēršam uz kaut ko citu uzmanību (piem. re, rau, klau), vai apzīmējam dabā dzirdamas skaņas (piem. brīkš, plīkš).

Sintakse jeb teikuma mācība

K. Mülenbacha
sarakstīta.

I. Vārdu šķiru mācība.

Vārdu šķiru mācībā apcerēsīm vārdu šķiru lomu un nozīmi teikumā.

Lietas vārds.

102. §. Lai gan latvietis, vispār ņemot, mīl izsacīt savus novērojumus darbības vārdiem, tomēr viņš izredz daudzkārt, par darbību runādams, nevis darbības vārdus, bet no tiem atvasinātus lietu vārdus, piešķirdams ar to valodai nozīmīgu, sparīgu īsumu:

1) Lietu vārdi ar galotnēm **-ājs, -ējs, -tājs** (retāki **-nieks, -niece** u. c.) lietojami, kad runājam par teikuma priekšmeta gribu, gatavību, iespēju, paražu kaut ko darīt. Viņš bija ņēmējs; viņa bija gājēja = viņš gribēja jaunavu par sievu ņemt; viņa labprāt gribēja pie ņēmēja iet. Tikko viņu uzaicināju, viņš bija tūliņ braucējs. Mūsu kalpi ir palicēji. Meitene jau laba ganos gājēja (= var jau labi ganos iet).

2) Ar lietu vārdiem ar galotni **-ums** varam daudzkārt veikli un īsi izsacīties par pabeigtu darbību, par darbības sekām, panākumu: Paldievs saku māmiņai par agro cēlumiņu. No tā oda kritumiņa visa zeme norībēja. Lai gul mana māmuliņa vakarēju gulumiņu (instr.) Trīsreiz vienu kreklu vilku vienu pašu mazgājumu (instr.). Pazīst lāča tupējumu, gājumu nepazīst (mīkla). No celiņa vien pazinu bāra bērnu tecējumu.

Kārta.

103. §. No trim kārtām latviešu valodā uzglabājušās tikai divas, vīriešu un sieviešu kārtā.

Vīriešu kārtā ir a-, ja-, u-celmi, sieviešu kārtas ā-, ē-, i-celmi.

Daudz vārdu ar galotni **-a**, retāki ar **-e**, ieguvuši vīriešu kārtas nozīmi, apzīmējami tās darbības darītājus, kas vārda saknē izsacīta. Tā p. p. auša apzīmē gan aušību, gan cilvēku, kas aušājas, pļāpa gan pļāpāšanu, pļāpājumu, gan cilvēku, kas pļāpā, snauda gan snaudienu, gan snaudēju; tāpat nejēga, nepraša, paziņa, plukata u. c. Uz vīrieti attiecināti, šie vārdi ir vīriešu kārtas: tāds nejēga (vīrs), tāda nejēga (sieviete).

Pēc sieviešu kārtas sugas vārdiem: upe, sala, zeme, pilsēta rīkojas pa lielu lielai daļai attiecīgie īpašvārdi, stādamies sieviešu kārtā: Gauja, Reina, Dona, Eifrata; Ceilona, Trinidata; Japana, Tibeta; Parīze, Londona; bet kur tā svešus īpašvārdus nav iespējams pārlatvināt, tur svešā galotne atstājama un sugas vārds pieliekams: Po upe, Bordo pilsēta.

Skaitlis.

104. §. No trim skaitļiem, vien-, div- un daudzskaitļa, latviešu valodā vēl īsti dzīvotāji **vien-** un **daudzskaitlis**. **Divskaitlis** ar galotni -i sastopams tikai vēl pēc skaitļu vārdiem „divi” un „abi” un pēc šo skaitļu vārdu parauga arī pēc skaitļu vārdiem 3—9: Divi ietaļi (pa parastam: ietaļas) velējas. Divskaitlis diezgan bieži vēl sastopams akuzatīvā: Ko tu gribi? Divi ribi. Nabadzīte saraudāja deviņi dieni, deviņi nakti. Septiņi pēdi gaŗš. Biežāki kā no sieviešu kārtas vārdiem sastopams divskaitlis no vīriešu kārtas vārdiem: Šuj, meitiņa, pieci krekli; deviņi gadi vecs. Divskaitļa pēdas visvairāk uzglabājušās pie mēra, svara apzīmējumiem, tāpēc ka šie vārdi pa laikam stāv sabiedrībā ar skaitļu vārdiem: Pirkt, pārdot divi pūri miežu, divi mārciņi sviesta — ir daudz parastāki nekā: pirkt, pārdot divus pūrus miežu, divas mārciņas sviesta. Tikai ja pērkam divus pūrus (bez satura, vienu kartupeļiem, otru labībai), tad daudzskaitļa akuzatīvs parastāks nekā divskaitļa forma.

Šie divskaitļu akuzatīvi tā sastinguši, ka tie nostājas nevien pēc akuzatīva, bet arī pēc ģenitīva un datīva satiksmes vārdiem: ar abi kāji, pēc divi dieni, no abi gali, ik pa pieci soļi.

105. §. Daži lietu vārdi lietojami tikai, vai vismaz pa lielākai daļai daudzskaitlī. Tādi **daudzskaitlinieki** ir:

1) Daudzuma, daudz priekšmetu savienojuma apzīmētāji: drupas, dūmi, garaiņi, mēsli, milti, pakulas, pelni, pelus jeb pelavas, sakasas, salmi, samazgas, sanašas, saslaukas, siekalas, smadzenes, smaganas, sodrēji, smiltis, spaļi, — auzas, griķi, kvieši, mieži, rudzi, kaņepes, lini. Rudzis, miezis apzīmē vienskaitlī **v i e n u** augu. Tādu daudzuma savienojumu izsaka arī daudzskaitlis „ļaudis”.

2) Dažādi rīki, drēbes gabali, ievērojot rīku sastāvdaļas: bēres (uz ko liek zārku), durvis, dzirkles, ecēšas, lamatas, laužņi, ļovenes, makstis, plēšas, kamanas, ragus jeb ragavas, rati, sakas, šķiltavas, svari, tītavas, trepes, vārti; — bikses, svārki (retumis: svārks).

3) Miesas daļas, kas pēc savas dabas pa divām vai pa vairākām kopā sader, vai arī vienmēr sastopamas daudzskaitlī, daudzkārt iznīkušā divskaitļa vietā: krēpes, krētes, nāsis, plauši, uzacis.

4) Vietu uosaukumi: a) māju un dažu pilsētu vārdi: Teņķi, Druķi, Nāgas, Cēsis, Talsi, Limbaži, Pompēji, b) pa laikam pasaules puses: rietumi, austrumi, ziemeļi, dienvidi.

5) Svētku, sevišķi ievērojamu dienu, dažu ēdamlaiku nosaukumi: svētki, Jurgī, Jāņi, Mārtiņi, Miķeļi, Lieldienas; applāvības, apkūlības, kristības, derības, kāzas, mīkūņas; brokastis (arī viensk.), vakariņas.

6) Dažu slimību nosaukumi, kuŗas vairāk vietās pie miesām parādās: lēcenes, vātis, ienāši, izsitumi.

7) Jūtu apzīmējumi: bēdas, bailes, blēņas, briesmas, draudi, dusmas, gaudas, meli, skumjas, vaidi.

106. §. Daži vārdi lietojami tikai vienskaitlī, daži pa laikam vienskaitlī. **Vienskaitlinieki** mēdz būt:

1) Īpašvārdi: Rīga, Jelgava, Krastiņš. Tomēr daži īpašvārdi, piem. Limbaži, ir tikai daudzskaitlinieki. Bez tam īpašvārdi lietojami daudzskaitlī, ja runājam a) par vairāk personām ar vienādu vārdu vai pavārdu: abi Krastiņi (tēvs un dēls), d) ja ar īpašvārdiem apzīmējam personas pēc viņu ievērojamām īpašībām: Kaut mums būtu daudz Kronvaldu, t. i. tādu vīru, ar tādām īpašībām kā Kronvalds.

2) Abstrakti vārdi: taisnība, mīlestība, lēnprātība, tiklība, pacietība, pazemība, u. c. Bet abstrakti vārdi lietojami arī daudzskaitlī, ja tie guvuši konkrētu nozīmi: nerātnība (= īpašība), nerātnības (= nerātni darbi); tāpat muļķība un muļķības, neģēlība, neģēlības u. c.

3) Vielu apzīmējumi, aplūkoti to savienojumā, neievērojot to daudzās daļas, no kuŗām savienojums sastāv: alus, gaļa, medus, piens, ledus, lietus, sniegs u. c. Daudzskaitlis no šiem vārdiem lietojams, ja apzīmējamās dažādas priekšmetu pašķiras: dažādi vīni, sieri. Maza, maza mucīņa, divējādi alutiņi (mīkla).

Metali pa laikam ir vienskaitlinieki; retumis tie sastopami daudzskaitlī: dzelzīm kalti ritenīši; sudrabiem laistīta tā istabiņa; zeltiem stūrus kaldināt. Bet bieži sastopams dažu metālu (sevišķi dzelzs, arī zelta) daudzskaitļa ģenitīvs, ja tie apzīmē tuvāki kādu lietas vārdu: dzelzu (blakus dzelzs) tapa; bet tikai vienskaitlis: tērauda zobens, vara vārti.

Nevien dažu metālu apzīmējumos, bet arī citos lietu vārdos daudzskaitļa ģenitīvam blakus vienskaitļa ģenitīvam ir jo plašas robežas, ja tas kā īpašības vārds vai kā saliktena pirmā daļa tuvāki apzīmē sekojošo lietas vārdu. Daudzskaitļa nozīme tādos ģenitīvu sakopojumos daudzkārt rokām taustāma. Tā p. p. pie vielas nosaukumiem, kā: glāžu logs, u. c. daudzskaitļa ģenitīvs aizrāda uz vielas daļām, no kuŗām pastāv zināmie priekšmeti. Tāpat viegli saprotams daudzskaitļa ģenitīvs tādos sakopojumos, kā: skolotāju, mācītāju, kurpnieku amats (= amats, kādu piekopa skolotāji, mācītāji, kurpnieki), ganu vilnainīte (= vilnainīte, kādu nēsā gani), apšu, dadžu lapa (= lapa, kāda ir apsēm, dadžiem), cūku gaļa, t. i. gaļa, kādu dod cūkas; saimnieku meita, tiltu grīda, lauku balodis, lauku pele. Visos nūle minētos piemēros lietojams arī vienskaitļa ģenitīvs. Vienskaitļa ģenitīvs tikai tad nekādi nav lietojams, ja zināmais vārds pieder pie daudzskaitliniekiem: linu (nevis lina) kreklis, salmu jumts, ratu riteņi.

Tikai vienskaitlī sastopams ģenitīvs no vārda „mežs”, ja tas apzīmē dzīvniekus pretstatā pret mājas kustoņiem: meža irbe, balodis, meža pele, cūka, bet lauku un lauka irbe.

Daudzskaitļa ģenitīvs sakopojumos ar māti, kā vilku (blakus vilka), lāču (blakus lāča), medņu (blakus medņa) māte, dēlu, meitu māte, pamatojās pirmatnē uz bērnu daudzuma. Par bērnu (blakus bērna) aukli var saukt sievieti, kas zināmā laikā auklē tik vienu vienīgu bērnu, ievērojot aukles uzdevumu bērnu auklēt. Tāpat izskaidrojami arī sakopojumi ar sugas vārdu „tēviņš”: pīļu, zosu tēviņš.

4) Nereti sugas vārds vienskaitlī stāvēdams apzīmē visus šīs sugas piederīgos. Zivij aukstas asinis. Blēdim blēža valoda.

5) Lietu vārdiem ar galotni **-šana**, kas apzīmē darbības vārdā izsacīto darbību, pa laikam nav daudzskaitļa, p. p. iešana, stāvēšana, mācīšanās. Daudzskaitli dzird konkrētā nozīmē; piem. „man tur daudz darīšanu”.

Īpašības vārds.

Noteicamais un nēnoteicamais īpašības vārds.

107. §. Īpašības vārds ar nēnoteicamo galotni lietojams, kad tas piebiedrojas lietas vārdam sugas nozīmē, t. i. kad runājam par priekšmetu vispāri, bet ar noteicamo galotni tad, kad runājam par kādu runātājam un klausītājam jau zināmu priekšmetu, uz kuŗu aizrāda noteicamā galotne. P. p. Kāds zirgs tev vairāk patīk? Vai melns vai balts? Nēnoteicamā galotne īpašības vārdam te tāpēc, ka jautātājs vispār vaicā, kādas spalvas zirgs vairāk patīk. Bet kad vaicājam par redzamiem vai redzētiem, tā tad par zināmiem zirgiem, tad noteicamā galotne savā vietā: Kuŗš zirgs tev vairāk patīk? Vai melnais, vai baltais?

Vispāri norādījuši uz starpību starp īpašības vārdu ar noteicamo un nēnoteicamo galotni, aplūkosim nu drusku sīkāki šo jautājumu. Noteicamo galotni pieņem nevien īpašības vārdi, bet arī divdabji ar galotni -ošs; -ošā, -ams, -ama, -ts, -ta, kārtas skaitļu vārdi un dažī vietnieku vārdi.

108. §. Noteicamā galotne lietojama:

1) Kad īpašības vārdu priekšā stāv norādāmie (šis, tas) vai iederuma vietnieku vārdi, kas norāda uz priekšmetu kā uz kādu zināmu, noteiktu: Šis grūtais darbs nu padarīts. Stāvēdama padziedāju tai mazajā birzītē. Manas jaunās drēbes nozagtas.

2) Noteicamā galotne viena pati bez iepriekšēja vietnieka vārda noteic ar īpašības vārdu apzīmēto lietas vārdu par zināmu, redzamu, pazīstamu: Ar balodi ziņu sūtu tāļajai māsiņai. Tik es roku neiedevu sīvajam tautietim (runātājam un klausītājam pazīstamajam tautietim), kad brālītis neturētu pie baltās vilnainītes (t. i. pie tās b. vilnainītes, ko meita nēsā). Svešā māte gaidītāja ar bargo valodiņu. Svētais dieva vārds.

3) Noteicamā galotne piešķirama īpašības vārdam, ja tas izšķir zināmu priekšmetu no citiem, tā sevišķi pretstatos. Zaļā ceturtdiena, Lielā piektdiena, sarkanais vīns, baltais, sarkanais āboliņš, pelēkais, melnais strazds, svešā, īstā māte, īstā māsa, pērmais, aizpērmais gads. Atraitnim roku devu, kreiso devu, ne labo.

Visspilgtāki atšķir zināmu priekšmetu no citiem īpašības vārds vispārākā pakāpienā; tāpēc tam pienākas noteicamā galotne: Taisnākais ceļš visīsākais. Izņemu māmiņai mīļāko meitu, mīļāko meitu, rakstīto pūru. Visdaiļā mātes meita, vislabais jeb pats labais tēva dēls pieci graši nemaksāja.

4) Noteicamā galotne dažkārt izsaka, ka īpašība piemīt zināmam priekšmetam l i e l ā mērā, spēcina īpašības nojēgumu: guli, guli, bāliņ, maigo miedziņu! Dod, Dieviņ, man uzaugt ar gudro padomiņu! Nu jau vairs nav labais gals. Zirgs citādi bijis mūžīgais stīvnīca.

Ne retumis tāds īpašības vārds savā nozīmē ieguvis vēl lielāku sparību sabiedrībā ar pastiprinātāju ģenitīvu vai apstākļa vārdu no tā paša celma, no kuŗa īpašības vārds: Vīrs esot iedzīvojies par lielu lielo kungu. Tanī ziņā viņam lielum lielie nopelni.

5) Nenoteicamā galotne aizrāda uz jau minētu priekšmetu. To (upi) izdzēra melni vērsī. Kur palika melnie vērsī? Tie aizgāja gaŗu ceļu. Kur palika gaŗais ceļš? Tas apauga zaļu mauru. Kur palika zaļais maurs?

6) Ar vokatīvu uzrunājam zināmas personas, tāpēc viņu apzīmētajiem piekrīt noteicamā galotne: Mīļais draugs! Draugs mīļais! Cienījamo biedri! — Pielikums, aizrādīdams uz zināmu priekšmetu, lietojams noteicamā galotnē: Kārlis Lielais, Piektais. Dievs žēlīgais, Gaŗais Pēteris.

7) K ā r t a s s k a i t ļ a vārds norāda zināmu kārtu priekšmetu starpā, tāpēc tam piekrīt noteicamā galotne: Piektais ritenis; pirmā, otrā, trešā burtnīca.

Rakstu valodā lietojama nenoteicamā galotne, 1) kad kārtas skaitlim ir piebiedrots nenoteicamais vietnieku vārds „kāds”: Ekur lūdzamais, trešs kāds smēja, 2) daļu skaitļos: pustreša gada, puspiektas olekts.

8) Divdabji, izņemot divdabi ar galotni -dams, kam nav noteicamās galotnes, noteicamās galotnes ziņā neizšķiras no īpašības vārda: Šis tekošais ūdens burbuļo. Pagājušajā gadā bija labi rudzi. Viņš nolika ietaupīto naudu uz augļiem.

Tikai vēl jāpiezīmē, ka pagātnes darāmās kārtas divdabim sieviešu kārtā piešķirama galotne -ušā: Enerģiskā, kā skudra izkaltošā sieviete.

Divdabis ar galotni -ams pieņem vienmēr noteicamo galotni, 1) ja tas pastiprina tās pašas saknes darbības vārdu: Suns rej rejamo, zobi birst birstamo. Jāj, bāliņ, jājamo. Augt augamo; 2) ja tas lietots kā lietas vārds: Laist lūdzamo vaļā; ēdamais, sitamais. — Kad divdabis ar -ams ir teikumā apzīmētājs, tad tas daudzkārt uzglabā nenoteicamo galotni; šis sakāms vārds = paruna; sakāmais vārds atkal ir tāds vārds, kas zināmā gadījumā jāsaķa: Nepārmaini sakāmos vārdus, t. i. tos vārdus, kas tev jāsaķa. — Tādi divdabji daudzkārt saaug ar apzīmējamo vārdu saliktenī: Strādā, gan tad cits viss rasies, kļuva man par sakāmvārdu; guļam-, ēdamistaba. Tāpat arī ne retumis īpašības vārdi, kas apzīmē zināma priekšmeta pastāvīgu īpašību un tāpēc daudzkārt

saug ar lietas vārdu saliktenī, patur nenoteicamo galotni, p. p. balta maize, blakus baltmaize, melna maize, blakus melnmaize.

9) No vietnieku vārdiem pieņem noteicamo galotni „kuŗš”: Kā nu kuŗo reizi dzīvē nenotiek. Dzīvojam kur kuŗais, katrs savu malu.

Kad vietnieku vārdi manējs, tavējs, savējs, mūsējs, jūsējs lietoti kā lietu vārdi, tad tiem piekrīt nenoteicamā galotne; manēji, tavēji u. c. P. p. Manēji visi sveiki, veseli. Bet kad tie apzīmētāji kādam iepriekš minētam vārdam, tad tiem piekrīt noteicamā galotne: Puika jūsējo (cepuri) ne par ko negrib atdot.

10) Kad īpaŗības vārds lietots kā lietas vārds, tad tas pieņem pa laikam noteicamo galotni:

Lopi pa gabalu saoz, kad pelēkais (t. i. vilks) tuvojas. Droŗais atnāk pie ķēniņa. Laist vieglos (= kājas) vaļā. Klibais dzen, aklais ķeŗ, plikais iebāŗ azotī (mīkla).

Bet kad lietas vārda vietā stāvoŗais īpaŗības vārds vispāri ņemams, bez noteiktas attiecības uz zināmu priekŗmetu, tad tam nenoteicamā galotne: Akls aklam ceļu rāda. Dzīvs dzīvu ēdas, acīs lūkojas (mīkla), t. i. kaut kas dzīvs kaut ko dzīvu ēd. Bet dzīvais dzīvo ēd = dzīvais, kas man un tev pazīstams, ēd dzīvo (pazīstamo). Tāda pati starpība starp: dzīvs nedzīvu velk un dzīvais nedzīvo velk.

11) Daŗi īpaŗības vārdi, pārvērdamies par lietu vārdiem, zaudējuŗi pa daļai iespēju pieņemt noteicamo galotni: Pagastam jāgādā par saviem nabagiem = nespējniekiem; tāpat: ubags, vecāki (tēva, mātes nozīmē). Neparasts ir: tiklo vecāko (vecāku vietā) bērns. Tev būs savu tuvāku mīlēt. Tuvākie turpretim ir tie, kas mums vistuvākā tuvumā atrodas = tuvenākie.

12) Ja vairāķ īpaŗības vārdu apzīmē kādu lietas vārdu un apzīmējuma ziņā vienādi, tad tiem visiem vienāda galotne: Simts man ir bāleliņu, padiŗaju, pamazaju. Liela, gaŗa priede aug kalna galā. Bet kad apzīmējuma ziņā tie izšķīŗas, tad galotni noteic apzīmējuma daba: Silts sarkanais vīns. Koduma vietu var arī berzt ar dzīvu zaļo vardi.

109. ņ. Nenoteicamā galotne lietojama:

1) Kad īpaŗības vārds un citi kā īpaŗības vārdi lietotie vārdi ir teikumā par izteicēju: Spalvas vieglas. Bērns izsalcis. Darbs padarīts. Tev būs būt jeb tev jābūt godīgam. — Bet arī izteicējs pieņem noteicamo galotni, a) ja tas ir vispārākais pakāpiens: ņīs zāles paŗas labiņās pie drudŗa; b) kārtas skaitlis: Es biju pirmais pie ugunsgreķa, viņŗ atkal beidzamais; c) ja īpaŗības vārda svars pastiprināts ar „tik”, „tāds”, „kāds”, „nekāds”, vai ar tā paŗa celma ģenitīvu: Diezin kāds krietnais viņŗ jau nu nav. Apgabals ir gan auglīgs, bet tomēr stipri smilŗains un nekāds jauķais. Pūķim grābiens labu labais.

2) Kad īpaŗības vārds lietots blakus darbības vārdam kā izteicēja īpaŗības vārds: Sarkans auga āboltiņŗ. Atplēst muti platu.

3) Kad īpaŗības vārds neapzīmē zināmu priekŗmetu, bet kādu nezināmu, vai priekŗmetu vispāri: Mazs cinītis lielu vezumu gāŗ. Tā seviŗķi, kad īpaŗības vārda priekŗŗ stāv nenoteicamie vietnieku vārdi „kādi”, „daŗŗ” un arī „tāds”: Kāds sveŗŗ cilvēķ atnācis. Daŗŗ labs sacīs. Vai tāds jauns, stiprs cilvēķ nevar strādāt?

4) Izsauķums akuzatīvā un ģenitīvā. Traku manu negudrumu! Tavu skaistu dziedāŗanu, tavas skaistas dziedāŗanas!

5) Daŗos locījumos blakus parastajai noteicamajai galotnei sastopama īsāķa, ar nenoteicamo galotni saskanoŗa forma; skat. 64. ņ. Apstāķļu vārdos, kas cēluŗies no īpaŗības vārdiem, lietojama īsāķā forma: gaŗām, lēnām, sveiķā, tukŗŗ (palikt); bet: sanāķt lielāķā (nevis lielā).

Pārākais un vispārākais pakāpiens.

110. §. Pārākajam un vispārākajam pakāpienam tas pats piedēklis, bet viņi izšķiras savā starpā tanī ziņā, ka pārākajam pakāpienam ir nenoteicamā galotne un vispārākajam noteicamā. Bet pārākais pakāpiens var arī pieņemt noteicamo galotni, ja tas kā apzīmētājs attiecas uz jau minēto priekšmetu: Mūsu mežā ir mazāki un lielāki koki; mazākos cirtīsim malkai, lielākos sijām.

111. §. Pārākā pakāpiena vietā lietojams dažreiz „vairāk” ar sekojošu pamata pakāpienu, tā divdabjos ar -ošs, -a, -ts, -ta; p. p. vairāk rūdīts.

112. §. Kā salīdzināmie saikļi pie pārākā pakāpiena lietojami **nekā, kā (ne)**: Kas saldāks nekā medus? Rugāji dārgāki nekā rudzi (mīkla). Cilvēks niknāks kā zvērs. Dārgs bij mans zobentiņš, vairāk zelta kā sudraba. Es viņu labāki pazīstu, kā nabags savu maizes kuli. (Labāk mani ūdens nesa, ne atraiša kumeliņš. Še meitas vecākas, ne pati māte).

113. §. Minēto saikļu vietu var izpildīt satiksmes vārdi **par, aiz**, pie kam jāievēro, ka satiksmes vārdu „par” (arī aiz) lietojot, īpašības vārds parastā valodā nestāv pārākā pakāpienā, bet pamata pakāpienā, ja īpašība apzīmēta vispārākā mērā. Tu esi mazāks par mani. Skaista auga bārenīte par (vai aiz) visām meitiņām.

114. §. Kad salīdzināmas kāda priekšmeta divi īpašības, tad 1) abas īpašības var stāvēt pārākā pakāpienā: Sivēns resnāks nekā gaŗāks, 2) tikai pirmais īpašības vārds pārākā, otrs turpretim pamata pakāpienā: sivēns resnāks kā gaŗš un 3) pirmā īpašības vārda priekšā nostājas „vairāk”: Skatuve ir vairāk plata nekā augsta.

115. §. V i s p ā r ā k ā p a k ā p i e n a formas: 1) forma ar galotni -ākais, p. p. diŗenākais, 2) pats diŗenais jeb pats diŗenākais, 3) visdiŗenais jeb visu jeb visdiŗenākais: Pats mazākais bāleliņš tautām gudri atsacīja. Tevis dēļ novalkāju vislabākos gabaliņus.

Vietnieka vārds.

116. §. Personiskie vietnieku vārdi. Pirmās un otrās personas vietnieku vārdi jau darbības vārdu galotnēs izsacītai personai piebiedrojami tikai tad, kad personai piešķirams sevišķs svars. Bez kaut kāda svara izlietojami pirmās un otras personas vietnieku vārdi, ja izteicējs tāds, kam nav personas galotnes: Viņš vaicāja, kurp es braucot. — Pirmās personas daudzskaitli vienskaitļa vietā lieto 1) valdnieki, par sevi manifestos runādami, 2) rakstnieki, runātāji, pievienodami lasītājus un klausītājus sev klāt: Šo jautājumu apcerējuši, piegriezīsim savu vērību citām lietām — tā var rakstnieks rakstīt, lai gan viņš viens zināmu jautājumu apcerējis.

Piederuma vietnieka vārds.

117. §. Sevišķi piederuma vietnieku vārdi latvieŗu valodā ir tikai vienskaitļa pirmajai un otrai personai: **mans, tavs**; citu personu piederumu apzīmē ģenitīvi: **mūsu, jūsu, viņa, viņas, viņu**: mans, tavs, mūsu, jūsu, viņa, viņas, viņu nams. Ir gan arī no daudzskaitļa pirmās un otras, tāpat no treŗās personas piederama vietnieku vārdi mūsējs, jūsējs, viņējs; tāpat manējs, tavējs, savējs; ŗie pa laikam nav lietojami kā apzīmētāji, bet 1) kā lietu vārdi: mīlēt savējus. Vēja māte skraidelēja gar mūsēju namdurīm; 2) kā īpaŗības vārdi, un proti kā tādi, kam pa laikam neseko lietas vārds, bet kam lietas vārds piedomājams pēc sakara: kāds amats būtu grūtāks par jūsējo. Dace ielika savu roku viņējā. Kāds saņēma abas bērna rokas savējās.

Piederuma vietnieka vārds „savs” un atgriezeniskais vietnieka vārds.

118. §. Piederuma vietnieka vārds **savs** un atgriezeniskais vietnieka vārds **sevis, sev, sevi, sevīm**, attiecas uz visām personām gan vienskaitlī, gan daudzskaitlī: Es mīlu, tu mīli, viņš, viņa, viņi, viņas mīl, mēs mīlam, jūs mīlat savus vecākus; tāpat: man, tev, viņam, viņai, viņām, viņiem, mums, jums būs savus vecākus mīlēt. Man, tev, viņam u. t. t. jāgādā par saviem vecākiem. Es mīlu sevi, tu netaupi sevis, viņš, viņa, viņi, viņas kaitē sev; mēs esam, jūs esat mierā ar sevīm. Man, tev, viņam, mums, jums būs par sevi rūpēties. Man, tev, viņam u. t. t. jāgādā par sevi.

Ievērojot, ka **savs, sevis, sevi, sev** var attiekties gan uz teikumu priekšmetu, gan uz papildītāju, p. p. vecākus viņi sirsnīgi aicināja apciemot viņus savukārt — tādos ar divkāršu attiecību sarežģītos teikumos uz zināmo personu attiecīgie vietnieku vārdi ir nevien pielaižami, bet visādā ziņā izredzami, ja ar tiem izgaisina pārpratumu iespēju. P. p. Kungs redzēja mani nākam ar visu savu saimi; šinī teikumā nav skaidri noteikts, kam saime pieder, vai kungam, vai pirmajai personai. Ja saime attiecināma uz pirmo personu, tad jālieto pirmās personas vietnieka vārds: ar visu manu saimi. Kur, nelūkojoties uz divkāršas attiecības iespēju, par pārpratumu nav ko baidīties, tur lietojams vietnieka vārds **savs**: Es tev piekodu apzinīgi izpildīt savu (uz tevi attiec.) pienākumu. Māte atrada dēlu tērzējam ar savu līgavu, bet: viņš atrada brāli tērzējam ar savu līgavu — „savs” attiecināms uz teikuma priekšmetu „viņš”. Ja gribam sacīt, ka brālis tērzējis ar savu līgavu, tad vietnieka vārds „savs” atlaižams: viņš atrada brāli tērzējam ar līgavu jeb: ar viņa līgavu. Tā arī 7. bauslī: bet viņa mantu un maizi tam palīdzam vairot un sargāt, un nevis, kā agrākos izdevumos: bet viņam palīdzam vairot un pasargāt savu mantu (t. i. teikuma priekšmeta mantu, kas pret baušļa saturu). Ļauj man parunāties ar savu dēlu — šinī teikumā „savs” var attiekties gan uz pirmo (man), gan uz otru personu. Ja sakars pārpratumu neizgaisina, tad lietojams vai nu pirmās, vai otras personas piederuma vietnieka vārds: Ļauj man parunāties ar manu (tavu) dēlu.

Pats.

119. §. Piederuma nojēgumu pastiprina ģenitīvs no vietnieka vārda **pats**: Tā ir mana **paša** (siev. k.: pašas) vaina. Viņa dara pēc savas pašas gribas. — Daudz tādos teikumos var atlaist piederuma vietnieka vārdu: Viņi dzīvo pašu mājās. Mēs brauksim ar pašu zirgiem.

Pats latviešu valodā ir gan vietnieka, gan lietas vārds: Vai pats (= kungs, saimnieks) mājās? Pats (saimnieks) vēl sūdzējies patei (= saimniecei).

Pats mīl pieslieties teikuma priekšmetam arī tad, kad tas viegli attiecināms uz papildītāju: Mīlē savu tuvāku kā sevi pašu, biežāki: kā pats sevi. Tā darīdams, viņš kaitē sev pašam, biežāki: pats sev, bet nevienam citam.

Tāpat arī **pats** labprāt pieslien, kur vien iespējams, teikuma priekšmetam, kad tas spēcina piederuma nojēgumu: Mēs brauksim, jūs brauksit paši ar saviem zirgiem. Viņi dzīvo paši savās mājās.

Pats izsaka, ka darbība notiek bez citu palīdzības. Durvis pašas atvērās, — pašas no sevis.

Tas pats izsaka pilnīgu vienādību: Tie paši vēži citā kultūrē. **Tas** — **tas** teikuma sakarā daudzārt apzīmē to pašu, ko „tas pats”: Tas lecams, tas dejams. To celiņu rīta gāju, to celiņu vakarā.

Viens — otrs, cits — cits.

120. §. Savstarpēju darbību izsaka: 1) savstarpēji darbības vārdi: gaiļi kaujas, zirgi spežas; 2) lokatīvs: savā starpā: izlīgt savā starpā, norunāt savā starpā; 3) tas pats lietas vārds, kas par teikuma priekšmetu, tikai citā locījumā: Brālis brāli mīl. Vārna vārnai acīs neknābj. Roka roku mazgā, abas baltas ; 4) **viens** — **otrs** pa laikam lietojams, kad runā par divēju attiecību: vai gribat viens otru ņemties? — bet tautas valodā un dažreiz arī rakstu valodā arī vairāk personu savstarpējas satiksmes izteikšanai: Velni viens pakaļ otra klūp iekšā. Labāki te: cits pakaļ cita; 5) **cits** — **cits**, kad runā par vairāk personu savstarpēju darbību; Kā diženi panākstīni cits uz citu raudzījās! Citam bija cita svārki, citam cita cepurīte. Tās iedamas tautiņās, cita citu vadījās.

Norādāmie vietnieku vārdi.

121. §. Norādāmais vietnieku vārds **šis** norāda uz tuvākiem priekšmetiem, daudzkārt ar nievāšanas nokrāsu, **tas** turpretim uz attāliem, **viņš** uz vēl attālākiem: Visi šie vietnieku vārdi lietojami gan kā lietu vārdi, t. i. patstāvīgi bez pielikta lietas vārda, p. p. šis, tas, viņš man lec acīs, gan kā īpašības vārdi jeb apzīmētāji, p. p. šinī, tanī, viņā saulē.

Viņš ir īstais trešās personas vietnieka vārds; **viņš** nemēdz tuvāki apzīmēt lietu vārdus, kas nozīmē personas: viņam kalnam, bet nevis: dodī to viņam cilvēkam, bet tam cilvēkam.

Vietnieku vārdu sakopojums **šis tas** apzīmē priekšmetuniecību dažādību: šo to pastāstīt, padarīt. „Ne šis, ne tas” nozīmē līdzinās „nekam”: Ne šis, ne tas; — ne ko dara, ne laiž vaļā.

Šis un **tas** savienodamies saliktenī norāda 1) ar jo lielu sparū uz tuvu stāvošiem priekšmetiem: Šitie puiši manis dēļ vai bijuši, nebijuši; 2) uz kaut ko sekojošu: Viņš sacīja šitā: „Paliecies!”

Tas.

122. §. Vietnieka vārds **tas** zīmējas gan uz dzīvām radībām, gan uz nedzīvām lietām, **šis** un **viņš** turpretim vairāk uz dzīvniekiem. „**Tas**” tāpēc der nekatras kārtas apzīmēšanai: **Tas** (nevis: viņš, šis) ir labi; pēc tam, bez tam, no tam u. c.

Vietnieka vārdu **tas** latvietis lieto 1) pilnā norādītāja spēkā: Tas to darījis. Kam tā tāda skuju būda tā celiņa maliņā? Tā, māsiņa, tava būda. Kam tie mieži līdumā? Kam tās rozēs maliņā?

2) **Tas** aizrāda uz kaut ko jau minētu: Dzīvoja vīrs. Tam vīram bija trīs dēli. Divi stakles, uz tām staklēm muca, uz tās mucas pods, uz tā poda mežs, iekš tā meža putni (mīkla). Aiz kalniņa dūmi kūp. Kas tos dūmus kūpināja?

3) **Tas** aizrāda uz kaut ko dzirdamu. Ko tās vistas tur kladzina? Ko tie tēva suņi rēja pie māmiņas rožu dārza?

4) **Tas** aizrāda uz kaut ko pazīstamu, zināmu: Kumeļam zelta zāle, man tā ciema zeltenīte.

5) **Tas** aizrāda uz to, kas sekojošā teikumā paskaidrots. Tas, par ko gribam runāt, mums prātā jau zināms. Tā sevišķi bieži stāv „tas” virsteikumā, ja palīga teikumā seko attiecības vietnieku vārdi **kas**, **kuŗš**, vai arī teikumi ar saikļiem **ka**, **kad**, **kamēr**, **vai** u. c.: Labs tas darbiņš, kas padarīts. Kur jau tas laiks, kamēr neesam redzējušies. To jautājumu, vai tas tā, vai citādi, te apcerēsim.

Tā ir nelaime, tas ir posts, tas ir joks — sakām, a) kad mums par kādu nelaimi, postu, joku jārunā, b) kad vispār runājam par nelaimi, postu, p. p. tā ir nelaime (vienmēr), ka brāļi savā starpā nesaticīgi. Bet ja sevišķā atgadījumā paskaidrojam, par kādu nelaimi vai postu ir runa, tad šie lietu vārdi apzīmējami ar norādāmo vietnieka vārdu „**tas**”: Tā jau ir tā nelaime, ka mēs, brāļi būdami, dzīvojam nesaticīgi savā starpā. Tas jau ir tas joks, ka viņš nesējis grib pļaut.

6) Norādāmais vietnieka vārds aizrāda uz runātāja un pārrunātā tuvo, sirsnīgo sakaru, piešķirdams teikumam omulības nokrāsu: Tas saimnieks (= mūsu mīlais, laipnais s.) uz jokiem vien. Tāpat pie īpašvārdiem: Tā nabaga Andreja man žēl.

Šinī ziņā norādāmais vietnieka vārds savienojas ar piederuma vietnieka vārdu, kas tāpat kā norādāmais vietnieka vārds „tas” aizrāda uz runātāja tuvo sakaru ar pārrunājamo priekšmetu: Kur tā mana māmuliņa? Sniegi, vēji putināja ap to manu kumeliņu.

Kā ar piederuma vietnieku vārdiem, tā arī ar piederuma ģenitīvu sabiedrojas vietnieka vārds „tas”: Ko tie tēva suņi rēja? Ko tie tautu sirmi zirgi smagi vilka kalniņā?

Tas, viņš, šis.

123. §. Ja iepriekšējos teikumos vairāk priekšmetu minēti un sekojošā teikumā uz šiem priekšmetiem norāda ar vietnieku vārdiem, tad uz visiem priekšmetiem nevar norādīt ar to pašu norādāmo vietnieka vārdu, bet vietnieku vārdi jāizredz, uz viņu dabu lūkojoties: Saimnieks aizveda sviestu uz tirgu pārdot. Viņa ratiem pienāca vīrs. Šis (tāpēc ka attiecas uz tuvāko vārdu) nopirka to (tāpēc ka sviests pieder pie nedzīvām lietām) no viņa (tāpēc ka attiecas uz personu un bez tam visattālāko locekli teikumā).

Uz vaicājumu: kas to darījis? var pirmā persona, uz sevīm norādīdama, atbildēt: „šis”, t. i. es. Tāpēc atkarīgā runā, kuņā pirmā un otra persona pārvēršas trešajā, „šis” attiecas uz virsteikuma priekšmetu, „tas” un „viņš” turpretim uz citiem teikuma locekļiem: Kungs prasa pamāti pēc bārenītes un pavēl viņai, ka viņa to tūliņ šim atvestu.

Šāds, tāds.

124. §. Šāds tāpat kā „šis”, zīmējas uz tuvāko, **tāds**, tāpat kā „tas”, uz tālāko priekšmetu. Šāds un tāds lietojami gan kā lietas, gan kā īpašības vārdi.

Laika nojēgumus tuvāki apzīmējot, **šāds** līdzinās nozīmē „šim”, bet **tāds** „kādam”, „neilgam”: Citu gadu šādu (= ap šo) laiku. Dēls dzīvojis tādu (kādu) laiku itin mierā. Pēc tāda brītiņa, laiciņa.

Tāds gan pie lietas, gan pie īpašības vārdiem apzīmē ievērojamu pakāpienu: Kas tā tāda dziedātāja? Ķēniņš brīnījies, kas tie tādi par spožumiem. Vai tu zini, kas es tāda? Ak tu muļķis tāds! Stulbie tādi! Viņš ir tāds bailīgs. — **Tāds** lietojams nicināmā nozīmē: Tāds ar tādu satiekas, tāds ar tādu lamājas. Šāds ar šādu, tāds ar tādu.

Tāds lietojams attiecībā uz vietnieka vārdu „kāds”: Kāds kungs, tāds kalps. — „Tāds” daudzkārt paskaidrojams ar sekojošu „kā”: Būtu es tāda gājējiņa, kā māmiņa devējiņa. Tādas kāzas, kā kaķei krustības, t. i. nekādas.

Jautājamie, nenoteicamie un attiecības vietnieku vārdi.

Kas.

125. §. **Kas** var būt 1) jautājams vietnieka vārds: Kas nāks man biedram līdz? Kas saldāks par medu? — Tāpat atkarīgos jautājumos: Redzēsim, kas tur izjuks; 2) nenoteicams: „Māja tukša,” kas sacīja. Diezin, vai tur kas iznāks. Saimniecei visa kā bija diezgan; 3) attiecības vietnieka vārds, lietots attiecībā uz abiem skaitļiem un abām kārtām: Es nocirtu to kociņu, kas ang ceļa maliņā. Kas tie tādi, kas dziedāja? Kaut no Dieva izlūgtos divu lietu, kā vajag.

Kas ar sekojošu dalāmo ģenitīvu nozīmē „cik”: Tu mūžs; kas tur namu! Nekur likt, kas zelta.

Vispārināma nozīme piemīt 1) vienkāršam „kas” a) ar īstenības izteiksmi: Lai tie dara, ko tie dara, b) sevišķi bieži ar divdabi ar galotni -dams: Dievs lai dara, ko darīdams. Dod, Dieviņ, ko dodams, dod man labu arājiņu; 2) „kas” pastiprināts ar „vien”, „vien tikai”: Āzis iedeva Ansim tādu zobenu, ar kuŗu var apkaŗot, ko vien tikai gribot.

Kas kā nenoteicams vietnieka vārds sastopams virsteikumos, vēl biežāki palīga teikumos: ja kas, vai kas, lai kas. Ja kas netie, lai nāk raudzīt.

Nenoteicamo nozīmi piešķir **kam** vārdiņi **kaut, jeb, ne, nez**: kaut kas, jebkas, kas nekas, (ar balssvaru uz ne), nekas: Dēls manījis, ka tēvam kautkas prātā. Viņi bija labi pārtikuši: bija liels dārzs, kas nekas. Nezas liels tur nav.

„Kas” izlietojams vienmēr kā lietas vārds.

Katrs.

126. §. **Katrs** pirmatnē nozīmēdams kuŗu no diviem, ir 1) jautājams vietnieka vārds: Katrs vecāks, vai māsa vai brālis? Atkarīgā jautājumā: Iesim, lāci, pie kundziņa, katram auzas piederēs. Viņi, viens otrā skatīdamies, nevarēja zināt, katrs lielākās izbailēs: 2) nenoteicams = abi, ikviens no diviem: Tad viņi gājuši atkal gulēt(u), katrs savā gultā. Aug ābele pret ābeli, katra kalna galiņā. — Tā sevišķi bieži sastopams noliegtais „nekatrs”, nozīmēdams nevienu, ne šo, ne to no diviem: Ne miegam, ne kaunam, nekatram neļāvos. Snaudūļa māte, snaudūļa meita, nekatra pūriņa nedarināja.

Tagadējā valodā „katrs” attiecas uz vairāk personām, nozīmēdams ikvienu: Pašas kūmas domājiet, ko jūs katrs darīsiet. Tāpat arī nekatrs = neviens: Man deviņi bāleliņi, nekatram līgaviņas.

„Ikviens” nozīmē vienkāršā „katra” vietā bieži sastopami: ikkatrs, kuŗš katrs: Cienīgai piedzimst dēls, bet tāds kā kuŗš katrs cilvēks. Tik gudrs laikam gan būs kuŗš katrs.

Kuŗš.

127. §. **Kuŗš** ir 1) jautājams vietnieka vārds. „Kas” vaicā vispāri. Kas to darījis? vaicājam, kad par darītāju nezina, vai tas bijis suns, vai kaķis, vai cilvēks, jeb vai cits kas. Bet „kuŗš” vaicā pēc kāda no zināmu priekšmetu zināma pulka: Kuŗš to darījis? vaicājam, ja gribam darītāju izzināt no zināma pulka, p. p. no bērnu pulciņa. Zināmo priekšmetu pulku daudzkārt izsaka a) satiksmes vārds „no”: Kuŗš no jums to izdarījis? b) vokatīvs: Kuŗš, ļautiņi, dzirdējāt? c) visbiežāki teikuma sakars: Te ir daudz puķu. Kuŗu lai es tev dodu? 2) „Kuŗš” ir attiecības vietnieka vārds. Kā tāds tas a) piesienas it kā īpašības vārds sekojošam lietas vārdam teikumā, un pa laikam uz priekšējo attiecības vietnieka vārdu aizrāda norādāmais vietnieka vārds „tas”: Kuŗš puisītis atminēs, tas būs mans arājiņš. Kuŗa dziesma laba bija, to divreizes izdziedāju (var.: kuŗa laba dziesma bija; kas bij laba grezna dziesma); b) attiecas, tāpat kā „kas”, uz virsteikumā stāvošu lietas vārdu: Laime, laime tai mātei, kuŗai meitas skaistas auga. Lai raudāja pašas tautas, kuŗas mani raudināja; c) „kuŗš” zīmējas uz iepriekšēju lietas vai vietnieka vārdu, ar to saskanēdams skaitlī un kārtā, virsteikumā seko „tas”: Viens grib manu lielu pūru, otr(i)s daiļu augumiņu. Kuŗš grib daiļu augumiņa, pie tā iešu dziedādama.

„Kuŗš”, retumis arī „kas”, kā otrs jautājams vietnieka vārds nereti sastopams jautājamās teikumos, tā ka vienā teikumā satiekas divi jautājami vārdi: Kas tad nu kuŗam par to jāzina? = Kas jāzina? Kuŗam par to jāzina. Kas kuŗam bēdas bija? Ko nu mēs kuŗam bijām ļauna darījuši? Cik tad tiem kuŗo reizi tās pašas naudas? — Tāpat atkarīgos jautājamās teikumos: Es gan redzu,

uz kuriem kuŗš ceļš iet. Runājiet, labi ļaudis, ko kuŗais zinādami! Kas kam bija lielas bēdas, ka man mazs augumiņš?

Dažos no minētiem jautājumiem teikumiem, sevišķi minētos atkarīgos jautājumos, „kuŗam” pirmatnējā jautājamā nozīme izdēdējusi tādā mērā, ka to vairs nesajūtam, un „kuŗš” mums nozīmē liekas līdzināties „kuŗam katram”, „ikkuŗam”.

Šinī nozīmē pat bez jautājamās nozīmes ēnas „kuŗš” daudzkārt lietojams: Nomirst tēvs, māmuliņa, mēs bērniņi malu kuŗš. Dzīvojam kur kuŗais, katrs savu malu. Viņi klausījās, kā kuŗš spēja.

Apcerējamā nozīmē **kuŗam** piebiedrojas **jeb, kaut, ik, arī viens**: ik, jeb, kaut kuŗš, kuŗš viens: Tas var atgadīties kuŗam vienam (ikkuŗam, kaut kuŗam).

128. §. Attiecības vārdus **kas** un **kuŗš** lietojot, jāņem šis likums vērā: Vienāda attiecība apzīmējama ar vienādu attiecības vārdu, t. i. ja attiecības vārds attiecas uz vienu un to pašu priekšmetu, tad izredzams tas pats attiecības vārds: Lapiņas, kas lapiņas, kas pie kokiem neaug un ko cilvēks neēd. Viņš aizrijās no putekļiem, kuŗus sacēla vējš, un kuŗi līda nāsīs un mutē, jeb: ko s. v. un kas l. n. un m., bet nevis: kurus s. v. un kas l. n. un m., nedz arī: ko s. v. un kuŗi l. n. un m.

Bet ja attiecība dažāda, tad izredzama attiecības vārdu pārmaiņa: Kāds saimnieks, kam piesūtīta vēstule, kuŗā pavēlēts zināmā vietā nolikt 1000 rubļus, nodevis šo vēstuli policijai, bet nevis: kuŗam — kuŗā. Tad vēl jāievēro, ka attiecības vietnieka vārds „kuŗš” jāizredz 1) lokatīvā un pa laikam arī ģenitīvā: mežu, kuŗā aug jauni koki, sauc par jaunmežu. Bērni, kuŗu (jeb: kam) vecāki miruši, ir bāreņi, un 2) tur, kur „kas” varētu pārpratumu sacelt, tā ja lietas vārds ar ģenitīvu tuvāki apzīmēts: cik jaukas uz kalniem ir prieka vēstnešu kājas, kuŗi mieru sludina.

Kas turpretim vienmēr lietojams, ja tas attiecas uz personiskiem vietnieku vārdiem, pie kam jāievēro, ka apzīmētāja teikumā zināmos personiskos vietnieku vārdus mēdz atkārtot: Nāc palīgā, tu zelta Dieva māte, kas tu zini, kas tu redzi viņas bēdas!

Kāds.

129. §. **Kāds** 1) jautā pēc priekšmeta īpašības: Kādu tad mūsu Dievam nav? Kā jautājams vārds kāds ne visur parādās savā pilnā īpašības nozīmē, bet nozīmē to pašu, ko „kuŗš?”, „kas par?” — Kāda diena šodien ir? Vai jauka, vai nejauka? tā vaicājam pēc dienas īpašības. — Kāda diena šodien ir? Vai pirmdiena, jeb vai otrdiena? = Kas par dienu.

2) **Kāds** kā attiecības vārds ļoti bieži attiecas uz norādāmo vietnieka vārdu „tāds”: Kāda vārna pērta, tāda nepērta. Es tev nopirku zirgu, kādu tu vēlējies.

3) **Kāds** kā nenoteicams vietnieka vārds: Senos laikos bija kāds vīrs. Lai man bija kāda dziesma, tā man kauna nedarīja. Ko divi kādi sauc par jaunu, to trešais sauc par vecu. — Īpašības vārda priekšā: Kas jau kāds negodīgs, drīz sēdēja kaktiņā.

Pārrunājamā nozīmē sastopami arī: kaut kāds, kāds nekāds, kāds nebūt: Gadījās ezeriņš ar kādiem nekādiem kukainīšiem. Lai tas izstāsta man kādu nebūt (kaut kādu) atgadījumu.

130. §. **Kāds** pie skaitļa vārdiem un mēra, izplatījuma, laika apzīmējumiem apzīmē šos nojēgumus par aptuvumis saprotamiem: Tur būs kāds simts cilvēku. Izsēju kādi (= apmēram) divi pūri miežu; audekls kādu olekti plats; pēc kāda (neilga) laiciņa, brītiņa.

Kuŗš, katrs, kāds lietojami gan kā lietas, gan kā īpašības vārdi.

131. §. Lai gan vārdus **nekas, nekatrs, nekāds, neviens** sajūtam par vienu vārdu, tomēr tie pilnīgi nav saauguši salikteņi, kas redzams 1) no tam, ka balssvars neatrodas uz nolieguma ne, 2) no tam, ka satiksmes vārdi iespraužas starp noliegumu un vietnieka vārdu: ne par ko; ne ar kādiem līdzekļiem.

132. §. Līdzīgā nozīmē kā „kāds” lietojams **dažs**, bieži pastiprināts: **dažs labs**.

Skaitļa vārds.

133. §. **Viens** lietojams 1) kā skaitļa vārds: viens (ne vairāk) cilvēks.

2) Ja vairāk priekšmetu attiecas uz kaut ko vienu, tad viens var iegūt nozīmi: tas pats, viens un tas pats: Viņi dzimuši vienā dienā. Vai mēs neesam viens kas viens?

3) **Viens** daudzkārt apzīmē priekšmeta, stāvokļa, darbības nejauktu, nepārtrauktu vienlaidību: iet vienās skrandās, laistīties vienā zeltā, sabraukt zirgu vienās putās; dzīvot vienās bailēs, vienās raizēs, vienā laimē, vienos priekos; raudāt vienā raudāšanā, braukt vienā braukšanā.

4) Nūle apcerētai pašķirai stāv tuvu jo tuvu nozīme: tikai, vien, neviens cits: Es uzaugu ar tautieti; upe viena (pa parastam: vien) starpiņā. Bijām palikuši vieni paši. Mēs braucām vienas ar Olgu; vienos kreklos strādāt, t. i. bez citiem drēbes gabaliem.

5) **Viens** dažreiz cildina nojēgumu, to apzīmēdams par kaut ko sevišķu, savā ziņā vienīgu: Tas tik bij viens lietus! Viņš sāk lūgties no vienas tiesas. Spoži melni ērzeļi kā vienas bildes.

6) Nojēgums savā vispārībā var sevī arī satvert nenoteiktu īpatnību: Bija reiz vīrs. Bet īpatnības nenoteiktību varam apzīmēt ar nenoteicamiem vietnieku vārdiem kāds, viens: Bija reiz kāds jeb viens vīrs.

7) **Viens** tuvojas norādāmā vietnieka vārda dabai, ja tas stājas attiecībā pret otru: ar vienu cirtieņu vieniem sešiem galvas nost, ar otru cirtieņu otriem sešiem.

134. §. **P a m a t a s k a i t ļ a** vārdi 2—9 un tāpat „abi” lietojami un lokāmi kā īpašības vārdi. Tikai jāievēro, ka visos locījumos abējās kārtās blakus parastiem locījumiem lietojama forma ar galotni -i, t. i- sastindzis divskaitļa nōminatīvs jeb akuzatīvs: nom. akuz. divas jeb divi aitas, divu jeb divi gadu vecs, pa deviņām jeb deviņi dienām (dieni).

135. §. **Desmitnieki, simtnieki, tūkstotnieki** nōminatīvā ir lietu vārdi, tāpēc no tiem atkarīgs ģenitīvs: desmit(s) vīru, simts zaldātu, tūkstotis ļaužu. Bet daudzkārt sastopams pēc šiem skaitļiem arī nōminatīvs: desmit vīri, sevišķi ja skaitļu vārdu priekšā kā apzīmētāji stāv vietnieka vārdi: Tie sešpadsmit gadi bija klāt. Arī akuzatīvā var sacīt: desmit vīrus, jeb ar ģenitīvu: desmit vīru. Bet tikai: (ar) desmit vīriem.

Tas pats sakāms par nenoteiktiem nelokāmiem skaitļa vārdiem **daudz, maz, vairāk, cik, tik**: nōm. daudz cilvēku (cilvēki), ak. daudz cilvēkus jeb daudz cilvēku.

Šie kā lietu vārdi lietotie skaitļu vārdi pa laikam ir nelokāmi; tomēr nenoteiktos skaitļu vārdus **daudz, vairāk** var arī locīt pat tad, ja tiem tūliņ seko lietas vārds: priekš vairākiem gadiem (pa parastam: vairāk); atturēt daudzus (pa parastam: daudz) cilvēkus no nāves; daudzām (pa parastam: daudz) saimniecēm pienākas gods. Tamlīdzīgi locīt arī desmits, simts, tūkstotis nav nekādi ieteicams, lai gan rakstu valodā šad tad tas notiek: vekseli atdot par divisimt sešdesmit rubļiem, un nevis: par diviem simtiem sešdesmit r.

Bet kad apceramie skaitļu vārdi stāv bez lietu vārdiem, tad tie visādā ziņā lokāmi: pēdējā gadu desmitā; viņš jau pie sešdesmitiem (= apmēram 60 gadu vecs). Pulkstens iet uz divpadsmitiem. Es to esmu no vairākiem, daudziem dzirdējis. Cikiem jāiet uz muižu?

136. §. Pie saliktiem skaitļu vārdiem lietas vārds rīkojas pēc beidzamā skaitļa; tā tad: devis divdesmit vienu aitu, trīsdesmit vienu zirgu.

137. §. Skaitļu vārdi nostājas pa laikam lietas vārda priekšā; bet dalāmus ģenitīvus var arī nostādīt skaitļa vārda priekšā: Jūsu ir divpadsmit. Ēdēju, dzērēju nebijis neviena. Laiks īsāks, ja braucēju divi.

Šī vārdu kārtā sevišķi iecienīta, kad skaitļa vārds saprotams aptuvumis: Tur būs pēdu astoņi. Bērns gadu četru vecs. Aptuvenai skaitļa apzīmēšanai lieto arī vietnieku vārdus **kāds, savs**, satiksmes vārdu **ap** un apstākļu vārdu **līdz**, nostādītu skaitļa vārda priekšā: Tur būs kādi, jeb savi, jeb ap, līdz, jeb pieci podi linu.

138. §. Pie daudzskaitļiem lieto parasto skaitļu (no 1—9) vietā vārdus ar galotni — **ēji**: Teikšu vienu taisnību, vienējus melus; divējas kāzas, treji vārti, deviņējas ragus; tāpat: abējas bikses, abēji svārki.

Skaitļa vārds ar galotni -ēji daudzkārt neapzīmē atsevišķu priekšmetu, bet priekšmetu kopību skaitu: Brālis norauj no abējiem augļiem, t. i. augļus no diviem kokiem. Zied puķītes trejis ziedis, t. i. puķei ir trejdažādi ziedi, p. p. balti, sarkani, zili. Tur ganīja divēji (= divēju māju) gani; tikai kopā nesalaida. Šodien būs divēji dievvārdi (latviešu un vācu).

Kārtas skaitļu vārdi.

139. §. Saliktos skaitļu vārdos tikai pēdējais var būt kārtas skaitļa vārds: divdesmit pirmajā, otrā, trešajā gadā.

Mēneša dienas apzīmējot, latvietis, tāpat kā vācietis, lieto ievērojamu saīsinājumu, nostādīdams kārtas skaitļa vārdu un mēneša nosaukumu lokatīvā: 1906-tā gada piecpadsmitā jūlijā; tai vietā var arī sacīt: 15-tā jūlija dienā jeb jūlija 15-tā dienā; bet tā ir ļoti neparasti.

140. §. Pie īpašības ģenitīva apzīmē pamata skaitlis apmēram to pašu, ko par vienu lielāks kārtas skaitlis: Divu gadu jeb: trešā gada kumeļš, piecu gadu zirgs jeb: sestā gada zirgs.

Daļu skaitļu vārdi.

141. §. Daļu skaitļu vārdi lietojami 1) ar pilno galotni, pie kam daļu skaitlis visos locījumos lokāms un skaitāmais nostājas dalāmā ģenitīvā: nōm. trīs piektdaļas poda linu, ģen. triju piektu daļu poda linu, dat. trim piektām daļām poda linu u. t. t., 2) sastingušā divskaitļa nōminatīvā jeb akuzatīvā ar galotni -i: Te ir divi piektdaļi pūrvietas zemes, divi piektdaļi poda linu. Atdalījām divi piektdaļi pūrvietas lauka. Tāpat pie satiksmes vārdiem: No divi piektdaļi atņemt vienu piektdaļu. — Ja datīvam un lokatīvam piebiedrojas mēra apzīmējums, tad šis dalāmā ģenitīva vietā nostājas daudzskaitļa datīvā vai lokatīvā: Piepirkt divi piektdaļi olektīm audekla vēl divi piektdaļi klāt; iestādīt divi piektdaļi pūrvietās astoņi pūri kartupeļu.

Daļu skaitļi, kas salikti ar **pus-**, stāv, atkarīgi būdami no „pus-“, dalāmā ģenitīvā. Nōm.: tur ir pusotras olekts audekla, pustreša poda linu; akuz.: nopirku pusotras olekts audekla, ģen.: pusotras olekts platumā. Datīvā un lokatīvā pārrunājamie skaitļa vārdi saskan skaitlī un kārtā ar daudzskaitļa datīvā vai lokatīvā stāvošo skaitāmo: dat. pustrešām olektīm, pustrešiem podiem; lok. pustrešās olektīs, pustrešos podos.

Darbības vārds.

I. Darāmā kārtā.

142. §. Darbības vārds **darāmā kārtā** izsaka, ka no teikuma priekšmeta iziet kāda darbība, vai ka tas atrodas zināmā stāvoklī, p. p. cilvēks strādā; puķe zied. Ka nepārejoši darbības vārdi pārvēršas par pārejošiem, ja tie salikti ar satiksmes vārdiem, par to runāsim, akuzatīvu apcerot.

II. Vidējā kārtā.

143. §. Vidējā kārtā izsaka: 1) ka darbība, kas no teikuma priekšmeta iziet, pie tā atgriežas atpakaļ (atgriezeniskie darbības vārdi), p. p. dāvāties, ģērbties, lielīties, mazgāties, pušķoties, rādīties, segties, sildīties, slaucīties = dāvāt, ģērbt sevi u. t. t.

Minētos piemēros vidējās kārtas galotne -s parādās skaidri un gaiši akuzatīva nozīmē.

Vidējās kārtas galotne -s ir atgriezenisks vietnieka vārds. Bez balssvara būdams tas saaudzis vidējā kārtā ar darbības vārdu kopā. Vietnieka vārdam „sevi” turpretim vienmēr ir balssvars. Šinī ziņā vidējās kārtas darbības vārdi atšķiras no darāmās kārtas darbības vārdiem ar vietnieka vārdu „sevi” kā papildītāju. Tā tādi teikumi, kā: es mocu pats sevi, es apģērbju pats sevi, un es mocos, es apģērbjos — izšķiras tanī ziņā, ka viņos papildītājs (sevi) uzsvērts, šos turpretim bez balssvara -s izsaka, ka darbība, no teikuma priekšmeta iziedama, ap to darbojas.

2) Daudz vidējās kārtas vārdos vēl gan -s sajūtams kā akuzatīvs, bet papildītāja nojēgums tajos tā izdilis, ka tā vietā nekad vairs nevar nostāties pilnīgais vietnieka vārds „sevi”: Celies (nevis: celi sevi), māte, pacel meitu! Liecies mierā! Liecies gar zemi! Liecies uz ausi! (Nekad: liec sevi uz ausi, gar zemi; bet gan: nelikšu vājo ķēvi, bet likšu pats sevi ilksīs, arī: likšos pats sevi ilksīs). — Ja likties nozīmē ļauties, tad atkarīgā nenoteicamā izteiksme arī nostājas vidējā kārtā. Viņš liekas, ļaujas pielūgties, arī: sevi pielūgties.

Tā tad minētos vidējās kārtas darbības vārdos pirmatnējs bezbalssvara vietnieka vārds -s(i), pazaudējis laika straumē papildītāja spēka pilnumu, ieguvis uzdevumu noteikt, ka darbība, iziedama no teikuma priekšmeta, nepāriet uz citu priekšmetu, bet paliek pie viņa paša, un tā tad pārejošus darbības vārdus pārvērst nepārejošos: baidīt — baidīties, beigt — beigties, dzīt, dzenāt — dzīties, dzenāties, griezt — griezties, grozīt — grozīties, kārt — kārties, ķert — ķerties u. c.

Visos nūle minētos piemēros teikuma priekšmets parādās kā darbības darītājs. Sajūtam teikuma priekšmetu kā darītāju daudz maz arī tādos piemēros, kušos darbība notiekas bez teikuma priekšmeta gribas un ziņas: Cimdi paši kaktā adās. Zirgi baļojušies acīm redzot. Dots devējam atdodas. Durvis atvērās, daudz kārt ar pielikumu: pašas no sevis. Vezums apgāzās. Nauda taupās. Nauda glabājas skapī. Aizmirsās man dziesmiņa.

Tiesa gan, ka dažos piemēros teikuma priekšmets neliekas darbību izdarām, bet to it kā izciešam. Tā: nauda glabājas — līdzinās: nauda tiek glabāta, aizmirsās man dziesmiņa — līdzinās ciešamai kārtai: dziesmiņa manis aizmirsta. Ja salīdzinām savā starpā teikumus, kā: zēns veļas no kalna lejā kā ritenis — ar teikumu: bērns izvēlās no gultas, tad teikuma sakars piešķir pirmā teikuma priekšmetam, zēnam, daudz lielāku darbības dzinuli nekā otra teikuma priekšmetam, bērnam, kur bērns vairāk parādās par darbības cietēju nekā tās darītāju.

3) Nūle pat redzējām, ka teikuma priekšmets latviešu valodā var pieņemt tā kā cietēja nokrāsu. Bet var arī atgadīties, ka par darbību runājam, darītāju pavisam pār galvu laizdami. Tā nokļūstam kā darāmā, tā arī vidējā kārtā pie bezpersoniskas nozīmes. Teikumā: kā tev darbs veicas? vidējās kārtas darbības vārds veikties piešķirams otras pašķiras darbības vārdiem; bet teikumā: kā tev veicas, sviežas, klājas? veikties, sviesties, klāties ir bezpersoniski darbības vārdi. Bez šiem minami vēl: gadās, notiekas, man liekas, rādās, gribas, iekārojas, iežēlojas u. c.

4) Daudz vidējās kārtas darbības vārdu izsaka, ka viena un tā pati darbība, iziedama no diviem vai vairāk darītājiem, atgriežas pie darītājiem atpakaļ tā, ka viena darītāja darbība ķeļ otu darītāju (**savstarpējie** darbības vārdi): badīties, bārties, rāties, bučoties, mutoties, skūpstīties, ēsties, grūstīties, kauties, plēsties, stumties, sveicināties, tiesāties; te pieder sevišķi daudz ar piedēkli **sa-** salikti darbības vārdi: saieties, sarunāties, sarakstīties, satikties, sastapties, sazināties u. c. Ka darbība tādos piemēros notiekas vairāk darītāju starpā, to izsaka a) darītāju daudzskaitlis: Kur divi rejas, tur trešais rij. Gaiļi plūcas; b) saiklis „un” un satiksmes vārds „ar”,

„uz”, kuņi vienu teikuma priekšmetu piekopo otram: Māte un meita (jeb: ar meitu) dalījās. Ko ar pliku plūkties? Laime uz Laimes vaicājās; c) vienskaitlī stāvošu teikuma priekšmetu atkārtot kā papildītāju: Roka roku mazgājas. Kas, mutīte, tevi mazgāja? Māsa māsu mīlojas. Kas, bāliņ, tevi mīloja? d) vairāk darītāju savstarpēju darbību apzīmējot ar: viens—otrs, cits— cits, savā starpā: Divas upes satekas (var. sagājās,satecēja), viena otru laistījās (var. laistīdama); divi sērdienes satikās, viena otru mīlējās.

Ievērojot savstarpējo darbības vārdu dabu, pēc kuņas darbība, no darītājiem iziedama, pāriet uz darītāju pretiniekiem vai biedriem un, no šiem atpakaļ raidīta, atgriežas pie darītājiem, saprotams, kāpēc pirmā kārtā savstarpēji darbības vārdi darināmi no pārejošiem darbības vārdiem.

No nepārejošiem darbības vārdiem darināmi savstarpēji darbības vārdi salikteņos ar **sa-**: Viņi saskrējās krūtīs. Es ar viņu sagājos, sadusmojos. — Šos piemēros darbības savstarpība izsacīta nevien vidējā kārtā, bet arī priedēklī **sa-**. Ievērojot, ka tādiem darbības vārdiem trūkst darbības pārejas no viena priekšmeta uz otru, darbības savstarpība te nav paskaidrojama ar „viens otru”, bet ar satiksmes vārdu „ar”: Divas upes satikās viena otru un viena ar otru; bet: divas upes satekas viena ar otru (nekad: viena otru).

Savstarpējā darbība var būt tāda, ka viens darbības darītājs grib pārspēt otru zināmā darbībā: Iesim lauzties, t. i. iesim viens otru lauzt; redzēsim, kuņš no mums laušanas darbībā pārāks.

Tādos no pārejošiem darbības vārdiem darinātos savstarpējos darbības vārdos gan meklējams sākums un attīstības avots latviešu valodā jo parastiem sacensības vārdiem: Iesim adīties, arties, pļauties, braukties, jāties, tecēties u. c. Pa laikam šie sacensības vārdi atkarīgi no iet, retāki tie lietojami patstāvīgi: Skrienies ar manu jaunāko brāli!

5) Atgriezeniskais vietnieka vārds -s lietojams nereti datīva nozīmē „sev”, „savā labā”: Ados (= adu sev) cimdus, ados zeķes, aužos smalkus paladziņus. Tautas mani lūkojās. Novijos pātadziņu. Nomaucos gredzentiņu. Atkal meža taujājās. — Datīva nozīme piemīt daudz vidējās kārtas darbības vārdiem, kas pirmajā šķirā minēti: Upītē mazgājos (akuz. 1), bet rokas mazgājos (= sev, dat.). Aunaties (1), bāleliņi; aunies (6) kājas. Datīva nozīme te tik dzīva, ka vidējās kārtas vietā varam lietot darāmo kārtu un atgriezenisko vietnieka vārdu datīvā: Jāju dienu, jāju nakti, sev līgavas meklēdams.

6) Kā akuzatīva (skat. 2), tā arī datīva nozīme nav vairs visos vidējās kārtas darbības vārdos gaiši nojaušama. Daudzkārt izsaka vidējā kārtā, ka darbība paliekas teikuma priekšmeta robežās, nepāriedama uz citu priekšmetu: Meitas velējas; viņas apkopušās; viņš atgaiņājas, bēdājas.

Darbība var būt tāda, ka teikuma priekšmets ar patiku tai nododas; p. p. airēties, peldēties.

Ne retumis izsacīts vidējā kārtā lielāks darbības spars; p. p. lūgties, runāties, sacīties, badīties, sperties, solīties, teikties: Vēl teicas (sakās) bāleliņi, kalt sudraba stūrīšos. Sakās tautas mani panākt; tā sevišķi tādos darbības vārdos, kas apzīmē kādu troksni; p. p. klauvēt — klauvēties, klauzēt — klauzēties. Kas mežā klauzējās? Kas tik dikti dimdējās? Visas purvu purvmalītes šļaukstēt vien šļaukstējās. Skanējās, zvadzējās.

Dažreiz nozīmes starpība starp darāmās un vidējās kārtas formu nemaz nav vairs izmanāma: kust, arī kustas kā ūdens zāle; aizdrāzt un aizdrāzties (aizskriet); atspirgt un atspirgties, palikt un palikties (vesels).

7) Daudz darāmās kārtas darbības vārdu lietojami vidējā kārtā, ja tie salikti ar satiksmes vārdiem.

Darbības vārdi, kas izsaka kādu troksni, kādas skaņas, dabū ar satiksmes vārda **aiz-** un vidējās kārtas palīdzību neilgas darbības sākuma nozīmi: aizaurēties, aizbrīkšķēties, aizkunkstēties, aizņurdēties, aizpīkstēties, aizrieties u. c.

Ar **ap-** salikti darbības vārdi dažreiz pārvēršas no nepārejošiem pārejošos; p. p. apraudāt, aprunāt, apiet. Vidējās kārtas forma šo pāreju atceļ, p. p. apraudāties, aprunāties, apieties.

At- un vidējā kārtā sabiedrodamies piešķir dažam darbības vārdam nozīmi, ka darbība turpināta līdz apnikai, p. p. atdzerties, atēsties, atkaupties, atkulties, atlakties, atlasīties u. c. = līdz apnikai dzert, ēst, kaupt, kult, lasīt u. c.

Ie- ar vidējo kārtu sabiedrodamies piešķir 1) darbības vārdiem, kas apzīmē kādu troksni, kādas skaņas, neilgas darbības sākuma nozīmi, p. p. iebrēkties, iekaupties, iekāsēties, iesvilpties, iezviegties, 2) kādā darbībā ierast, ievingrināties, p. p. iearties, ieieties, ieplauties: Kad tik zēns ieplausies, tad viņš būs labs plāvējs.

Iz-. Vidējās kārtas darbības vārdi, salikti ar **iz-**, izsaka darbības pilnību un lielāku ilgumu, p. p. izdusēties, izmirkties, izskrieties, izieties, izmeklēties, labi izēsties, līdzīgi ar **no-**, p. p. nobristies, noskrieties, nomeklēties, pie kam vēl izsacīts, ka darbības pilnība savienota ar grūtībām. Darbības vārdi, kas apzīmē dažādas skaņas, izsaka, salikti ar **no-**, vidējā kārtā, ka zināmās skaņas atskanējušas neilgu laiku ar sparū un zināmu patiku: nokliegties, nosaukties, nosvilpties, nozviegties; salikti ar **pa-**, tie lietojami pamazināmā nozīmē ar zināmu omulības nokrāsu, p. p. pastaigāties, paskraidīties, padziedāties, pagulēties; salikti ar **pār-**, tie apzīmē darbības pārmēru: pārskrieties, pārēsties, pārēsties; salikti ar **pie-** — darbības pilnību: piedzerties, pieēsties; divdabī: piedzēris, pieēdis, blakus piedzēries, pieēdies.

8) Daži darbības vārdi sastopami tikai vidējā kārtā, p. p. bīties, brīnīties, kaunēties, priecāties.

III. Ciešamā kārtā.

144. §. Ciešamā kārtā latviešu valodā ne visai iecienīta; sevišķi ciešamās kārtas nepabeigtie laiki ļoti reti lietojami: es tieku, tiku, tikšu mīlēts; parastāki un veiklāki darāmā kārtā: mani mīlē, mīlēja, mīlēs. Ja apzīmējams arī darbības darītājs, tad var izteikties **t i k a i** darāmā kārtā: viņš mani mīlē (nekad: es tieku no viņa mīlēts). Daudz biežāki sastopami ciešamās kārtas pabeigtie laiki: Kas darīts, padarīts. Kas bij darīts, bij padarīts. Kas būs darīts, būs padarīts. Vilnainīte mātes austa.

Ciešamā kārtā bezpersoniski sastopami arī nepārejoši darbības vārdi: Nu jau sēdēts, gulēts, iets diezgan. Vai tad nav iets, kad varēts? Gudroja, kā te līdzams.

Darbības veidi.

145. §. Latviešu valoda izšķir ilgstošas, nepabeigtas un neilgstošas, pabeigtas darbības veidu. Pabeigtais veids ceļas, darbības vārdam ar satiksmes vārdiem jeb priedēkļiem saaugot vienā vārdā, p. p. nākt, darīt, skriet ir nepabeigtas jeb ilgstošas darbības veidi, bet atnākt, ienākt, iznākt, nonākt, uznākt, izdarīt, nodarīt, padarīt, aizskriet, atskriet, ieskriet, izskriet, noskriet, paskriet, pārskriet, uzskriet ir pabeigtas darbības veidi. Nepabeigtās darbības veids rāda mums darbību tās gaitā, tās attīstībā, izsaka ilgstošu darbību, bet pabeigtās darbības veids izsaka darbības neilgstošu, acumirklēju darbības parādību.

Neilgstošai darbībai, protams, trūkst tagadnes. Tā p. p. sakot: brauciens nāca — apzīmējam pagātnē ilgstošu darbību, bet teikumā: „brauciens atnāca” ar priedēkli **at-** izsacīts, ka nākšanas darbība sasniegusi savu mērķi, ka tā pabeigta. Tādiem saliktniem kā atnākt, ienākt, iznākt u. c. ir gan tagadnes forma, bet tiem trūkst tagadnes nozīmes.

Viņu tagadnes forma lietojama 1) pagātnes nozīmē, p. p. brauciens atnāk (= atnāca), visi izkāpj (= izkāpa) no vagoniem un dodas (= devās) katrs savu malu.

2) Vispārīgos teikumos, t. i. tādos teikumos, kuŗos darbība neattiecas ne uz kādu zināmu laiku, bet uz visiem laikiem, kuŗos izsacīts zināmu notikumu vispārīgs novērojums: Mums cūka uzaŗ, vējš noecē (vienmēr tā). Nelabs bērns padara tēvam sirmu galvu. No Jelgavas atnāk brauciens katru dienu pulksten seŗos pēc pusdienas.

3) Krievu valodā, kā zināms, saliktiem darbības vārdiem tagadnē ir nākotnes nozīme: я сделаю, es padarīŗu. Retumis arī latvieŗu valodā, bet tikai palīga teikumos, salikto darbības vārdu tagadnes forma sastopama nākotnes nozīmē. Pagaidi, kamēr brūtgāns atnāk (= atnāks)! Sien, sien, kamēr nosien. Kad es nomirstu (= nomirŗu), tad jums jāsarga mans kaps. — Bet arī ilgstoŗas darbības vārdu tagadne ŗad un tad sastopama nākotnes nozīmē: Un tu, zagli, būsi stāvēt klusu, kamēr es nāku un tevi ar savu roku un mēli vaļā runāju.

146. ŗ. Ja īstā tagadne lietojama, tad satiksmes vārda jeb priedēkļa vietā jāizredz nozīmē līdzīgais apstākļa vārds. Uz jautājumu: ko tu tagad te dari? nevaram atbildēt: es tagad nokāpju no jumta; es tagad ieteku istabā, es tagad iznāku no istabas, bet jāsaka: es tagad kāpju no jumta zemē; es tagad teku istabā (iekŗā); es tagad nāku no istabas ārā.

Atzīmēsim nu, kādiem apstākļu vārdiem atlīdzināmi, ilgstoŗu darbību apzīmējot, satiksmes vārdi jeb priedēkļi, kas, ar darbības vārdu saliktenī saaugdami, apzīmē neilgstoŗu, pabeigtu darbību.

Satiksmes vārdiem saliktos darbības vārdos ir daŗādas nozīmes; lūkojoties uz ŗo nozīmju daŗādību, izredzami daŗādi apstākļu jeb īpaŗības vārdi:

Priedēkļi.

aiz: aiziet,
aiz: aizvērt,
ap: apgāzt,
at: atgaidāt,
at: atnākt,

at: ataurēt,
ie: iesnigt,
iz: iznest,
no: nokāpt,
no: noņemt,
pār: pārjāt,
pār: pārplūst,
pār: pārplēst,
pie: pienest,
pie : pieplūst,
sa: sapulcēties,
sa: saņemt,
uz: uzcelties,
uz: uzplīties,

Apstākļu vārdi.

projām: eimu projām.
cieti: veŗu durvis cieti.
apkārt: gāŗ pasauli apkārt.
nost: gaidāju suņus no ciemiņa nost.
atpakaļ: nāku atpakaļ.
ŗurp: viņŗ nāk ŗurp.
pretim, pretī: aurēju pretim.
iekŗā: sniegs snieg iekŗā.
ārā: nesu mantas no istabas ārā.
zemē: kāpju no kalna zemē.
nost: ņemu cepuri nost.
mājā, mājās: jāju mājās,
pāri: traukam ūdens plūst pāri.
puŗu: plēŗu drēbi puŗu.
klāt: bites nes vasku klāt.
pilns: glāze plūst ar asinīm pilna.
kopā: pulcējamies kopā.
cieti: ņemu tevi cieti.
augŗā: ceļos augŗā.
virsū: kāpēc plījies man virsū?

Priedēklis **pa-** daŗkārt apzīmē tikai darbības pabeigumu. Tādos gadījumos lieto kā tagadnes formu nesalikto darbības vārdu bez kāda vietnieka priedēklim. Tā piem. no „padarīt”, tagadnes forma skan: es daru.

147. ŗ. Jāievēro, ka minētie un līdzīgi apstākļu vārdi nesaaug ar darbības vārdu kopā, kā to dara satiksmes vārdi jeb priedēkļi, p. p. projām iet, bet aiziet. ŗie apstākļu vārdi stāv pa laikam

nenoteicamās izteiksmes, daudzreiz arī divdabja priekšā, bet citur aiz darbības vārda, p. p. klāt stāvēt, klāt stāvēdams, projām iet, projām iedams, cieti ņemt, cieti ņemdams, bet es stāvu klāt, es stāvēju klāt, es stāvēšu klāt, es eimu projām, es gāju projām, es iešu projām, es ņemu cieti, es ņēmu cieti, es ņemšu cieti.

148. §. Apcerējām līdz šim to darbības vārdu šķiru, kas salikti ar satiksmes vārdiem nosaka darbību par pabeigtu — pabeigtais darbības veids (I.). Atliekas mums vēl ievērot otru (II. darbības vārdu šķiru, kuŗi, ar satiksmes vārdiem salikti, pārgroza nozīmi, p. p. vēlēt — pavēlēt, likties — izlikties slimš, ļauties — paļauties, laisties — palaisties (uz savu spēku), vest — pavest, pavadināt, mest, — pārmet.

Daži no minētiem darbības vārdiem var piederēt gan pie pirmās, gan pie otras šķiras vārdiem, lūkojoties pēc domu sakara: Kāzu dienā pārmeta par jumtu alus kannu (pāri) (I.). Ko tu man pārmet? (II.). — No šiem piemēriem varam redzēt, kāda starpība pastāv starp pirmās un otras šķiras salikteņiem: 1) pirmās šķiras salikteņiem trūkst īstas tagadnes: jo nevaram uz jautājumu: ko kāzinieki tagad dara? atbildēt: viņi tagad pārmet par jumtu alus kannu, bet vienīgi: met par j. a. k. Bet otras šķiras salikteņiem visiem ir īstas tagadnes nozīme: es tagad pārmetu tev tavus grēkus; 2) pie otras šķiras salikteņiem nepiebedrojas apstākļu vārdi, kas tagadnē lietojami pie pirmās šķiras vārdiem; tā tad: es metu akmeni par upi pāri, bet nekad: es metu tev tavus grēkus pāri. 3) Otras šķiras salikteņos, kā jau aizrādīts, priedēkļi mēdz pārgrozīt darbības vārdu nozīmi, bet pirmās šķiras salikteņiem nav tāda nozīmes pārgrozījuma: priedēkļi te norāda tikai, kādā virzienā, kādā ceļā darbība sasniegusi savu mērķi, savas beigas: p. p. aiz-, at-, ie-, iz-, no-, pār-, pie-, uzmet.

Minēsim te kādus otras šķiras salikteņus: aizbildināt, aizstāvēt, apmelot, aprunāt, apcerēt, apnikt, atvainot, atzīt, ienākties, ietecēties (ogas), ieskatīt, ieteikt, padoties, palikt 1) savā stāvoklī un 2) kļūt jaunā stāvoklī, paturēt, pavadīt, pārdomāt, pārdot, pārdzīvot, pieturēt (kādu cilvēku pie sevis), piederēt, piedot, pieklāties, pienākties, pierādīt, piesacīt, pieteikt, piekordināt, sacerēt, uzturēties u. c.

Visi šie minētie darbības vārdi ar pārgrozītu nozīmi izsaka ilgstošu darbību, un tāpēc tiem visiem ir īsta tagadne. P. p. Viņš tevi šinī acumirklī aizbildina, aizstāv, aprunā, ieteic; es uzturos pie vecākiem, mēs tagad pārdzīvojam grūtus laikus.

Ir īstā tagadne arī vārdiem p a z ī t, p a t i k t, p a l ī d z ē t, tāpēc ka te attiecīgais nesaliktais vārds tagad vairs nav pazīstams (zīt), jeb lietojams tikai retumis (tik, līdzēt).

149. §. Minētiem otras šķiras darbības vārdiem piemīt abstrakta nozīme. Bet ilgstošu darbību apzīmē ne retumis arī darbības vārdi ar konkrētu nozīmi, pie kam priedēkļi apzīmē darbības virzienu tās attīstības gaitā uz gala mērķi, izsacīdami, ka darbība attiecas vai nu uz vietu tās visumā, vai uz daudz priekšmetiem: Mans brālis apceļo, apbraukā tagad Vidzemi. Cūka patlaban izraknā lauku. Ko dara kalps? Viņš patlaban izplauj krūmus.

150. §. Priedēklis **pa-** daudzkārt apzīmē, ka darbība notiekas zināmu laiku teikuma priekšmetam par prieku, p. p. pastaigāties, pabraukāties; priedēkļi **aiz-, ie-** izsaka daudzkārt darbības sākumu (nevis beigas), p. p. aizdedzināt, iededzināt. To ievērojot, saprotam, kāpēc tādiem darbības vārdiem ir īsta tagadne: Es pastaigājos pa dārzu. Kāpēc tu neaizdedzini sveci? — Priedēkļi **pie-, sa-** daudzkārt izsaka kopošanas, p. p. pielaieties, sajāt, sanākt: Žogs pielaižas pilns putnu. Sajāja tautu pilna sēta. Redzot, ka viesi cits pakaļ cita nāk istabā, piepildīdami to, sakām pa sanākšanas laiku: Viesu sanāk jeb pienāk pilna istaba. Tā tad te nav runa par pabeigtu, bet par tekošu, nepabeigtu darbību.

151. §. Daudzkārt priedēkļi, sevišķi **no-, iz-, sa-**, apzīmē darbību augstākā virziena pakāpē: izdzīvoties, izgulēties, izpriecāties, nobālēt, nodzeltēt, novīt, saost, sasildīties: Tagad tik labi

krietni izdzīvojamies, izgulamies, sasildāmies, saožamies jaukas puķu smaržas. Lapas tagad nodzeltē! Vai jūs nekā nesaožat? Kādēļ nesasildies? Māsiņ, zelta drostaliņ, tev jāiet šoruden; sapel (īsta tagadne) mana sīka nauda, sarūs mans zobentiņš. Aug liniņi Dievam grezni, sapūst žoga maliņā.

Laiki.

I. Nepabeigtā tagadne.

152. §. Nepabeigtā tagadne izsaka, 1) ka darbība tagadnē notiekas un vēl nav pabeigta: Es mācos, tu raksti, viņš skatās.

2) Tagadne lietojama arī bezlaika teikumos, t. i. tādos teikumos, kuŗu saturs attiecas uz visiem laikiem, p. p. sakāmos vārdos: Lepnība ceļ kaunu. Kas māc, tam nāk. Ko meklē, to dabū. — Tā kā tādus teikumos par zināmu laiku nav ko runāt, viegli saprotams, ka tajos var lietot nevien tagadni, bet arī pagātņi un nākotņi: 1) ko meklē, to dabū, 2) ko meklēji, to dabūji, 3) ko meklēsi, to dabūsi; saprotams arī, kāpēc tādus teikumos var tādu saliktu darbības vārdu tagadnes formas nostāties, kuri, neilgstošu darbību apzīmēdami, citādi tagadnē nav sastopami: Maza dzirkstele nodedzina lielu mežu (tā tas vienmēr). Kad pavasaris atnāk, tad daba atmožas.

3) Daudzkārt izsakām pagājušu laiku notikumus ar nepabeigto tagadni. Pagājušie notikumi daudzkārt atmiņā tik dzīvi, ka tie rādās notiekoties it kā runātāju acu priekšā: Vecos laikos dzīvoja ķēniņš; tam bija teicams mednieks. Reiz mednieks, jūrmalā medīdams, ierauga trīs savādas pīles. Viņš tūliņ grib šaut, bet domā: „Ne, lai sametas!” Pīles nometas pašā ūdens malā, un pīļu spārni atkrīt no rumpjiem, un šīs paliek par daiļām, daiļām meitām. Liela migla, liela rasa, pazūd mans kumeliņš; nokrīt migla, nokrīt rasa, atrodu savu kumeliņu. Sajāj tautas, norīb zeme; es gulēju dienasvidu. — Kā no minētiem piemēriem redzams, a) tagadne un pagātne mijas, par pagātnes notikumiem runājot, pie kam jāievēro, ka tie notikumi, kas dzīvāki attēlojami, izsakāmi ar tagadni, un valoda izsargāma no raibas nedibinātas maiņas starp tagadni un pagātņi; b) gan nesaliktu jeb ilgstošu, gan saliktu jeb neilgstošu darbības vārdu tagadne lietojama kā pavēstāmā tagadne pagātnes vietā.

4) Retumis lietojama nepabeigtā tagadne pabeigtās tagadnes vietā: Es nāku (= esmu nācis) pie jums ar lielu lūgšanu. Tavs brālis, kā dzirdu (= esmu dzirdējis), aizceļojis uz ārzemēm.

Par nepabeigto tagadni nākotnes nozīmē skat. 145. § 3.

II. Nepabeigtā pagātne.

153. §. Tā dēvējamā nepabeigtā pagātne lietojama, 1) kad tēlojam kādu mūsu atmiņā atmodušos darbību tās gaitā, kad izsakām, ka kāda darbība pagātnē vēl nebija pabeigta, kad cita kāda notikās: Aiz ko man sirds sāpēja, aiz ko mani vaigi bāla? Sirds sāpēja drauga dēļ, vaigi bāla asarām. Tēvam dārzā ienākot, dēls stādīja ābeles. — Šī pagātne lietojama no ilgstošiem darbības vārdiem.

2) Kad noteicam, ka kāda darbība pagātnē notikusies, pabeigta: Kādam vīram nomira sieva. Zuda, zuda (nepabeigta darbība), līdz pazuda (pabeigta). Meklēju, meklēju, kamēr uzmeklēju pazudušo atslēgu. Grima, grima, nenogrima.

3) Apceramā pagātne lietojama pabeigtās tagadnes nozīmē, sevišķi saliktos darbības vārdos: Visu gadu Jānītis nāca, nu atnāca šovakar (= ir atnācis). Kur tu augi, skaista meita, ka es tevi neredzēju? Es uzaugu (= esmu uzaugusi) pie māmiņas.

4) Ar apceramo pagātni dažreiz saliktos darbības vārdos izsaka, ka darbība pagātnē beigusies pirms citas kādas pagātnē notikušas darbības: Viens gans nomira (= bija nomiris), citi gani raudāja. Kad saule uzlēca (= bija uzlēkusi), devāmies ceļā.

5) Apceramo pagātni lieto bezlaika teikumos, t. i. tādos teikumos, kas neattiecas uz zināmu laiku: Kas kaziņu lopu sauca? Sivēns sili neizēda, ka tas kāju neiecēla; bajārs kannu neizdzēra, ka nabagu neapsmēja. Kas no alkšņa lūkus plēsa, no brālīša mīļus vārdus? No liepiņas lūkus plēsa, no tautieša mīļus vārdus. Atradu gardu, apēdu pats.

Te jauca bezlaika teikumi ar piedzīvojumu teikumiem, t. i. ar tādiem teikumiem, kuŗu saturs dibinās uz agrākiem piedzīvojumiem: Kas kaitēja meitu mātei? Znoti viņu vizināja. Dēlu māte, nabadzīte, kājām tek baznīcā. Reti, reti tie dēliņi, kas māmiņai maizi deva.

Daudzkārt, sevišķi Vidzemē, nepabeigtās pagātnes vietā lieto nepabeigto pagātni no „tikt”, „kļūt” ar pagātnes divdabi: Maz es tiku māmiņai vieglas dienas darījusi. Viņš ļauna vārda netika teicis. Vai jūs to kļūvāt redzējuši?

III. Pabeigtā tagadne.

154. §. Pabeigtā tagadne izsaka kādu tagadnē sasniegtu stāvokli, tagadnē pabeigtu darbību: Viņš noskumis, iereibis, iesilis, saulē nodedzis, aizmidzis, iesnauadies; nazis nodilis. Mana balta māmuliņa, vai es tev apnikusi? Naktī sasnidzis pirmais sniegs. Mežā dzimis, mežā audzis, mājās nācis kārpīties (mīkla). Nabagam tēva dēlam lielas raizes uznākušas.

155. §. Salīdzinot pabeigto tagadni ar tā dēvēto nepabeigto pagātni, redzam, ka šī gan tēlo pagātnē notikušās darbības: raizes nāca, bērns nīka, gan vienkārši nosaka, ka zināma darbība pagātnē notikās: raizes uznāca, bērns panīka, pie kam nav noteikts, ka tagadnē raizes pārgājušas, bērns atspirdzis; bet ar pabeigto tagadni izsakām, ka pagātnē notikušās darbības sekas vēl tagadnē nojaušamas: bēdas dēlam uznākušas, un vēl tagad tās viņu māc; bērns panīcis, un vēl tagad viņš atrodas panīkušā stāvoklī. Tā tad svarīgākā starpība starp pabeigto tagadni un nepabeigto pagātni ir tā, ka viņa aplūko darbības no tagadnes stāvokļa, bet šī, par pagātnes notikumiem runādama, dodas pagātnē.

156. §. Laiks, par kuŗu nepabeigtā pagātnē runā, var dažādā attālumā būt no runātāja: Iesākumā Dievs radīja debesis un zemi. Nupat tēvs aizbrauca uz pilsētu. — Bet daudzkārt ar nepabeigto pagātni darbība var turpināties līdz runātāja runāšanas brīdim: Kāds Dievs tevi šādā laikā te atnesa jeb atdzina jeb atpūta — blakus: kāds Dievs jeb kāds vējš tevi atpūtis šurp? Visu gadu Jānītis jāja, nu atjāja (= ir atjājis) šovakar. Steidz, māmiņa, steidz ar pūru, jau atbrauca (= -cis) tautu dēls. Kā atdosim kumeliņu? Kumelš skādi padarīja (= -ījis); man noēda (= -dis) rožu dārzu, bāliņam auzu lauku. Tā, māmiņa, tava vaina, ka tik liela neizaugu. Kam tu mani agri cēli, dziļi rasu bridināji? Vai, brālīti, pats audzēji (kumeliņu), vai no Dieva tapināji? Vai manu, vai manu tik zagļu ļaužu! Nozaga māsiņu, gaismiņai austot.

Lai gan visos nūle minētos piemēros var nepabeigtās pagātnes vietā lietot pabeigto tagadni un no tam redzams, ka abu laiku robežas dažkārt sastopas, tomēr minētā starpība starp abiem laikiem arī pat šos piemēros sajūtama. Tā p. p. runātāja, sacīdama: kumelš skādi padarīja, man noēda rožu lauku — noteic bez kādas sānu nokrāsas zināmus notikumus, bet sacīdama: skādi padarījis, rožu lauku noēdis — viņa uzsver, ka minēto darbību sekas vēl redzamas runātājas tagadnē.

IV. Pabeigtā pagātne.

157. §. Ar pabeigto pagātņi izsakām, ka kāda darbība pagātnē beigusies pirms citas kādas pagātnē notikušas darbības: Es ar savu līgaviņu sen nebiju saticies. Segloju bēru kumeliņu, jāju viņu apraudzīt. Kad bijām visu labi pārdomājuši, tad tik ķērāties pie darba.

Ka pārrunājamā laika vietā daudzkārt stājas tā dēvētā nepabeigtā pagātne, par to jau aizrādīts: Sen dzirdēju (= biju dzirdējis), nu redzēju, Dievam daiļi kumeliņi. Kad saule nogāja (= bija nogājusi), metām darbam mieru.

V. Nepabeigtā nākotne.

158. §. Nepabeigtā nākotne izsaka, 1) ka zināma darbība notiks tuvākā vai tālākā nākotnē: Drīz lietus līs. Nākošu gadu ceļošu uz ārzemēm.

Vienkāršas nākotnes formas vietā sastopama nākotne no „būt” (izloksnēs), „iet” ar sekojošu nenoteicamo izteiksmi: Es būšu iet (= iešu), ja man tīk. Sacījis, ka akmens pa stundu būs nākt zemē. Es tev būšu (var. iešu, gribu) palīdzēt miežiem līst līdumiņu. Es ar tevīm neiešu tielēties.

2) Jautājamās teikumos nepabeigtā nākotne izsaka šaubas: Ko darīšu? Ko iesāksu? Kur dosimies? Kā būs man tevi saņemt? Vai es tevi lūgties iešu?

3) Pirmā daudzskaitļa persona izsaka uzaicinājumu: Iesim, brāļi, vienu ceļu; vienas domas domāsim! Pirsim bērus kumeliņus! Sēsīm miežus tūrumā! — retāki vienskaitļa un daudzskaitļa otrā personā: Tūliņ nāksi (nāci) istabā! Vai neiesi? = eji!

4) Nepabeigtā nākotne sastopama, tāpat kā nepabeigtā tagadne un pagātne, bezlaika teikumos: Kā jūgsi, tā brauksi. Kas sunim asti cels, ja pats necels? Kas tās ādas noplēš, tas raudas palaidīs (mīkla).

5) Nepabeigtā nākotne stāv daudzkārt pabeigtās nākotnes vietā: Kad paēdīšu (= būšu paēdis), tad iešu pie darba.

6) Ar nepabeigto nākotni tēlojam daudzkārt pagājušus notikumus: Priede krīt un izgāžas ar visām saknēm. Bet tavu laimi! apakš priedes parakts liels pods zelta naudas. Muļķītis nu ņemsies naudu skaitīt. Bet naudas bezgala daudz. Beidzot ņems naudas podu un stieps neskaitītjis mājā.

VI. Pabeigtā nākotne.

159. §. Pabeigtā nākotne izsaka, 1) ka darbība būs jau notikusi, pabeigta pirms citas kādas nākamās darbības: Kad visi būs salasījušies, tad ķersimies pie darba. — Ka pabeigtās nākotnes vietā latvietis lieto nepabeigto nākotni, par to jau aizrādīts.

2) Pabeigto nākotni lieto nedrošos, daudzkārt aiz pieklājības jūtām nenoteikti izsacītos apgalvojumos un jautājumos: Tu gan būsi pārskatījies. Kādi laiki gan nebūs izplosījušies par viņu galvām, kamēr viņas nav tikušās! Vai tad tu par to nebūsi ierunājusies?

Izteiksmes.

I. Īstenības izteiksme.

160. §. Īstenības izteiksme apgalvo, ka darbība īstenībā notiek, notika vai notiks: Ietin iešu tautiņās; Dieviņš zina, kā dzīvošu. Kājām gāju, rokā vedu nosvīdušu kumeliņu.

II. Atstāstāmā izteiksme.

161. §. Atstāstāmā izteiksme lietojama, kad atstāstām cita kāda domas un valodas, par šo domu un valodu pareizību negalvodami: Tēvs nākot. Palūk, kas šis tāds neesot (pēc uzpūtīgā domām). Puiši esot čakli strādājuši. Sievas vērpšot. Drudzis būšot apstāties. Lācis būšot viņu saplēsis.

Atstāstāmā izteiksme lietojama gan patstāvīgi, kā uzrakstītos piemēros, gan atkarā no darbības vārdiem ar nozīmi **sacīt, domāt, arī lūgt, aicināt** u. c.: Teic, tev esot pieci dēli. Viņš mani lūdz, lai es viņu apmeklējot.

Atstāstāmā izteiksmē daudzkārt atlaiž divdabi **esot**: Ūpis (esot) lielījies. Šis „esot” visādā ziņā jāatlaiž atstāstījuma turpinājumā: Ūpis esot lielījies, kad viņš kliegšot, tad kalni plīsīšot. Tāda lielība Dievam nepatikusi, viņš aizlēdzis ūpim virs zemes kliegt.

III. Vēlamā izteiksme.

162. §. Vēlamā izteiksme izsaka 1) pa laikam neizpildāmu, retāki iespējamu vēlējumu; a) Es vēlētos (gribētu) labāk mēlē iekodis, nekā tādu neapdomātu vārdu izmetis. Mēs labprāt tevi savā pajumtē uzņemtum, bet nedrīkstam to darīt. Labāk būtu to brītiņu apakš egles nosēdējusi, nekā mani balti vaigi asarās nomirkuši. Dievs tiem dotu noskanēt (t. i. ļaudīm, kas ap mani runā), kā baznīcas pulkstenim.

Šie vēlamie teikumi daudzkārt iesākas ar **kad, kaut, lai**: Kad tu izputētu! Kaut man būtu tikdaudz spēka, cik labas gribas! Kaut viņu nemūžam nebūtu redzējis! b) Lai tu sirmu mūžu nodzīvotu!

2) Nedroši izteiktos apgalvojumos un jautājumos ar vēlamo izteiksmi izsakām pieklājīgi iespējamību: Tu varētu man pie šī darba drusku palīdzēt. Par to es negalvotu. Vai tu man nevarētu izlīdzēt?

3) Nosacījumu teikumos vēlamā izteiksme lietojama, a) kad nosacījumam neizpildoties, arī nosacījumu sekas neiestājas, b) kad runājam par iedomājamu nosacījumu un viņa iespējamām sekām; a) Es nelauztu alkšņu rīksti, ja es bērzu nedabūtu. Es nekurtu uguntiņu, būtu māmiņa nekūrusi. (Māmiņa kūrusi uguni, tāpēc es arī to daru). — Ja neizpildāmais nosacījums attiecas uz pagātņi, tad pa laikam lietojama pagātnes vēlamā izteiksme: ja es būtu gribējis, tad es būtu varējis (es negribēju, tāpēc nevarēju); bet uz tagadni un nākotni attiecoties, lietojama tagadnes vēlamā izteiksme: ja es (tagad, rītu) gribētu, tad varētu; bet es tagad negribu (rītu negribēšu), tāpēc nevaru {nevarēšu). — Tomēr šad nu tad tagadnes vēlamā izteiksme attiecas uz pagātņi, stāvēdama pagātnes vēlamās izteiksmes vietā: Tik es roku neiedevu sīvajam tautietim, kad brālītis neturētu (= nebūtu turējis) pie baltās vilnainītes.

b) Ko tu darītu, ja tu būtu manā vietā? Vai tu nedusmotos, kad tevi lūgtu nākt man palīgā? Ko tu darītu, ja mans brālis atnāktu? Es viņu mīlīgi uzņemt.

4) Kā nosacījumu teikumos, gluži tāpat lietojama vēlamā izteiksme pieļāvības teikumos: Kaut skopulim visa pasaule piederētu, tomēr ir tad tam nepietiktu.

5) Nolūka un seku teikumos: Liepu lapu ceļu klāju, lai es ietu (iemu) šo rudeni. Darīšu tā, lai būtu, kas būdams.

IV. Pavēles izteiksme.

163. §. Ar pavēles izteiksmi pamudinām citus kādu darbību izdarīt. Pavēles izteiksmē neizteicam vienīgi pavēli, bet arī uzaicinājumu un lūgumu, vārdu sakot: visu savas gribas saturu:

Strādā! Palīdzi lūdzams man, Dievs; izglābi mani no manām bēdām. — Pavēles izteiksme daudzkārt atlaiž, kur tā viegli piedomājama domu sakarā: Prom! Lēnām pa tiltu! Auzu, auzu kumeļam par to jūdzu tecējumu!

164. §. Savu gribu, uzaicinājumu, lūgumu pa laikam attiecinām uz priekšā stāvošu personu, tā tad uz otru personu, kā no minētiem piemēriem redzams, bet bieži arī uz attālāki no mums stāvošu trešu personu: Parauj viņu Jupis! Dievs palīdz! Dievs svētī un pasargā tevi! Dievs mielo viņa dvēseli! Dievs dod man godā tapt.

Pa laikam iesākas tādi teikumi tagad ar **lai**: Lai viņu parauj Jupis! Lai Dievs mielo viņa dvēseli.

165. §. Ja runātājs ietveļ savā uzaicinājumā arī pats sevi, tad lietojama tagadnes pirmā daudzskaitļa persona: Padziedam, vecas sievas, jaunas sievas nevarēja. Šķīrāmieš, līgaviņa, nava laimes dzīvojot! Cērtam pušu, laužam pušu laulājamus gredzentiņus. Vēl parastāka te nākotnes daudzskaitļa pirmā persona: Nenoskumsim! Lūgsim Dievu!

166. §. Pavēles izteiksmei piebiedrojot noliegumu, izsakām aizliegumu: Nedari to! Lai Dievs nedod! Neiesim!

Aizliegumos latvietis mīl lietot nepabeigtās darbības veidu arī tad, kad darbība attiecas uz kādu zināmu gadījumu, t. i. ir vienreizēja: Neņem naudu, paņem ogles! Nenāci iekšā (nevis: neienāci)!

Apstiprināmos teikumus turpretim gan: nāc iekšā! gan: ienāc! Bet arī aizliegumos sastopams nepabeigtās darbības veids, kad vienreizējas darbības nojēgums uzsvērts: Neieteci (var. neteci) šai ciemā. Nepaņem manu cepuri! (aiziedams savas cepures vietā); neņem manu cepuri = nemaz neaiztiek, neaizkaļ manu cepuri.

V. Vajadzības izteiksme.

167. §. Vajadzības izteiksme izsaka vajadzību: tā lietojama trijos laikos, nepabeigtā tagadnē, pagātnē un nākotnē, īstenības, atstāstāmā un vēlamā izteiksmē: Man jāstrādā, man bija jāstrādā, man būs jāstrādā; man esot jāstrādā jeb man jāstrādājot, man esot bijis jāstrādā, man būšot jāstrādā; man būtu jāstrādā, man būtu bijis jāstrādā.

Pie vajadzības izteiksmes nostājas nōminatīvā tas nojēgums, kas darbības veicams: Man jāpļauj siens. Tev jārok aka.

168. §. Bez tā dēvētās vajadzības izteiksmes latviešu valodā ir vēl citi līdzekļi vajadzību izsacīt:

1) Darbības vārds „būt” kopā ar piederuma datīvu un atkarīgu nenoteicamo izteiksmi: Pazīt bija bārenīti (= vajadzēja). Tev būs savu tuvāku mīlēt.

2) Divdabis ar galotni -ams: Siens vedams = jāved.

3) Bez jau minētiem līdzekļiem minams darbības vārds „vajadzēt”.

Nozīmes starpība ir diezgan maza, tā ka dažreiz šie līdzekļi pārmaiņām lietojami: Gudram tautas dēliņam noņemt manu vainadziņu. Tam bij (jeb būs) arī puisim būt, tam vajag puisim būt, kas ņems manu vainadziņu. Varam arī sacīt: gudram tautu dēliņam vainadziņš noņemams. Gudram jābūt tautas dēlam, kas ņems vainadziņu.

Divdabis.

169. §. Divdabjiem piemīt divas dabas, gan darbības, gan īpašības vārdu. Viņu darbības vārdu daba parādās 1) atvasinājumā no darbības vārdu celmiem, p. p. ņemdams, ņēmis, kā ņemu, ņēmu, 2) sabiedrībā ar to pašu locījumu, ar kuŗu kopoņas zināmais darbības vārds, p. p. ņemdams

cepuri, kā: ņemu cepuri; bet īpašības vārda daba turpretim redzama 1) viņu izlietojumā par apzīmētāju, p. p. ziedošas puķes, 2) viņu locījumos un saskaņā ar lietas vārdu, uz kuŗu tie zīmējas: ziedošām puķēm, nopļautus rudzus a. c.

Divdabis ar galotni -ots, -ošs.

170. §. Divdabis ar galotni **-ošs, -oša** (retāki tagad ar -ots, -oti) apzīmē 1) iedabātu pastāvīgu īpašību, šinī nozīmē pilnīgi līdzinādamies īpašības vārdiem, p. p. esošs, stāvošs, tekošs ūdens, t. i. tāds ūdens, kas vienmēr stāv. Cērtam pādītei līkstošu kārti, cērtam līkstošu, bet nelūstošu. Līgojošu laipu lika; 2) izsaka, ka lietas vārds, kuŗam tas piebiedrojas, zināmā laikā atrodas zināmā stāvoklī, zināmas darbības aizņemts: augošs, dilstošs mēness, nākošā nedēļa, pietiekoša alga, verdošs avots, gulošs, vīstošs, degoša svece, šaut skrejošu zaķi, kustošs tārps.

171. §. Šis divdabis pa laikam darināms no nepārejošiem darbības vārdiem; no pārejošiem tas tautas valodā ļoti reti sastopams: Protošam, mākošam, tam turēt tēvu zemi. Labāk mīļu Dievu lūdzu, ne bajāru daudzurošu.

172. §. Divdabis ar galotni -ots lietojams:

1) Kā apzīmētājs: nākošais gads.

2) Kā izteicējs sastopams apceramais divdabis sevišķi bieži atkarīgajā runā sastingušā formā ar galotni -ot: Viņš nezina, ko tā sieva runājot.

3) Pēc darbības vārdiem **ieraudzīt, redzēt, dzirdēt, sacīt, atrast, šķīst, teikt, gaidīt** u. c. nostājas pārrunājamais divdabis kā papildītājs sastingušā formā ar galotni -ot (blakus -am): Labāk redzu zelta naudu ugunī sadegot (-am), nekā savus radus, brāļus negodā paliekot (-am). Dzirdu tautas sajānot (-am). Šķiet irbīti iztektot (-am). Gaida manis uzaugot (-am). Neredz saules uzlecot (-am).

4) Ļoti bieži lietojams nelokāmais divdabis datīva nozīmē, attiekdamiem uz kādu teikumā minētu, datīvā stāvošu personu: Naktī man miegs nenāca uz druviņu domājot. Skan man pieši, skan zābaki no kumeļa nolēcot. Vilkam kājas nosalušas pa ciemiem staigājot. Atvēliet māsiņai labu mūžu dzīvojot. Grūti man bija svešu māti par māmiņu pasaucot.

5) No tikko apcerētā divdabja lietojuma izcēlies tā dēvētais **patstāvīgais** datīvs, ar kuŗu izsakām kādu mazāk svarīgu darbību, kas galveno darbību pavada. Šis patstāvīgais datīvs lietojams, kad viņa vietā lietojot apstākļa teikumu, šinī cits teikuma priekšmets kā virsteikumā: Birst bērnam zelta rasa, strazdiņam uzlecot (= kad strazdiņš uzlec); birst māsiņai asariņas, tautiņām bildinot.

Šinī patstāvīgajā datīvā var datīvs atkrist, kad darbība vispār izsacīta, vai kad datīvs pēc satura viegli piedomājams: Ābelīte Dievu lūdza, lai ved meitu šoruden, visi zari nolikuši, dzīpariņus žāvējot (t. i. meitai). Sienu vedot (t. i. mums, viņiem), uznāca lietus. — Tā sevišķi lietojami bez datīva: Īsi sakot, vārdu sakot, acīm redzot.

6) Kad divdabja teicienu apstākļa teikumā pārvezdami kļūstam pie tā paša teikuma priekšmeta apstākļa teikumā un virsteikumā, arī tad lietojams divdabis ar galotni -ot. Te divdabis ar galotni -ot sacenšas ar divdabi ar galotni -dams, ar to vienā nozīmē parādīdamies: Esi klusu, tautu meita, purva malā staigādama (pareizi arī: staigājot); vēl tu manu sirdi ēdi, ir klusām staigājot (pareizi arī: staigādama). Saglaudīju gludu galvu, sēdot (sēdēdama) brāļu vidiņā (= kad sēdēju br. v.).

173. §. Lūkojoties uz darbībām, kuŗas sastopam divdabja teicienā un virsteikumā, pa laikam abas darbības notiekas tai pašā laikā. Divdabis ar galotni -ot var attiekties gan uz tagadni, gan uz pagātni, gan uz nākotni. Laika nokrāsu nosaka virsteikumā atrodamais laiks: Saulei lecot,

ķērāmieš pie darba. Saulei lecot ķersimies pie darba. Tāpat: Tēvs no pilsētas braucot pārveda, pārveda, pārvedīs bērniem dāvanas.

174. §. Sakars starp divdabja teicienā un virsteikumā izsacīto darbību var dažreiz būt arī citāds. Par to runāsim sīkāk, divdabi ar galotni -dams apcerēdami. Te tikai aizrādīsim, ka divdabja teicienā izsacītā darbība var būt agrāki notikusies nekā virsteikumā izteiktā darbība: Lietum nostājoties (= kad lietus nostājās = bija nostājies), sākām atkal pļaut.

Tāds teikums, kā: saulei noejojot, metām darbam mieru — var apzīmēt: 1) kad saule gāja zemē, 2) kad saule bij nogājusi. Ja teikuma sakars cieši nenosaka darbības laiku, tad tādā atgadījumā jālieto apstākļa teikums: Kad saule bij nogājusi (bet nekad: saulei nogājušai), metām darbam mieru.

175. §. Pilnīgi apstākļu kārtā lietojams divdabis „beidzot”: Beidzot tas apdomājās.

Bez tam pārrunājami divdabi sastopami ar apstākļu vārdu galotni -i, p. p. tekoši runāt, nerimstoši pūlēties. Jaunākā laikā tā lieto arī pārejošo darbības vārdu divdabjus: Viņas acis lūkojās jautājoši (jeb jautādamas) draudzenē. Lūdzoši (jeb lūgdamās) lūkojās uz mani dziļas acis.

Dažreiz šo nokrāsu gan it veikli izsaka īpašības vārdi ar galotni -īgs: pavedīgi lūkoties, smaidīt.

176. §. Nākotnes divdabis ar galotni -šot, vidējā kārtā ar galotni -šoties, tagad lietojams tikai atkarīgā runā un vienmēr nelokāmā formā: Tēvs došoties ceļā, māte palikšot mājā.

177. §. Attiecīgais vidējās kārtas divdabis sastopams gan tautas mutē, gan rakstu valodā kā apzīmētājs ļoti reti un pie tam ne visos locījumos. Lietojami tikai šādi locījumi: viensk. akuzatīvs, p. p. atmostošos dabu, atrodošos vietu, mācošos jaunekli, retāki siev. kārtas viensk. ģenitīvs, p. p. atmostošās dabas, daudzsk. nōminatīvs biežāki sieviešu nekā vīriešu kārtā, p. p. uzmostošās jūtas, mācošies jaunekļi, ģenitīvs, p. p. uzmostošos jūtu, akuzatīvs, p. p. mācošos jaunekļus.

178. §. Ļoti parasts turpretim ir nelokāmais divdabis ar galotni -oties un nākotnē ar galotni -šoties atkarīgā runā: Tēvs jokojoties. Meita tūliņ celšoties.

Tikpat parasts tagadnes divdabis ar galotni -oties patstāvīgā datīvā un divdabju teiciens: Saulei zemē laižoties, tuvojāmieš pilsētai. Viņi gāja pa ceļu, draudzīgi savā starpā sarunājoties (jeb sarunādamies).

179. §. Divdabis ar galotni -us sastopams tādos teikumos, kā: Viņš neliekas protus.

180. §. Divdabis ar galotni -is tagad vēl sastopams tikai tādos teikumos, kā: Viņš neliekas ne zinis.

Divdabis ar galotni -dams.

181. §. Divdabis ar galotni -dams, -dama, vidējā kārtā ar galotni -damies, -dāmās nekad nav lietojams kā apzīmētājs, bet gandrīz vienmēr attiecībā uz teikuma priekšmetu un vienmēr saskaņā ar to.

Šis divdabis lietojams pārmīšus ar divdabi ar galotni -ot apstākļu teiciens, kas atlīdzina apstākļu teikumu saturu.

Kādu apstākļu teikumu divdabja teiciens atlīdzina, to nosaka domu sakars.

1) Divdabis ar galotni -dams, tāpat kā ar -ot, apzīmē ilgstošu, gan atkārtoto, gan vienkārtēju darbību notiekam vienā laikā ar to darbību, kas izsacīta ar galveno izteicēju: Dzīvojam, kā pliki pa nātrēm kuldames. Uzaugdama kungos gāju. Nomirusi sieva, atstādama mazu puisēnu. Ko dziedāšu malt iedama, ko no drupas pāriedama (var. pārejojot).

2) Divdabi izteiktā darbība notiekas pirms galvenā izteicēja darbības: To dzirdēdami (= kad to dzirdēja = bija dzirdējuši), laupītāji norunāja. — Biežāki tā lietojami saliktu darbības vārdu

divdabji: Tautietis lūdza tēvu, māti, cepurīti noņemdams. To es biju pelnījusi, tēvam kājas noaudama. Velns, piesmeldams (= kad piesmēla = bija piesmēlis) lielos spaiņus, pats pārnesis ūdeni. Tie diedelnieki apmelojuši mani vēl, tur alā atstādami (pēc tam kad atstājuši). Vecītis, pārnākdams un putru strēbdams (= kad būs pārnācis un strēbs), iestrēbs mani (drudzi) līdz.

Tāpat, kā jau aizrādīts, lietojams divdabis ar galotni -ot: Dēlam mājā pārbraucot (= kad pārbrauca = bija pārbraucis), viss tā atgadījās, kā brālis bij teicis.

3) Divdabī izteiktā darbība notiekas pēc galvenā izteicēja darbības: Velns iznāca no kalna, uzklupdams pavāram.

4) Divdabī izsacīta darbība, kas taisās, gatavojas parādīties: Zobinus paņēmuši līdz, aizjādami (= taisīdamies aizjāt). Aizejot visi trīs krustttēvi novēlējuši krustdēlam katrs savu laimi.

5) Ar nūle minēto divdabja nozīmi ir tuvu rada un no tās gan attīstījusies nolūka nozīme: Nesauc māte mīlēdama, sauc tautām rādīdama (= gribēdama rādīt, lai rādītu). Iesim pa mājām noklausīdamies (= noklausīties jeb noklausītos).

6) Divdabis apzīmē iemeslu: Nesauc māte mīlēdama (= tāpēc ka viņa mīl). Zēns, slims būdams, nevarēja skolu apmeklēt.

7) Divdabis paskaidro izteicēju, izsacīdams, kādā ceļā galvenā darbība notiekas, notikusies vai notiksies, vai arī kādā ziņā tā saprotama: Aizbēgdams izmucis sodam. Vīrs, ar ādu apsegdamies, bij laimīgi izglābies no velna nagiem. Tu padarīji man lielu labumu, manus bērnus no negaisa paglābdams.

8) Divdabis ar galotni -dams pastiprina un uzsver tā paša celma darbības vārda nojēgumu: Augt augdams, kliegt kliegdams u. c.

182. §. Kā izteicējs lietojams divdabis ar galotni -dams a) jautājamās teikumos, tagadnē ilgstošas darbības izteikšanai, pie kam saitiņa nekad nav lietojama: Kur tu laba iedams, — staigādams, — jādams, — braukdams? Kur iedama, tautu meita? Kam nesdama launadziņu? b) vispārināmos attiecības teikumos, kas iesākas ar **kur, kas, kam, ko, kā, cik, kāds**: Kur iedama svešā māte, sietu nesa padusē. Lai nāk, kas nākdams. Dari, ko darīdams, apdomā galu. Lai būtu, kā būdams. Viņš pūlējas, cik varēdams. Kādu gaisu redzēdama, tādu sedzu villainīti.

Pagātnes divdabis.

183. §. Divdabis ar galotni **-is, -usi** (-use), vidējā kārtā ar **-ies, -usies** (-usēs) lietojams: 1) kā apzīmētājs: izsalcis, izbadis, izlepis cilvēks, sasalusi zeme, sasilis ūdens, — noskrandājies nabags, precējies kungs.

2) Kā izteicējs sastopams divdabis nepabeigtā tagadnē, pabeigtā nākotnē un pagātnē, vēlamā izteiksmē un atstāstāmos teikumos, par pagātni runājot. Nu es ēdis, nu es dzēris, es biju paēdis, būšu paēdis; es esot bijis paēdis. Būtu ļautiņi zinājuši, valodām izšķīruši.

3) Kā tagadnes divdabis ar galotni -ots, tā arī pagātnes divdabis ar -is lietojams kā izteicējs pēc dažiem darbības vārdiem, kam piemīt palīga darbības vārda daba: Es palīku negājusi. Rāceņi jau rādījās cepuši. Viņš sakās to redzējis. Es šķitos nogrimusi apakš ļaužu valodām. Neliecies izmākusi, ne visai nemākusi.

184. §. Dažos teikumos var pagātnes divdabja vietā lietot nenoteicamo izteiksmi bez sevišķas nozīmes dažādības; p. p. viņš nevar nociesties paskatīties jeb: nepaskatījies, kas tur iekšā. Nezināja no kauna, kur slapstīties jeb: kur slapstījušies. Kuŗu dienu māte aizmirsa mani klēpī neņēmusi? arī: klēpī ņemt.

Bet pa laikam izšķīrās divdabja teiciens no nenoteicamās izteiksmes taņī ziņā, ka divdabis attiecas pa savai dabai uz pagātni, bet nenoteicamā izteiksme uz nākotni un tagadni. P. p. Ozoliņš

lielījās saulei saknes nerādīt — ka viņš saulei saknes nerādīs; bet: ozoliņš lielījās saulei saknes nerādījis = ka viņš saulei nav saknes rādījis.

185. §. Kā papildītājs lietojams šis divdabis pēc visiem tiem darbības vārdiem, pēc kuņiem nostājas tagadnes divdabji ar galotni -ot un -am. Divdabis ar galotni -ot, -am izsaka, ka zināma darbība notiekas, bet divdabis ar galotni -is, -ies, ka tā jau notikusies: Teica jeb šķita tautas aizjājušus (aizjājam, aizjājot). Pazinu māsiņu darījušu. Es šķitu māršiņu gulējušu. Atradām saimi jau uzcēlušos.

186. §. Divdabis ar galotni -is lietojams kā izteicēja īpašības vārds, un divdabja teiciens izsaka darbību, kas agrāki notikusies nekā darbības vārda personiskā formā minētā darbība: Nu es jājis vairs nejāšu. Vienu sieku samalusi, staigā rokas salikusi. Guli, mana māmuliņa, cietu miegu aizmigusi!

Nevien laika nozīmē lietojams šis divdabis, bet domu sakars tam var piešķirt arī iemeslu un pieļāvības teikuma nozīmi: Zēns, ar kaklu sasirdzis (= tāpēc ka), nevarēja skolu apmeklēt. Centīgais zēns, (lai gan) ar kaklu sasirdzis, tomēr nebija no skolas atturams.

Divdabis ar galotni -ams.

187. §. Tīru ciešamās kārtas nozīmi latviešu valodā šis divdabis nav uzglabājis lielā mērā: tā saucamais, dēvējamais dižtilts. Lai stāv mieži neplaujami. Teci, mans kumeliņ, auziņām barojams!

Ciešamās kārtas nozīme piemīt arī divdabim „lūdzams” tādos teikumos, kā: Raksti man lūdzams drīzi. Lūdzami ļautiņi, neskaistaties! Bez tam bez šaubām ciešamās kārtas nozīme atrodama divdabja nōminatīvā pie darbības vārdiem **gribēt, gaidīt**: Nauda gribas skaitāma. Tu gribies saldi sveicams, ar muti, sirdi teicams. Es teicama negribēju. Ir tad vēl negribēju svešu ļaužu bildināma. Grib zemīte labi aņama, vēl grib labi ecējama. Gaidu tautu pieceļama.

188. §. Totiesu jo vairāk attīstījusies latviešu valodā iespējamības nozīme. Šī iespējamība var būt dažāda, lūkojoties uz priekšmetu dažādību, uz kuņiem divdabis attiecināms.

a) Divdabī izsacītā darbība var zināmu priekšmetu veikt: plaujami mieži = ko var plaut, ēdama zāle = ko var ēst un ko lopi labprāt mēdz ēst, dzeņams ūdens, jājams, braucams zirgs, aņama zeme, neizsakāms prieks, neizskaitāms daudzums, nebeidzami smieklī, duņamas, metamas ķeseles, metams tīkls.

b) Ar zināmu priekšmetu var divdabī izsacīto darbību izdarīt: ēdama kaņote = ar ko var ēst, dzeņams trauks, braucami rati, pūšami, buņami, atlaižami, ļautājami vārdi, ļautājami teikumi, rakstāma spalva, maisāmais koks, dzeņama nauda, šujama adata, peņama, slaukāma slota.

c) Zināmā priekšmetā, pie zināma priekšmeta vai zināmā laikā var darbību izdarīt, var darbība notikt: ēdama, guļama, rakstāma istaba, ēdams, rakstāms galds, iebraucama, noliekama, guļama, mirstama vieta, sēdama vieta, dzimstama, mirstama, tautās ejama, derama diena, ēdams, plaujams, mēslu vedams, gulēt ejams laiks, plaujami svētki.

189. §. Retu nepārejošu darbības vārdu divdabjos valodas apziņa nesajūt nedz iespējamības, nedz ciešamās kārtas nozīmi: nākamā nedēļa (= nākošā), tīkams, patīkams tēva dēls, mirstams (= mirstīgs) cilvēks, nevīstama (nevīstoša) slava.

190. §. Teikumā lietojams apceramais divdabis:

1) Kā apzīmētājs: Teicams darbs darītāju slavē.

2) Kā izteicējs: Apēsta maize grūti pelnāma. Daņa diena sieviņām neēdama, nedzeņama.

3) Kā papildītājs pēc darbības vārdiem **redzēt, dzirdēt, klausīties, šķist, gribēt, atrast, cerēt, gaidīt, sacīt, teikt** u. c., pārmaiņus ar divdabi ar galotni -ot lietojams: Tur redzēju Dieva dēlu kumeliņu segļojam(-ot). Dzirdu savu augumiņu tuvu, tālu nicinām(-ot). Ko pats negribi sev

darām, to nedari citam. Dēlu mātei daiļi dēli, cerē mani bīstamies. Saka lietu nenākam; lietus nāca kūpēdams.

191. §. Arī šis divdabis lietojams kā izteicēja īpašības vārds: dzērvē kliez nešaujamas, — un ar to varam to pašu izsacīt, ko ar apstākļu teikumiem.

Lūkojoties pēc domu sakara, divdabja teiciens var atlīdzināt a) laika, b) iemesla, c) pieļāvības, d) nosacījumu, retumis arī e) attiecības teikumu: a) Gailis dzied, aiz zarnām raustāms (mīkla). Gauži raud purva zāles, kājiņām saminamas. b) Jau rudeni (meitas) noskumušas, svešu ļaužu bieldināmas. c) Pret kalnu iet pats, no kalna neiet ne dzenams (mīkla). Lai ceļas tās meitiņas, kas ceļamas neceļas. Strādāt viņš nevīžo ne lūdzams. d) Raud meita vedama, raud nevedama. e) Tā nav raiba vilnainīte, uzsedzama, nosedzama (kuŗu var uzsegt); tā ir jauna līgaviņa, visu mūžu dzīvojama (= ar kuŗu vajaga dzīvot).

192. §. Kā lietu vārdi lietojami gan arī divdabji ar galotni -ots, -is, nekad tā divdabis ar -dams, bet visbiežāki tā lietojams divdabis ar galotni -ams, tāpat drīzumā apceramais divdabis ar galotni -ts: ēdamais, dzeŗamais, metamais, kuŗamais, sitamais, maŗamais, vedamais, teicamais, lūdzamais u. c. Šie divdabji, protams, teikumā lietojami pilnīgi tāpat kā lietu vārdi: Tev labs teicamais. Kas tam par teicamo? Atmini manu minamo!

193. §. Šos divdabjus labprāt lieto kā satura akuzatīvus, atkarīgus no tā paŗa celma darbības vārda. Te izšķiramas divi paŗķiras: 1) divdabis lietots savā īstajā nozīmē, p. p. samalt maŗamo, kult kuŗamo, t. i. malt, kas jāmaļ, kult, kas jākuļ, 2) divdabis pastiprina tās paŗas saknes darbības vārdu, izsacīdams nepārtrauktu darbības sparū: Kungi dzen dzenamo. Tautietis nākt nedrīkstēja, laiŗ valodu laiŗamo. Es pasaucu saucamo. Suns rej rejamo, zobi birst birstamo (mīkla).

Vidējā kārtā šis divdabis parādās tikai tad, kad tas kā papildītājs lietots: es atradu viņus rājamies, plēŗamies. — No retiem vidējās kārtas darbības vārdiem sastopams divdabis ar galotni -ams, p. p. bīstams no bīties, vēlams no vēlēties — jaunākā laikā. Bet labāki sacīt: jāvēlas, ka... nekā: vēlams, ka... Bet it pareizi var sacīt: vēlamā izteiksme, vēlami teikumi, t. i. izteiksme, teikumi, ar ko kaut kam ko vēlam.

Divdabis ar galotni -ts.

194. §. Divdabim ar galotni -ts, siev. kārtā -ta, pa laikam cieŗamā, retumis darāmā nozīmē, p. p. dzimti ļaudis, no būtu dienu (no senseniem laikiem); daŗi divdabji pārvērtuŗies pilnīgi par īpaŗības vārdiem, p. p. spirts, silts, salts u. c.

Neoteicamā izteiksme.

195. §. Latvieŗu neoteicamā izteiksme ir bez ŗaubām sens locījums — laikam datīvs. Daudz piemēros vēl tagad pazib datīva (nolūka) daba: Tā (priede) palika siliņā vējam vēcināt (= vēcināŗanai). Doŗu savu kumeliņu roŗu dāŗzu noecēt (= roŗu dāŗza ecēŗanai). Kūmas lauza ŗagariņus pādei pirti kurināt. Es nebiju lakstīgala locīt savu valodiņu. Putras nav ne paost (= ne paoŗanai). Dod man ko ēst = ēŗanai. Pieniņŗ ēst (ēŗanai) nederēja. Izrunājis zirgu, ko sudmalās braukt = braukŗanai. Licis tēvam nūju nokalt, ko līdŗņemt pa pasauli = līdŗņemŗanai. Jauka bija uzskatīt (= uzskatīŗanai). — Tā lietotās neoteicamās izteiksmes vietā tieŗām nereti sastopam lietas vārda (-ŗana) datīvu: Lapsas mēle vilŗanai, lūŗa nagi ķerŗanai.

196. §. Pavēles teikumos daudzkārt izlaists izteicējs, p. p. auzas, auzas kumeļam! Piebiedrojot tādām teikumam neoteicamo izteiksmi „ēŗ”, kļūstam pie teikuma: auzas, auzas kumeļam ēŗ! = auzas, auzas kumeļam ēŗanai! Tā tad, no neoteicamās izteiksmes pirmatnējās nozīmes izejot, mums top saprotama neoteicamā izteiksme pavēles un vajadzības nozīmē. —

Latviešu valodā svarā cēlies ar laiku darbības vārds „būt” apceramos teikumos. Tagadnes formā gan „būt” (ir) nav lietojams: Ko man darīt? Pie sliksnīša tev gulēt! Kā man neraudāt? Kā mums neskumt! Kurp mums bēgt? Tam pašam vecam būt. — Bet pagātnē un nākotnē „būt” nav atļaujams: Pazīt bija bārenīti! Tev nebūs zagt. — Un šinī darbības vārdā „būt” sajūtam tagad vajadzības un pavēles nojēgumu. Darītāji šādos teikumos stāv datīvā. Bet šis datīvs daudzkārt atļaujams: Ko tur teikt? Ko iesākt?

197. §. Ar pavēles nozīmi tuvu rada ir nenoteicamās izteiksmes tēlojamā jeb stāstāmā nozīme: Ko nu gaidīt! Nu tik braukt! (pavēle, skubinājums). Viņš ratos iekšā un nu tik braukt! (tēlojums). Ar nenoteicamo izteiksmi tēlojam, stāstām dzīvi jo dzīvi savus novērojumus. Nenoteicamā izteiksme nekad neiesāk stāstīt, bet seko kādam stāstāmam laikam vai arī apstākļa vārdam: Kad sacīju, ko šī meklējot, tad tikai man klupt virsū un vai kauties. Šis tūliņ no dūkstes ārā, zirgam mugurā un skriet uz mājām.

198. §. Nenoteicamā izteiksme papildina daudz darbības vārdus, kā: drīkstēt, gribēt, varēt, vajadzēt, domāt, šķisties, apņemties, solīt, pavēlēt, skubināt, mudināt; piespiest, lūgt, prasīt, raudzīties, pūlēties, censties, dzīties, sākt, beigt, rimt, mācīt, mācīties, saprast u. c.

a) Pa laikam teikuma priekšmets uzlūkojams arī par noteicamā izteiksmē izsacītās darbības darītāju: Es gribu, varu, domāju tev palīdzēt. Es šķītos šo dieniņu nesegt baltu vilnainīti. Bērns prasa ēst.

b) Kā nenoteicamā izteiksmē izsacītās darbības darītājs rādās datīvs: Saimnieks deva kalpiem zirgus uz tirgu braukt. Lai paliek galotnīte putniņiem uzņemties. Tev vajag uzmanīgam būt.

c) Kā nenoteicamā izteiksmē izsacītās darbības darītājs var būt akuzatīvā nostādīts nojēgums: Saimnieks sūtīja puisi krūmus izplaut. Mans draugs mani lūdza viņu drīzumā apciemot. Cerē (meita) manu bāleliņu ar sevīm līdzī skriet.

199. §. Nenoteicamā izteiksme daudzkārt atkarīga a) no īpašības vārdiem: Kuģi gatavi ceļā doties. Saulīte silta sildīties, māmiņa jauka parunāt (= parunāšanai). Viņš slinks pacelties; b) no lietu vārdiem: Nu jau laiks celties. Tīri bailes skatīties. Griba, kāre citu uzmanību uz sevi griezt.

200. §. Nenoteicamā izteiksme izsaka izteicējā izsacītās darbības nolūku, tā sevišķi pēc darbības vārdiem, kas apzīmē virzīšanos: Iešu ēst paraudzīt. — Pēc šiem darbības vārdiem stāv dažos apgabalos supīns. Skat. to.

201. §. Nenoteicamā izteiksme teikumā ieņem teikuma priekšmeta vietu: Labāki dot nekā ņemt. Melot ir grēks. Man ir ēst, man ir dzert, man ir jauns arājiņš.

202. §. Nenoteicamā izteiksme nostājas tā paša celma darbības vārda priekšā nojēguma pastiprināšanai: Bikses kā liet uzlietas. Vai redzēt paredzēja kunga vergu paliekam? Dziedi ar mani, tautas meita, ja runāt nerunāji. Ikdienīgas raudāt raudu. Tā sevišķi a) noliedzamos teikumos: Vilks ne kustēt nekust. Šis no dūsmām ne ēst neēd; b) pretstata teikumos: Solīt sola, bet nedeava. Adīt adu raibus cimodus, bet nedošu bāliņam.

Tāpat lieto formas ar **-in** un **-tin**; tāpat arī akuzatīvu no lietas vārda ar galotni **-šana**: Mirt (= mirtin, miršanu, kas attiecas uz miršanu) ar drudzi vis nemiruši un vaļā tikt no viņa arī nevarējuši. Dziedāt (zīmējoties uz dziedāšanu) viņa dzied brangi.

Jāievēro, ka dīvdabis ar galotni **-in**, **-tin** pastiprinātāja lomā mēdz parādīties vienbalsiena nenoteicamās izteiksmes priekšā, p. p. lūdzin, lūgtin lūgt, dedzin, degtin degt, nevis: lūgt lūgt, degt degt, nenoteicamā izteiksme turpretim vairākbalsienu nenoteicamās izteiksmes priekšā, p. p. runāt runāju.

203. §. Pēc dažiem darbības vārdiem, kam noliedzama nozīme, var noliegums nostāties pie nenoteicamās izteiksmes: Kas kait man dziedāt? jeb: Kas nekait man dziedāt? Aizmirsās,

aizmirsās, mātei roku neiedot. Grib noliegt suņus neturēt jeb: turēt. Dieva dēls man aizliedza ne zariņu nenolauzt.

Supīns.

204. §. Supīns nostājas pēc darbības vārdiem, kas apzīmē virzīšanos, kā: iet, jāt, doties, steigties: Vilks nu esot gājis pie Dieva sūdzētu un lūgtos. Viņš puiku dzinis gulētu. — Supīns uzglabājies vēl dažos apgabalos, kā ap Valmieru, Valku, Burtņiekos.

Ģenitīvs, kas pie supīna sastopams, atkarīgs no virzības vārda: Tēvs aizgāja bišu kāptu, māte ogu palasītu. Es eimu stīpu cirstu. — Ja no virzības vārda vajadzības izteiksmē atkarīgs supīns vai nenoteicamā izteiksme, tad šķietamais papildītājs var stāvēt nōminatīvā, ģenitīvā un akuzatīvā: man jāiet rudzi, rudzus, rudzu pļaut. Parastākais te: jāiet rudzu pļaut.

II. Teikuma mācība.

205. §. Teikuma mācība māca, kā vārdu mācībā aprādītās vārdu šķiras sakopojamas un iegrozāmas teikumā.

206. §. Teikumā mēdz būt vismaz divi locekļi: **izteicējs** un **teikuma priekšmets**. Teikuma priekšmets ir tas nōminatīvā stāvošais loceklis, par kuŗu izteic, ko tas dara, kāds tas, kas tas. P. p. Māte vērpj. Spalvas vieglas. Līdaka ir zivs.

207. §. Tādi teikumi, kā piem. strādā! dziedat! skriesim! pastāv no viena paša vārda un tomēr tie pilnīgi saprotami. Šos teikumos atrodas vienā vārdā gan izteicējs (uzaicinājums uz strādāšanu, dziedāšanu, skriešanu), gan teikuma priekšmets, kas tajos jau skaidri apzīmēts ar darbības vārdu galotnēm: saki = saki tu; dziedat = dziedat jūs; skriesim = skriesim mēs; runā = viņi, ļaudis runā. Tādi piemēri, kuŗos vienā pašā vārdā meklējams gan izteicējs, gan teikuma priekšmets (ar galotņu piepalīdzību), latviešu valodā bieži sastopami: Vai brauksi? (= Vai tu brauksi?). Braukšu (= Es braukšu). Vai brauksit? (= Vai jūs brauksit?). Brauksim (= Mēs brauksim). Tādus teikumus latviešu valoda lieto pa laikam bez personiskiem vietnieku vārdiem, nostādīdama šos pa laikam tikai tur, kur pirmajai un otrai personai sevišķs svars piešķirams, p. p. pretstādījumos: Iesim mēs; lai viņi paliek. Paliēci tu; lai viņš iet. Tu strādā daudz, es diemžēl maz.

208. §. No nūle minētiem teikumiem jāizšķīr teikumi, kuŗos tiešām nav noteikta teikuma priekšmeta; tā piem. bezpersonisko darbības vārdu trešā persona: Līst. Snieg. Aust. Salst. Tumst. Dažiem bezpersoniskiem darbības vārdiem varam piebiedrot teikuma priekšmetu: lietus līst; sniegs snieg; diena, gaisma aust.— Tāpat teikuma priekšmets nav atrodams sekošos piemēros: Man netrūkst nekā. Tev to nevajaga. Viņai iekārojās cepeša. Viņam iežēlojās cietumnieka. Gramatikās izšķīr gramatisko teikuma priekšmetu no loģiskā. Gramatiskais teikuma priekšmets vienmēr stāv nōminatīvā, bet loģiskais apzīmē darītāju arī citos locījumos. P. p. Viņam iežēlojās cietumnieka = viņš sajuta žēlabas; tā tad „viņš” šinī teikumā būtu loģiskais teikuma priekšmets.

209. §. Par teikuma priekšmetu var būt:

- 1) Lietas vārds: Lopi ēd. Gans sēž. Suns plosās.
- 2) Vietnieka vārds: Tu raksti. Es lasu. Viņš klausās. Kas vainīgs? Pats vainīgs.
- 3) Īpašības vārds: Labs nāk ar gaidīšanu, silts ar sildīšanu. Jaunie rotaļājās, vecie skatījās.
- 4) Divdabis: Pieaugušie tērēja. Aizdots nepelēs. Sienamais pārtrūcis.
- 5) Skaitļa vārds: Četri taisa gultu, divi rāda uguni, viens pats apgulstas (mīkla).

6) Ikvienā vārdu šķira, arī vesels teikums: Pie ir satiksmes vārds. Katram zināms, ka zeme griežas ap sauli.

210. §. Kā izteicēji lietojamas šīs vārdu šķiras:

1) Darbības vārds: Puķe plaukst, aug, zied, vīst. Putni laidās, dziedāja, lēkāja, ēda.

2) Īpašības vārds: Tēvs taisns, māte līka, meita plakana, dēli apaļi (mīkla).

3) Divdabis: Kur iedama, tautas meita? Kur nesdama launadziņu? Kur tu jādams? Kur jūs jādami? Bērns izsalcis. Tas lecams, tas dejams. Darbs padarīts. Ogas ienākušās.

4) Lietas vārds: Pats vilks, pats gans. Kūts ir ēka. Bardzība ir krusa, laipnība rasa.

5) Vielas, īpašības, sākuma, piederuma ģenitīvs: Seši galdiņi vaŗa, septītais sudraba. Galva dzelzs, kājas koka. — Jaunākā laikā tādu vienkāršu ģenitīvu vietā mēdz lietot satiksmes vārdu „no”; bet vienkāršais ģenitīvs ieteicams. — Tīra goda tā meitiņa. Abas viena augumiņa. Bārenīte lielu radu. Abas dzied vienu dziesmu, vai bij vienas māmuliņas. Es jau biju tādu ļaužu: dziedātāju, runātāju. Met miedzīņu maliņā, ja gribēji ļaužu kļūt!

6) Īpašības un izteicēja instrumentālis: Upe, upe, meita, meita, abas vienu daiļumiņu. Vai tu muļķa prātu? Asiņu tēvs likām kājām (mīkla). Sīku rakstu mans pūriņš. Mēs esam vienis prātis.

7) Vietnieka vārds: Mans miedzīņš, mans darbiņš. Tava diena, mana nakts. Tāda man diena, tāda man nakts.

8) Skaitļa vārds: Divas vien mēs māsiņas. Neba mēs daudz bijām.

9) Apstākļa vārds: Gads jau apkārt. Gals klāt. Robežas tuvu.

10) Kā apstākļu vārdi lietojami lokatīvi un satiksmes vārdi ar piederošiem locījumiem: Ļaundaris klētī, labdaris sētmalē (mīkla). Koks vienā pusē, koks otrā pusē, spalvainis vidū (mīkla). Teļš ar divām astēm (mīkla). Divi āži pie siena kaudzes (mīkla).

211. §. Ja teikumā par izteicēju lietas, īpašības, vietnieka, skaitļa vārds vai divdabis, tad šīs vārdu šķiras var bez kaut kāda palīga nostāties par izteicējiem, bet var arī **saitiņu** (darb. vārdu būt) ņemt palīgā: Zēns ir palaidnieks. Viņš nepaklausīgs. — Jāsargās pārlieku bieži lietot saitiņu. Visbiežāk lietojama saitiņa tad, kad par izteicēju lietas vārds nōminatīvā; bet arī te mērs ievērojams: Līdaka (ir) zivs. Nekad turpretim nav lietojama saitiņa, ja izteicējs ir divdabis ar galotni -dams, tāpat atstāstāmā izteiksmē. P. p. Kur skriedams? (Nevis: kur esi skriedams?). Tēvs gulot. (Nekad: tēvs ir gulot). Pagātnē un nākotnē saitiņa vienmēr nepieciešama; p. p. tēvs bija, būs vesels. Tagadnes formas no „būt” nav ikvienā teikumā par saitiņu uzlūkojamas; daudz teikumos tām piemīt pilnīgs izteicēja svars, p. p. Dievs ir = Dievs pastāv.

Teikumu, kas pastāv tikai no teikuma priekšmeta un izteicēja, sauc par **vienkāršu nepaplašinātu**.

Paplašināts teikums.

212. §. Teikuma priekšmetu vai izteicēju, vai abus, gan teikuma priekšmetu, gan izteicēju tuvāki apzīmējot, izceļas **paplašināts** teikums.

Teikuma priekšmeta apzīmētāji.

213. §. Teikuma priekšmetu var apzīmēt:

1) Īpašības vārds: Ass cirvis drīz atcērtas. Sveša maize mīksta.

2) Divdabis: Gulošs suns zaķi neķeŗ. Nosūnojis akmens grūti kustināms. Teicams darbs darītāju slavē. Apēsta maize grūti pelnāma.

3) Vietnieka vārds: Katram patīk sava dziesma. Mana mīļa māmuliņa guļ zem zaļas velēniņas. Pati govys pienu deva, pati izspēra.

4) Skaitļa vārds : Viens brālis saplēsa podu, otrs brālis bļodu. Divi kaķi vienā maisā nesatiek. Pirmie kucēni jāslīcina.

5) Lietas vārds tanī pašā locījumā, kā apzīmējamais vārds: a) lietojams līdzīgi īpašības vārdam, kā šis apzīmējamā vārda priekšā stāvēdams: Sauss, dedzinātājs vējš dzina smiltis acīs. Tāpat: dancotājs kumeliņš, gaŗastis tēvs, gaŗaste māte (mīklās); zaļoksnis vīrs; b) tā dēvētais pielikums, kas stāv aiz apzīmējamā vārda: Sērdienīte, nabadzīte, sūri pūru pielocīja. Kaņepīte, gaŗaudzīte, gaŗa auga vasarā. Kārlis Piektais.

6) Lietas vārds ģenitīvā: Ciema kukulis gards. Mūŗa pūrs, pusmūŗa vāks (mīkla). Ozola koks ciets.

7) Lietas vārds instrumentālī: Vecais tēvs sirmu galvu (instr.) nelaiŗ bērnu baznīcā. Aiz Daugavas melni meŗi sarkaniem ziedīņiem (instr.).

8) Lietas vārds lokatīvā: Baltas maizes ēdējiņa, spilvenos gulētāja. Man pašam (kumeliņa) glaudītāja, mugurā sēdētāja.

9) Apstākļu vārdi tuvāki apzīmē visbieŗāki lietu vārdus, atvasinātus no darbības vārdiem: Es papriekŗu dziedātājs. Gailis agri cēlējiņŗ; augsti dziedātāja, augsti lēkātāja. Atpakaļ gados = senākos g.

10) Satiksmes vārds ar piederoŗo lietas vārdu: Tēvam melns kaŗoks ar zaļām siksnām (mīkla). Cerība uz Dievu mūs nepievīls.

11) Nenoteicamā izteiksme: Laiks celties jau pienācis. Izdevīgs brīdis mācīties aizlaists gaŗām.

12) Izteicēja īpašības vārds: Viņŗ sēŗ krēslā sveiks, vesels. Balta zied griķu druva aiz visām druviņām; daiŗa gāja meitu māte aiz visām sieviņām. Skaista augu, netikusi. — Retāki tā lietojamas citas vārdu ŗķiras: Puisītis auga, ne meitiņa. Kundziņŗ auga tavs dēliņŗ. Laima mana vieŗņa nāca. Par to laiku puiķelis bij izaudzis stalts zēns. — Izteicēja īpašības vārdam piemīt izteicēja daba un patstāvība. Tas nesabiedrojas tādā cieŗā sabiedrībā ar teikuma priekŗmetu kā citi apzīmētāji, neizsacīdams nepiecieŗamu, vienmēr piemītoŗu īpaŗību, bet nejauŗu un grozāmu stāvokli. ŗŗ patstāvība valodā parādās vārdu kārtas lielākā patstāvībā: Sēŗ ķēniņŗ sveiks, vesels; ķēniņŗ sveiks, vesels sēŗ u. c.

Izteicēja apzīmētāji.

214. ŗ. Izteicējus tuvāki apzīmē:

1) **Papildītāji:** a) Papildītāji akuzatīvā: Lēna cūka dziŗas saknes rok. Solītu ir vilks neēd.

b) Papildītāji ģenitīvā: Viens grib ziemas, otrs vasaras. Es gaidīju tevis.

c) Papildītāji datīvā. Bagāti palīdz nabagiem. Bērns pieglauŗas mātei.

d) Papildītāji instrumentālī: badu mirt. Bērni raud asarām. Mijāt, kūmas, cimdiem, zeķēm (instr.). Liniem (instr.) sēju to draviņu, magonēm (instr.) noziedēja.

e) Papildītāji lokatīvā: Viņam bija mieŗus iesalā iztaisīt. Es klausījos putnu jaukajās dziesmās.

g) Papildītāju sastāda satiksmes vārds ar piederoŗu locījumu: Viņŗ paŗauŗas uz savu spēku, kā vērsis uz saviem rāgiem. Mēs runājam par pagājuŗiem laikiem. Visi ilgoŗas pēc laimes.

2) **Nenoteicamā izteiksme:** Bads māca strādāt, aukstums tecēt. Sliņķi nevīŗo mācīties.

3) a) **Apstākļu vārdi,** b) kā apstākļu vārdi lietoti locījumi, c) locījumi atkarīgi no satiksmes vārda: a) Iesmu jau drāŗ, mednis vēl kokā. Niknas zāles visur ielasās. Apdomā labi un padari gudri. Es māmiņu lūgŗus (lūdzin, lūgtin) lūzdu. — b) Viņŗ strādā caurām dienām un naktīm. Visi nevar vienā krēslā sēdēt. Viņŗ dzīvo priekos un līksmībās. — c) Pēc lietus saule spīd. Pa iebrauktu sliedi viegli tek. Strādā ar apdomu. Aiz lepnības nedziedāju, aiz barguma nerunāju.

4) **Apstākļa divdabis:** Es tekot piekusu. Zāle aug acīm redzot.

215. §. Ja izteicējs lietas vārds, tad to var tuvāki apzīmēt visi apzīmētāji, kas tuvāki apzīmē teikuma priekšmetu; jo minētie teikuma priekšmetu apzīmētāji var tuvāki apzīmēt nevien teikuma priekšmetu, bet arī ikvienu citu teikuma locekli, ja tas ir lietas vārds: Veci laiki labi laiki. Dievs ir mans gans. Aukstums sliņķu ārsts. Baltu muti (instr.) līgaviņa istabā sēdētāja. Nedod, Dievs, nedod, Laime, zābakos (= zābakainu) arājiņu!

Bet ja izteicējs ir darbības vārds, tad tas pieņem, kā jau sacīts, vai nu apstākļu vārdus, vai papildītājus. Daudz darb. vārdi kopojas ar vairāk papildītājiem. Sevišķi parasti ir teikumi ar personas papildītāju datīvā un lietas papildītāju akuzatīvā: Akls aklam ceļu rāda. Blēdība sev pašai rīkstes griež.

Paplašināts teikums pieņemas jo lielā kuplumā un plašumā, ja teikuma priekšmets un izteicējs pieņem vairāk apzīmētājus, un šie apzīmētāji atkal izrotāti sīkākai apzīmētājiem. P. p. Ļaudis priecājas. — Teikuma priekšmetu noteicot ar apzīmētāju „visi” un izteicēju ar papildītāju „par bagātību”, dabūjam paplašināto teikumu: Visi ļaudis priecājas par bagātību. Tālāk apzīmējot teikuma priekšmetu ar apzīmētāju „mūsu” un izteicēju ar kārtas apstākļa vārdu „ļoti”, kļūstam pie teikuma: Visi mūsu ļaudis ļoti priecājas par bagātību. Vēl tālāk varam paskaidrot apzīmētāju „visi” ar kārtas apstākļa vārdu „it” un papildītāju ar apzīmētāju ģenitīvu „rudens”, tad izceļas teikums: It visi mūsu ļaudis ļoti priecājas par rudens bagātību. Tālāk: Jau it visi mūsu puses ļaudis priecājas par gaidāmo rudens bagātību u. t. t.

Locījumu mācība.

Nōminatīvs.

216. §. Par papildītājiem un apstākļu vārdiem lietojami, kā no jau minētiem piemēriem redzams, gan vienkārši locījumi, gan locījumi ar satiksmes vārdu piepalīdzību. No visiem locījumiem tikai nōminatīvs un vokatīvs nekad nevar teikumā ieņemt nedz papildītāja, nedz apstākļa vārda vietu, bet tikai nostāties kā teikuma priekšmets un izteicējs, vai arī kā apzīmētājs. Teikuma priekšmetu saista nevien darbības vārds **būt**, tā saucamā saitiņa, bet arī **tapt, tikt, kļūt, mesties, nākt**: Tu kļūsi bagāts. Rudzi metas zaļi. Govis nāk slaucamas. Dieviņš zina to dieniņu, kad es nākšu līgaviņa. — Tāpat arī darbības vārds **palikt**, kas apzīmē gan darbības stāvokļa vai īpašības pārmaiņu, p. p. kas daudz grib zināt, paliek ātri vecs; tu paliksi sērdienīte, gan pastāvēšanu, p. p. labs paliek labs. Es paliku negājusi. — Pirmajā nozīmē, sevišķi ja izteicējs ir lietas vārds, var lietot arī satiksmes vārdu „par” ar akuzatīvu, p. p. tu paliksi par sērdienīti.

Bez tam nōminatīvā nostājas izteicēja vārds pēc darbības vārdiem **likties, rādīties, šķīsties, sacīties, lielīties, vēlēties, domāt, domāties**: Viņš neliekas ne zinis. Kartupeļi jau rādījās cepuši. Tas pie tam derīgs un vajadzīgs šķietas. Es šķītos nogrimusi apakš ļaužu valodām. Viņš teicas bagāts. Viņš sakās nokusis. Es vēlētos mēlē iekodis. Domādams šāvis vilku, nošauj vilkaci. — Par izteicēja īpašības vārdu skat. 213. §, 12.

Vokatīvs.

217. §. Vokatīvs nav nekāds teikuma loceklis; bet tas, zināmu patstāvību paturēdams, nostājas vai nu teikuma priekšā, vai tā beigās, vai arī iespraužas teikuma locekļu vidū: Antiņ, pūt stabulīti, prātiņ, nāc mājās! Še, sērdiene, nēzdodziņš! Kur tu augi, daiļā meita?

Ja vokatīvs stāv teikuma sākumā, tad uz tā ir balssvars, citādi tas piesienas iepriekšējam teikuma loceklim bez balssvara.

Vienbalsiena vārdos tagad lieto pa laikam nōminatīvu: Kungs un Dievs!

Vokatīva priekšā nostājas daudzkārt izsaukumu vārdiņi **ai, aile, vai**, arī no vācu valodas patapinātais **ak**: Ai upīte, olainīte! Vai māmiņ, vai māmiņ! Ak nelieti!

Ģenitīvs.

218. §. I. Ģenitīvs pie darbības vārdiem.

Ar ģenitīvu kopojas darbības vārdi, ja darbības vārdā izsacītā darbība neaptver un neapņem priekšmetu pavisam, bet tikai pa daļai.

Tā izlieto ģenitīvu 1) pēc darbības vārdiem **ēst, dzert, dot, nest**, p. p. maizes, gaļas ēst; ūdens, alus dzert, putras strēbt; atnes tīra ūdentiņa; maizes, mutes dot.

Šis ģenitīvs sastopams sevišķi bieži pie darbības vārdiem, kas salikti ar priedēkļiem **at-, iz-, pār-, pie-, sa-** un apzīmē, ka darbība ņēmusies gar priekšmetu pilnā, pārpilnā mērā, līdz apnikai, p. p. grūti pūta sila priede, smalka lietus (arī: smalku lietu, instr.) pielijusi; atdzerties ūdens; atēsties ogu; tie tikai grib izēsties mūsu labuma; pārstrēbties putras, — vai izsaka, ka darbība ķērusi priekšmetus lielā daudzumā, p. p. pļāvā pieķērām varžu, pielauzām zaru, piegriezām rīkšu; sadeva līdz gan zelta, gan sudraba; viņš sagrābies zelta, salasījies, saēdies ogu, sarāvies puķu.

Visi šie darbības vārdi var biedroties arī ar akuzatīvu. Tikai akuzatīvs lietojams tad, kad darbība sagrābj priekšmetu pilnīgi savā varā, p. p. veselu ņuku apēst, vienu rubuli dot.

2) Ar ģenitīvu biedrojas **iežēloties, kaunēties**: Viņam iežēlojās nabadziņa. Vai tu manas draudzības kaunies? — Kaunēties arī ar akuzatīvu: Es veco bāleliņu kā tētiņu kaunējos.

3) Darbības vārdi **trūkt, nebūt, netikt, vajadzēt** biedrojas ar ģenitīvu. P. p. Man trūkst padoma. Tev nav naudas. Viņam neticis mēslu. Izkapšu vajaga sieniņu pļaut. Gosniņu vajaga pieniņu slaukt.

4) Ģenitīvs stāv blakus akuzatīvam pēc darbības vārdiem **atcerēties, atgādāties, atminēties**: Es visa tā (blakus: visu to) labi atceros; klausīties dziesmu, arī dziesmas, — dziesmās (uzmanīgi, ilgi).

5) Ģenitīvs lietojams pēc **lūgt, prasīt, gribēt, brēkt, kliegt, raudāt, saukt, nākt, iet, braukt, kārot, iekāroties, gaidīt, taujāt, meklēt, dabūt**: Viens grib (lūdz) ziemas, otrs vasaras. Nabags lūdzas maizes. Vai auns prasīs vēzim vilnas? Man iekārojās zemeņu. Kungi gaida kaŗa vīra, tēvs, māmiņa arājiņa. Staigā, ceļa vaicādami. Kungi taujā (arī: jautā) gudra vīra. Tīras maizes, daiļa puiša meklēt. Viņš izmeklējies zobena. Noplēš ādu, dabū sudraba; līgaviņas, vīra dabūt. Jēri brēca smalka siena; brāļa kliegt; mātes, tēva raudāt. Sveši ļaudis laivas sauc. Vai tu māvi brāļa kūts? Vai tu blāvi pilnas siles? Bite dūca saldu ziedu. Bite sīca saldumiņa. Secumu skatās zobīņu bakstīt. Pie kaimiņa rauga teku, pie kaimiņa uguntiņas. Nu es braukšu uz Jelgavu dziesmiņai ielāpiņu; ūdens, zāļu iet. Nedomā, tautu meita, ka es tevis vienas nācu.

Visi te minētie darbības vārdi izsaka tiekšanos pēc kāda mērķa. Pie daudziem no tiem ģenitīva vietā sastopams arī a) akuzatīvs, tā pielūgt, prasīt, gribēt, kārot, gaidīt, meklēt, arī pie kliegt, raudāt: Gulbis savus bērnus kļiedza, es kļiedzu savu māmuli; raudu savu arājiņu, b) satiksmes vārds „pēc” ar piederošu locījumu, tā pie prasīt, gaidīt, meklēt: Tik es veca nepaliku, pēc bajāra gaidīdama: sevišķi pie brēkt, kliegt, raudāt, saukt: nemaz neraud pēc jaunām dienām. — Pie virzības darbības vārdiem iet, nākt, braukt mērķi tagad pa laikam apzīmē ar satiksmes vārda „pēc” palīdzību: tecēt pēc rauga, iet pēc ūdens.

6) Ģenitīvs pie **supīna**: Puiši gāja zirgu (ģen.) pītu. Auseklītis agri lēca saules meitu (ģen.) lūkoties — Supīns stāv pēc virzības darbības vārdiem; tas uzglabājies tikai vēl dažos Latvijas apgabalos un rakstu valodā reti sastopams. Tā vietu ieņēmusi nenoteicamā izteiksme, kas

paturējusi supīna paražu ar ģenitīvu biedroties: iesim linu plūkt, zemes art, plēsuma plēst. Blakus ģenitīvam sastopams te arī akuzatīvs: iesim vēžus ķert.

7) Ģenitīvu lieto daudzkārt **apgalvojamos** teikumos nōminatīva vietā, tā sevišķi pie darbības vārda būt; Ir gan pasaulē bēdu šādu un tādu. Ogu, riekstu tai mežā, nav nekādu rāvējiņu. Kauna, kauna tev, meitiņa! Kam draugu, tas bagāts. Nu man vaļas. Treju tautu sajājuši, vēl deviņu taisījās. Pietrūka tautiņu, atlika pūriņa. — Sevišķi parasts šis ģenitīvs, ja teikumā atrodas vārdi, kas aizrāda uz priekšmetu daudzumu: Sanāca bez gala ļaužu. Bija prieku bez gala. Istabā dūmu stāvēja vai biezs. Nu šoruden gan jau būs kāzu kā biezs. Nu riet, nu tek manu govju tesmeņos piena kā jūra, kreima kā mālu skrīnī, sviesta kā vasku ripas. Ķēniņa pilī viesu bez ziņas.

8) Ģenitīvs stāv pie darbības vārdiem **bijāties, bīties, trīsēt, vairīties, bēgt**: Acis darba bijājās. Bīsties grēka, sveša māte! Bēdz, meitiņa, pati kauna! Viņš manis trīsēja. Izgudrēm vairījos tevis.

Bēgt, bijāties, baidīties biedrojas arī ar akuzatīvu vai arī ar satiksmes vārdu „no” ar ģenitīvu.

219. §. II. Ģenitīvs atkarā no lietu, skaitļu, vietnieku vārdiem.

1) **Dalāmais** ģenitīvs apzīmē dalāmu vairumu. Dalītājs, t. i. tas vārds, no kuŗa dalāmais ģenitīvs atkarīgs, var būt a) lietas vārds, p. p. liela daļa baznīcēnu, pulks ļaužu, puse iedzīvotāju, divi rindas zaldātu, gabals gaļas.

Ja dalāmais priekšmets ir kaut kas ēdams, dzeŗams, mērijams, un dalītājs atkal kāds trauks, mērs, tad dalāmo ģenitīvu nosaucam par satura ģenitīvu, p. p. muca alus, bļoda putraimu, pods linu, ass malkas, vezums rudzu. b) Kā lietu vārdi lietojamie skaitļu vārdi, p. p. desmit, divdesmit, simts, tūkstots cilvēku. c) Apstākļu vārdi daudz, maz, cik, tik: Daudz galviņu, daudz padomu. Liela brēka, maz vilnas. Cik gaisos zvaigžņu, tik zemē caurumu (mīkla). d) Vietnieku vārds „kas” un no tā cēlušies apstākļu vārdi: Kas tev vainas? Kas tev vārda? (blakus vārdu instr. jeb vārdā). Ko tu laba teiksi? Kur tu laba biji? Uz kurieni laba iesi?

Pēc nōminatīva „kas” īpašības vārds nestājas ģenitīvā, p. p. redzēs, kas labs tur izjuks.

Ļoti parasts no īpašības vārdiem ir dalāmais ģenitīvs „laba”; pēc „ko” stāv arī citu īpašības vārdu ģenitīvi, p. p. vai zini ko jauna? jeb: vai zini ko no jauna?

e) Pie īpašības vārdu vispārākā pakāpiena nostājas dalāmais ģenitīvs „visu” nojēguma pastiprināšanas dēļ: visu labākais, jaukākais, t. i. labākais, jaukākais no visiem, — pa laikam saliktenī saaudzis: vislabākais, visjaukākais.

2) Pie dalāmā ģenitīva pieder arī **pastiprināmais** ģenitīvs, lietots nojēgumu pastiprināšanai, uzsvēršanai: Atskanēja malu malas, mežu meži, kaktu kakti, purvu purvi; līkumu līkumi. Paldies Dievu Dieviņam. Tāpat pie īpašības vārdiem: labu labais, vecu vecais.

3) Dalāmā ģenitīva daba piemīt arī **izsaukuma** ģenitīvam: Tavu brīnumu! Vai ļaužu! To māju un dārzu! Ai tu vecā māmuliņe, tavas greznas dziedāšanas!

4) Arī **vielas** ģenitīvs ir dalāmā ģenitīva nozaris: māla zeme; zelta, sudraba gredzens. Glāžu skapis, koka durvis. Dzelzu cūka, linu aste.

5) **Piederuma** ģenitīvs: Cilvēka mūžs, tēva dēls, tautu meita, kunga kalpi, sievas vīrs; tāpat pie īpašvārdiem: Anša Anna, t. i. Anna, Anša sieva, Kristapa Mikus, t. i. Mikus, Kristapa dēls; Krūmiņa Indriķis, Marija, t. i. Indriķis, Krūmiņa dēls, Marija, Kr. meita, vai sieva; Nurmuižas kungs, Firksa kungs; — ciema puīši, alus muca, kaislības vara; — Vidzemes Jaunpils.

6) Kā piederuma ģenitīva atvasis uzlūkojams **pasugas** jeb **pielikuma** ģenitīvs, p. p. trijgalvju velns = velns, trijgalvis, jeb kas ir trijgalvis, pēc labas tiesas: velns, kas pieder pie trijgalvjiem. Pasugas ģenitīvā nostājas pasuga, kuŗa paskaidro sugas vārdu, no kuŗa pasugas ģenitīvs atkarīgs. Pasugas ģenitīvs latviešu valodā ļoti iecienīts: Bērzu koks, vizbuļa puķe, govs lops, vīveļu sāpes, skauģu ļaudis, nelaiķa māmuliņa, strādnieka meita, gājēja, kalpa cilvēks,

kalpa puisis, kalpa meita, gana (arī ganu) puika, bāra (bāru) bērns, nabaga sērdienīte, barokļu cūkas, kverpju bērni, kaimiņu saimnieki, deviņgalvju čūska, kvekšu, kurtu suns, meitu zeltenītes, zagļu ļaudis, nelieša, delveņa, bezgoža zēns, zvēra, velna cilvēks, vārguļa bērns, muļķa zēns. Tā arī pie ģeografiskiem īpašvārdiem: Rīgas pilsēta, Ventas upe, Alpu kalni.

7) Rada ar piederuma ģenitīvu ir ģenitīvs pie **ciešamās kārtas divdabja**: Tēva dotu, mātes dotu (= devumu, dāvanu), to sasēju nastiņā.

8) Ģenitīvs bieži sastopams **noliegtos teikumos**. Kurzemē mēdz te biežāki lietot akuzatīvu nekā ģenitīvu, Vidzemē turpretim otrādi: Ikdienas māte raušus jeb raušu necep. Kalpam dot (meitu) negribēja, saiminieka neradās. No tā laika neviena spoka šai rijā nav manīts. — Diezgan parasti ir personisko vietnieku vārdu vienskaitļa ģenitīvi **manis, tevis, sevis**: Ja tie manis neredzēja, jele mani pieminēja; bet ļoti neparasti šo vietnieku vārdu daudzskaitļi **mūsu, jūsu**: Es jūs (Vidzemes izloksnēs jūsu) nepazīstu. Tāpat parastāki: es to nezinu, nekā dažos Vidzemes apgabalos sastopamais: es tā nezinu. Dažos apgabalos lieto ģenitīvu pat tad, kad nenoteicamā izteiksme, ko papildina papildītājs, nav noliegta, bet darbības vārds noliegts, no kuŗa stāv atkarā nenoteicamā izteiksme: Siena pļaut nemācēju.

9) **Īpašības** ģenitīvs: Negoda amats melot. Goda vīrs, naida vīrs, blēņu dziesmas, briesmu lietas.

Pa laikam piebiedrojas īpašības ģenitīvam īpašības, vietnieku, skaitļu vārdi, divdabji: augstas (mūsu) kārtas cilvēks, dārgas naudas kumeliņš, sešu dienu teļš, divu dienu ceļš. Viņi abi viena stipruma.

Bieži savienojas īpašības, skaitļa vārds ar šo ģenitīvu saliktenī: sīksprogu aitas, dižvalodas māmuliņa, platmalas cepure, jaunpiena govys, gaŗkāta (gaŗkāte) izkaptis, divkanšu, sešķanšu mieži, divlemešu arklis, trijzaru dakša, divgadu kumeļš.

Īpašības ģenitīvs savienojas ar lietas vai satiksmes vārdu saliktenī: dzelzasu, kokasu rati, pusemūža vīrs, ārpūta, bezspēka cilvēks, bezdibena ezers.

10) Par **teikuma priekšmeta** un **papildītāja** ģenitīvu nosauc tos ģenitīvus, kas, teikumā pārvērsti, izpilda vai nu teikuma priekšmeta, vai papildītāja vietu. Teikuma priekšmeta ģenitīvs tuvu rada piederuma ģenitīvam, p. p. klausī Laimes liegumiņu, ne ļaužu teikumiņu (= ko Laime liedz, ko ļaudis teic)! Vecāku mīlestība [= vecāki mīlē (bērnus) — teikuma priekšmeta ģenitīvs], bet vecāku mīlestība [= (bērni) mīlē vecākus — papildītāja ģenitīvs].

Papildītāja ģenitīvs visbiežāki sastopams papildītāja vietā, t. i. pie tādiem lietu vārdiem, kas atvasināti no pārejošiem darbības vārdiem. P. p. Dieviņš arī godu grib par maizītes devumiņu; siena pļāvējs, rudzu vešana; ne retumis a) laika, b) satura, c) virziena akuzatīva un d) pat citu locījumu vietā: a) šīs nakts sargājums, b) maiga miega gulētājs, c) gaŗa ceļa staigātājs, d) tautietis kroga dzērējiņš.

220. §. III. Ģenitīvs pie īpašības vārdiem.

Ģenitīvs pie īpašības vārdiem **pilns, kārīgs, cienīgs**: Man sirsniņa bēdu pilna. Viņš mantas kārīgs. Tu esi uzslavas cienīgs. Tā arī: Man tevis žēl.

Datīvs.

221. §. Datīvā nostājas tas nojēgums, kam nolemta darbības vārdā izsacītā darbība — vai nu par labu, vai par ļaunu. Kā pie daudz darbības vārdiem papildītājs daudzskārt svārstās starp akuzatīvu un ģenitīvu, p. p. viens lūdz, grib ziemas jeb zīmu, tā arī datīva un akuzatīva robežas satek daudzskārt kopā. Akuzatīvs un ģenitīvs sacenšas savā starpā pa laikam pie lietas papildītājiem, t. i. pie papildītājiem, kas apzīmē kādu lietu, kaut ko nedzīvu, akuzatīvs ar datīvu

turpretim pa laikam pie personas papildītājiem; jo datīvā visbiežāki nostājas personas par papildītājiem. Starpība starp akuzatīvu un datīvu šinī ziņā ir šī: akuzatīvs pa savai dabai izsaka, ka darbība sagrābusi zināmu personu pilnīgi savā varā, ar sevišķu sparū to aptverdama un turēdama, datīvs turpretim izteic, ka darbība notiek zināmai personai vai par labu, vai par ļaunu; p. p. sist suni, zirgu = daudz, briesmīgi sist, slānīt; bet sist sunim, zirgam = vienu vai vairāk cirtienus, sitienus uzgāzt sunim, zirgam. Salīdzini: lūgt Dievu (nekad: Dievam); bet lūgt tēvam (tēvu), lai viņš zirgus dod; klausīt tēvu un tēvam, arī tēva.

1) Persona stāv datīvā a) pie darbības vārdiem: **kaitēt, derēt, glaimot, patikt, mīlēt** (= patikt), **iztapt, palīdzēt, kalpot, ticēt, klausīt**: Tas man kaitē, der, glaimo, patīk, mīl. Viņš grib visiem iztapt, palīdzēt, ticēt, klausīt; b) pie bezpersoniskajiem darbības vārdiem: man **salst, slāpst, niez, rūp, šķiet, rādās, laimējas, sokas, vedas, atšķiras, veicas, trūkst, vajaga**; c) pie vajadzības izteiksmes: Tas man jādara; tas man darāms. Ko man darīt? Ko man bija darīt? Ko man būs darīt?

2) Ar datīvu biedrojas **brīnīties, smieties**: Brīnās ļaudis dziesmām manām, brīnās manai valodai. Es ļaudīm brīnījos. Brīnumam (brīnumiem) brīnījos. Ko smeijies, tautu meita, tu manai dziesmiņai? Neapsmeijies man, tētīt! — Tagad pa parastam raksta brīnīties, smieties „par” ar akuzatīvu.

3) Nevien pie **pierast**, bet arī pie **aizrast, mācīt, mācīties** sastopams lietas papildītājs datīvā: pierast darbam, aizrast daudz lietām (= atradināties no d. l.). Māci mani, māmuliņa, visādam darbiņam, (visādā darbiņā — parastāki). Bet arī: Māte man darbu māca. Ar lokatīvu: Muižas meita ieradusi slinkumā, kārumā.

4) Pie darbības vārda **būt** nostājas datīvā tas, kam kas ir, pieder: Kam ķēve, tam kumeļš. Lielam kokam— lieli zari.

5) Pie daudz pārejošiem darbības vārdiem stāv blakus lietas papildītājam akuzatīvā personas papildītājs datīvā, p. p. **dot, atņemt, laupīt, solīt, sacīt, teikt, lūgt, prasīt, jautāt, vaicāt, vēlēt, pavēlēt, rādīt** u. c. P. p. Dod, Dievs, man labu mūžu! Bērni prasa tēvam padomu, arī: padoma. Akls aklam ceļu rāda.

6) Datīvā stāv persona vai priekšmets, kam (kā dēļ) darbība notiekas: Kurpnieks šuj zābakus nevien sev, bet arī citiem. Kalpa sieva strādā šodien saimniekam. Kokus cirst malkai, nokaut gaili vakariņām, brokastīm. Sveķiem cirtu to priedīti, kam sarkana galotnīte, brālim vedu to meitiņu, kam sarkani vaigu gali. Ne es tevi (priede) skaliem cirtu; tevi cirtīšu pamatam. Vilks plēš aitas uzturam. Es to savu māmuliņu padomam vien turēju. Lustei ņēmu, ne darbam savu jaunu līgaviņu. Kam der lietī (dat., reti: lietai) veca zeme? — Šī jaukā, valodas apziņā pilnīgi vēl dzīvā datīva vietā daži rakstnieki pārlietu iecienījuši satiksmes vārdu „priekš” ar piederošo locījumu: kokus cirst priekš malkas u. c.

7) Ļoti tuvu ar šo datīvu rada ir **nolūka** datīvs, kuŗā stājas tas nojēgums, kas izsaka, kādam nolūkam kas notiek: Laipai metu zobentiņu. To cepsim cepetim. Svešai mātei viesi nāca, cēla mani mielastam (arī: mielastā). Viņš solīja gada algai sieku naudas. Ko atstāšu piemiņai jeb piemiņām? Še tev piedevām pūrs auzu! To saku jautājuma paskaidrošanai.

Arī lietu vārdi, kas apzīmē darītājus, sastopami nolūka datīvā: Vergam tur māmuliņu. Kas man nāca biedram līdz? Bij man māsa palīgam. Vai tādēļ dēla māte neņems mani vedeklai (arī: vedeklām, vedeklās)? — Sevišķi bieži lietojams šādā nozīmē datīvs „kam”: Kam tu to darīji? Kam tu nenāci? Nolūka datīva vietā jaunākā laikā lieto satiksmes vārdu „par” ar piederošo locījumu, vai arī „kā”, p. p. ko atstāšu par piemiņu, kā piemiņu.

8) Personiskie vietnieku datīvi, sevišķi „man”, „tev”, izsaka daudzkārt līdzdalību vai sašutumu: Ko gan man dara tagad mans dēliņš svešumā? Vai tu man neiesi? Es tev iešu gan! Lai bļauj un klieudz sev kritikas.

9) Ja teikumā darītājs, tā dēvētais loģiskais teikuma priekšmets, stāv datīvā un izteicējs pastāv no īpašības, vietnieka, lietas vārda un darbības vārdiem: būt, tapt, kļūt, palikt, tad lokāmais izteicējs nostājas datīvā, saskanēdams ar datīvā stāvošo darītāju skaitlī un kārtā: Viņam jābūt paklausīgam. Viņai būs brīvai kļūt. Lai jums izdotos sveikiem tēviju sasniegt. Tam vajaga būt lielam gudriniekam (tai — gudriniecei).

Retāki šis izteicēja datīvs lietojams attiecībā uz darītāju akuzatīvā vai bez attiecības uz noteiktu darītāju: Tēvs skubina bērnus paklausīgiem un čakliem būt. Bagātam (arī bagāts) būt nav tas pats, kas laimīgs būt. Aplama ir kāre bez pūliņiem tikt pārtikušam.

10) Datīvs stāv pēc īpašības vārdiem **patīkams, nepatīkams, mīļš, paklausīgs, pateicīgs, uzticīgs, neuzticīgs, derīgs, kaitīgs, līdzīgs** u. c. P. p. Ikvienam sava dzīvība mīļa. Dēls tēvam līdzīgs.

11) Datīvs stāv pie apstākļu vārdiem **blakām, blakus, līdz, gažām, pakal, pretim, cauri**: Sēdies man blakām! Tai sētai gažām gāju.

12) Darbības vārdi, kas, salikti ar **pie-** un **uz-**, apzīmē tuvošanos, biedrojas ar datīvu, p. p. pienākt, pieiet, pielīst, uzbrukt u. c. Mēs ienaidniekiem pielīdām un uzbrukām.

13) Datīvam daudzkārt piebiedrojas divdabja datīvs: Pie vaļējām durvīm notikušam, viņam no istabas atskanēja sēras dziesmas. Dēlam, mājās pārnākušam, tēvs izrīkoja mielastu. — Šis datīvs noderejis par pamatu tā dēvētam patstāvīgam datīvam. Skat. 172. §, 6.

Akuzatīvs.

222. §. Akuzatīvā stāv, kā jau aizrādīts, tas priekšmets, ko darbības vārdā izsacītā darbība pilnīgi aptver un satver.

1) Ar akuzatīvu biedrojas visi pārejošie darbības vārdi: Māte meitu audzināja. Tēvs rāja dēlu.

2) Ja papildītājs akuzatīvā no tā paša vai no cita, bet nozīmē līdzīga celma, kā darbības vārds, no kuŗa tas atkarīgs, tad tādu akuzatīvu nosaucam par **satura** akuzatīvu. Šis akuzatīvs lietojams gan bez apzīmētāja, gan ar viņu: Bij man biju bijāties, bij kauniņu kaunēties. Bēdā, Dievs, manu bēdu! Kādu domu es domāju? Riebu, riebu tautiešam, riebu lielu riebumiņu. Saucu lielus saukumiņus. Ezers zied zilus ziedus. Kas godiņu godinātu? Kaŗu kaŗot, sviedrus sviedrot; jauku sapni sapņot, ripu ripot, bungas bungāt, kokles koklēt, taures taurēt. Ēd tavu ēšanu. Guli nu, pādīte, cūciņas miedziņu! Tad vienu asariņu tā raudās žēlabās.

3) Daudzkārt akuzatīvs izsaka darbības **panākumu**; p. p. līdumu līst, plēsumu plēst, caurumu cirst, miltus malt u. c.

Ļoti bieži panākums apzīmēts ar īpašības vārdu, kas, protams, tāpat kā lietas vārds stāv akuzatīvā, — izteicēja akuzatīvā: atplēst muti, rīkli platu, acis platas; nojāt zirgu slapju; saglaudīt galvu gludu; kreklu baltu velēt, mazgāt; sāpes veselās dziedēt; pasist kāju klibu; sasist muguru zilu, melnu; īsu laiku kavēt; acis sarkanas izraudāt; izmalt sieku tukšu; sakult zēnu gaudenu. Gosniņ, mana raibulīte, kas tevi raibu izraiboja? Pilnu vedu sev pūriņu, tautās tukšu izdāļāju. Kas tevi lielu audzināja? Mani labu labināja. Reti bija tie brālīši, kas māsiņas mīļas tur.

Ciešamā kārtā akuzatīvs pārvēršas par nōminatīvu: zirgs slapjš nojāts; tāpat pie nepārejošiem darbības vārdiem: Lai telītes lielas auga. Viņa slapja nobridusies.

4) **Izplatījuma** akuzatīvs: Mani irbīte ceļu veda. — Sevišķi lietojams pie īpašības vārdiem augsts, dziļš, gaŗš, plats, resns, smags u. c. Griesti astoņas pēdas augsti. Sprīdi gaŗš vīriņš, olekti gaŗa bārda (mīkla). Grāvis piecas pēdas dziļš, asi plats; vezums divi birkavus smags.

5) Laika akuzatīvs pirmatnē piebiedrojās darbības vārdam kā satura akuzatīvs: Dievs dod mūsu darbiniekiem sirmu mūžu nodzīvot! Viņš tur sabija divi gadus. Ar laiku akuzatīvs iegūst vairāk patstāvības un nostājas arī tur, kur par atkarību no darbības vārda vairs nav ko domāt: Pašu laiku rietēja saule. Tos laikus dzīve bijusi pavisam citāda. Mazs, mazs zirdziņš dienu nakti jājams. Ziemu trekns, vasaru vājš (mīkla).

Pie īpašības vārda **vecs** stāv akuzatīvs: Gadu, mēnesi vecs bērns, kumeļš divus gadus, divi gadi (divskaitl.) vecs.

6) **Izsaukuma** akuzatīvs: Tavus brīnumus! Tos priekus abiem! To laimi mātei! Ai Dieviņ, tādu laimi! Traku manu negudrumu! Ai zvejnieka māmuliņe, tavu drošu lolojumu! Tavu skaistu dziedāšanu! E! ko niekus!

7) Daži nepārejoši darbības vārdi, savienojušies ar priedēkļiem **aiz-, ap-, iz-, no-, pa-, pār-, pie-, uz-**, var kopoties ar akuzatīvu: Vai priedīte, vai eglīte tavu ceļu aizkritusi? Gan māmiņu aptecēšu. Izstaigāju svešus ļaudis. Viņš visus noskrēja, — visus panāca. Piedzīvot priekus. Skudra ceļu pārtecēja. Uzjāt pili, uziet apraktu naudu.

Instrumentālis.

223. §. Instrumentālī nostājas tas jēdziens, ar kuŗu kopā teikuma priekšmets izdara zināmu darbību.

1) Tāds darbības pavadonis var būt persona vai cita kāda dzīva radība; tādu instrumentāli saucam par **pavadoņa** instrumentāli: Es uzaugu pie māmiņas deviņiem bāliņiem (= ar d. b.). Vista tekā uz stallīti deviņiem cālišiem. — Personas un dzīvas radības nostājas tā pavadoņa instrumentālī tikai vēl tautas dziesmās; rakstu valodā tagad te lieto satiksmes vārdu „ar” ar piederošo locījumu.

2) Nevien personas un dzīvas radības, bet arī **priekšmeti** un **apstākļi** var pavadīt darītāja darbību un instrumentālī nostāties: Kur, Laimiņa, tu tecēji liepas slotu padusē? Pādīti dancīnu šautuvi rokā. Ziedu, ziedu Jānītis nāca, pušķu pušķiem Pēterītis. Eimu govju laidarā deviņām slauktuvēm. Sveša māte sagaidīja rīkšu sauju rociņā. Tīšam gāju melnu kreklu, nopelējušu vainadziņu. Ozols auga uz akmeņa deviņiem žuburiem. Nedod manis tautiešam pirmās reizes nākumiņu (arī: ar pirmo nākumiņu)!

Arī šī instrumentāļa vietā stipri vien jau ieviesies satiksmes vārds „ar” ar piederošo locījumu.

3) **Īpašības** instrumentālis apzīmē priekšmeta pastāvīgu īpašību: Vecais tēvs sirmu galvu nelaiž bērņus baznīcā. Melns āzis sirmu bārzdu, iekāpis kublā, brēc. Visas vienu skaistumiņu.

Īpašības instrumentāli varam tagad lietot gan ar satiksmes vārdu ar, gan bez viņa: Kuŗa meita baltu seju (jeb ar b. s.) bez paļām nogājusi? Bet jāievēro, ka šis instrumentālis tikai tad bez satiksmes vārda lietojams, ja to tuvāki apzīmē apzīmētājs; tāpēc tikai: es rudeni pārvedīšu ar kurpēm (nekad: kurpēm) plūcējiņu.

4) **Dalāmais** instrumentālis bieži lietojams latviešu valodā. Nav vēl viena izdziedāta, simtiem jaunas prātiņā. Trim pulkiem puīši jāja. Rindām auga ozoliņi. Putni laižas bariem. Es sacirtu velna galvu deviņiem gabaliem.

Šos instrumentāļus valoda vairs nemaz nesajūt par tādiem, tā ka tie tagad var ieņemt pat teikuma priekšmeta vietu: Simtiem jā, simtiem brauc.

5) **Izplatījuma** jeb **vietas** instrumentālis arī rada ar pavadoņu instrumentāli; jo arī izplatījumu var uzlūkot par darbības pavadoni: Skrej, ragana, šķērsu gaisu! Gāju ceļu dziedādama. Strazdiņš lēca lazdu krūmu. Tagadējā valodā te ieviesies satiksmes vārds pa: iet pa ceļu, skrien pa gaisu. Skat. 261. §, 1.

Arī izplatījuma mērs nostājas instrumentāli: Meitas mani jūdzēm vada dziedādamas. Zirgus aizbaidījuši dažreiz pat verstim tāli; asīm augsts.

6) Tāpat arī laiku var uzlūkot par darbības pavadoni un to lietot laika instrumentāli: Gudrie steidzas uz mežu mazu mazu gaismiņu. (Tagad lieto te bieži satiksmes vārdu „ar”: Ar gaismiņu Rīgā tiku, ar saulīti Vāczemē). Nedzird vairs trikojam kā citām vasarām. Rudeņiem bieži uznāk migla. Lec, saulīte, rītiem agri!

7) Darbības pavadonis var izrādīties par darbības palīgu, **līdzekli**. Vienskaitlī **līdzekļa** instrumentālis, saskanēdams formā ar akuzatīvu, latviešu valodas apziņā tik nedzīvs, ka tam par pabalstītāju tagad pa laikam piebiedrojas satiksmes vārds „ar”: Ar adatu nevar kaŗu apkaŗot. Ar puķīti laivu īru.

Daudzskaitlī līdzekļa instrumentālis turpretim daudz dzīvāks un tāpēc bez satiksmes vārda „ar” bieži lietojams: acīm skatīties, ausīm klausīties, rokām sist, kājām iet. Tā arī pie īpašības vārda pilns (= pildīts): pilnas acis asarām (blakus ģenitīvam).

8) Darbības vārdam dažreiz piebiedrojas tās pašas saknes vai līdzīgas nozīmes lietas vārds instrumentāli, paspēcinādams darbības vārdā izsacīto darbību: Saukumiem Laime sauca. Būšanu viņš būs. Zied puķītes trejis ziedis. Bērni raud asarām.

Līdzīgi pastiprina tās pašas saknes vai līdzīgas nozīmes instrumentālis īpašības vārdus: lielum liels, baltum balts, melnum melns, milzum liels. Te atkritusi instrumentāļa galotne -u: „lielum liels” cēlies no „lielumu liels”.

9) Pie pārākā pakāpiena nostājas instrumentāli tas vārds, kas apzīmē **mēru**, kādā priekšmeti cits citu pārspēj: Viņš par mums bija visu galvu gaŗāks, mazu lietu jeb mazliet lielāks, labu tiesu, to tiesu, drusku (instr. no „druska”) mazāks; tā sevišķi vietnieka vārda instrumentālis „jo —jo”: Jo vairāk ir, jo vairāk grib.

10) **Cēloņa** instrumentālis bieži sastopams: Badu mirt. Žēlumiņu nevarēju gar māmiņas sētu iet. Asarām neredzēju. Vaigi bāl asarām. Skumjām acis nepacēlu. Miltiem lika dzirnaviņas.

Lokatīvs.

224. §. Lokatīvā nostājās tie jēdzieni, a) iekš, b) uz, c) pie, d) starp kuŗiem darbība notiekas. Lokatīvs stāv gan uz jautājumu kur? gan uz jautājumu kurp? Lokatīvā visbiežāki nostājas konkrēti, diezgan bieži arī abstrakti, bet retāki personu vārdi:

a) Mežā dzimis, mežā audzis, mājās nāk kārpīties. Maizītē bagātība, ne zeltā, sudrabā. Tā man tika prātiņā. Es lētumā uzaugusi. Kas grieznī, kas grieznī? Spures vien, spures vien. Kas puišos, kas puišos? Spaļi vien, spaļi vien. Kaŗavīrs, kaŗavīrs jaunajā bāliņā.

b) Labāk zīle rokā, nekā mednis kokā. Kalnā, zirgā, jumtā kāpt; krēslā, zirgam mugurā sēdēt, zirgā celt, ceļos lūgties; ceļos, kājās mesties.

c) Zirgs zirgā, lokš lokā pa lielo tūrumiņu. Kar nu zobus vadzī! Atspiedās veca liepa jaunajā ozolā. Dziesmiņā vien pazinu, kuŗa meita bārenīte. Zirdziņā, dēliņā, tur mātei lieli prieki.

d) Es uzaugu brālīšos. Vilks lopos. Uzaugdama kungos gāju. Iešu tev biedros.

225. §. Ja teikuma priekšmets pieder pēc savas kārtas, pēc saviem dzīves apstākļiem pie tiem, kuŗu starpā tas atrodas, tad tādējādi izceļas **izteicēja** lokatīvs: Zīle, žube panākšnos, ciela viņa vedējos = ciela viņa ir vedēju starpā; bet vedēju starpā būdama, viņa pati ir vedēja. Es

biju viesos, kalpos. Tu esi vēl bērņā, puikā, puisī (= neprecējies), meitā, meitās (= neprecējusies). Algādžos, ietaļās, krūmos, uzkuļos, iegātņos, viesos, nabagos, ubagos, veļos, zaldātos iet; raganās, spīganās, vilkaļos skriet; braukt, lūgt, sūtīt vedējos.

226. §. Bieži sastopams lokatīvs īpašības instrumentāļa vai ģenitīva vietā, ja tas ieņem izteicēja vietu: Es būtu liepas kuplumā (var.: kuplumiņu, -ņa). Abi vienā vecumā, vienā labumā (blakus vienu vecumu, labumu, viena vecuma, labuma).

227. §. Arī ar izteicēja īpašības vārdu sacenšas īpašības vārda lokatīvs: Saimniece sveikā (sveika) nebūs palikusi. Viņi savu dēlu tukšā (tukšu) vis neizlaidīs.

228. §. Arī citādi lokatīva robežas tuvojas instrumentālim, pat varam droši apgalvot, ka lokatīvs stājas daudzkārt panīkušā instrumentāļa vietā: Kas tev vārdā (vārdu, vārda)? Mirt badā — mirt badu, būt vienos prātos — vienis prātis, kamanās un kamanām braukt.

Attiecības lokatīvs izsaka, kādā ziņā izteicējs pienākas teikuma priekšmetam: Viņš bija stiprs spēkā. Kāpēc Jānītis sarkans vaigā? Ko līdz rudzi gaļumā? (pa parastam: rudzu gaļumiņš), augt lielumā.

229. §. Lietu vārdi, kas apzīmē mēru, izplatījumu, lielumu, stāv lokatīvā, mērs turpretim ģenitīvā, retāki akuzatīvā: galds divu pēdu (divas pēdas, divi pēdi) platumā; triju vīru resnumā, zirgs simts rubļu vērtībā.

230. §. Kā akuzatīvs, tā arī lokatīvs (no tās pašas saknes, kā darbības vārds) piebiedrojas darbības vārdam, apzīmēdams darbības nepārtrauktu turpināšanos: Briest briedumā, augt augumā; tā sevišķi lietojami lietu vārdi ar galotni **-šana**, piebiedrojot tiem bieži kā apzīmētāju skaitļa vārdu „viens”: blaut vienā blausanā; iet vienā iešanā. Krāsns kurējās pilnā kurēšanās.

231. §. Lokatīvs kā vietas apzīmētājs attīstījies latviešu valodā par **nolūka** apzīmētāju: Ogās, riekstos, sēnēs iet — apzīmēja pirmatnē: iet tur, kur ogas, rieksti, sēnes aug. Bet ievērojot gājiena nolūku, minētie teicieni tagad apzīmē: iet ogu, riekstu, sēņu (lasīt). Tādi nolūka lokatīvi vispār bieži lietojami: malkā, sienā braukt, palīgā, talkā, vakariņās iet, nākt, lūgt.

Šis lokatīvs stāv jo tuvu nolūka datīvam, un abu robežas daudzkārt saplūst kopā. Salīdz. nest putru brokastī un brokastim; paladziņš man apsegā (arī: apsegam). Kas man nāca biedram (biedros) līdz?

Lokatīvs lietojams tur, kur runājam, ka kāds priekšmets pārvērsts otrā ar kādas darbības palīdzību: Viņa man visus salmus dzijās savērupsi. Augat, mazas atvasītes, jele ganu rīkstītēs! Izceps tevi cepetī.

232. §. Lokatīvs apzīmē zināma **laika sprīdi**, kuļā kāda darbība notiekas, kamēr akuzatīvs noteic laika ilgumu. Tāpēc lokatīvā vienmēr stājas gads, mēnesis, laikmeti, kuļos darbība notiekas: 1906. gadā, pirmā maijā, pulksten desmitos; Miķeļos, gavēnī; rītā, vakarā, naktī; vecos, tagadējos, mūsu laikos; šinī acumirkļī. Gaismiņu vēl nemanīja, bet bija jau labi rītā. Gaismā pārbraukuši mājā.

233. §. Pamata skaitļu vārdi stājas lokatīvā, lai izsacītu, cik lielā sabiedrībā teikuma priekšmets izdara zināmu darbību: Ja vakar viņš viens pats mani sadauzīja, kur nu vēl tagad, kad tie astoņos. Skaitļu vārdu 1—6 vietā lieto lokatīvus no lietu vārdiem, atvasinātiem no šiem skaitļu vārdiem: vienatā, divatā, trijatā, četratā, piecatā, sešatā.

234. §. Lokatīvi bieži sastopami 1) kā vietas apstākļu vārdi: apakšā, ārā, augšā, iekšā, kopā, priekšā, starpā, zemē, vaļā, virsū, līdzās, 2) kā laika apstākļu vārdi: laikā, nelaikā, 3) kā kārtas apstākļu vārdi: Dusmās (reibumā, apmulsumā) tā viņš izrunājies. Zirnīs auga kāstītē, kaņepīte cekulā; rikšos, aulekšos, tecīņos braukt.

235. §. Lokatīvs stāv pie daudz darbības vārdiem: klausīties dziesmās, lūkoties, raudzīties manī (blakus akuz.), es paņēmu līgaviņu, darbiņā raudzīdams; mācīt, mācīties, p. p. amatā

(amatu). Māci mani, māmuliņa, visādā darbiņā (arī: visādam darbiņam)! Ierast slinkumā; izlaisties vēderā; palaisties dzeršanā; saulītē sildījās, maizītē barojās; atsisties, atlēkties tēvā; tāpat pie „būt”: lai bērns būtu krusttēvā; šitas dēls manī; nu esmu vīrā; pieņemties spēkā, gudrībā; barība iet spēkā. Pie „iet” sevišķi bieži sastopams lokatīvs; bez jau minētiem teicieniem: iet ogās, viesos, ievērojami teicieni: iet gaļumā, plašumā, resnumā. Kaķis iet vecumā, nagi asumā.

Ar lokatīvu kopojas daudz darbības vārdu ar priedēkli ie-: iemīlēties, iekosties, iezīsties u. c. Viņš tevī iemīlējies.

Satiksmes vārdi.

236. §. Satiksmes vārdu attīstība stāv ciešā sakarā ar locījumu nīkoni. Locījumu nāve ir satiksmes vārdu dzīvības spēka avots. Latviešu valoda var lepoties ar savu locījumu bagātību; tāpēc tā izsaka daudzkārt ar locījumiem vien to pašu, ko citas valodas ar satiksmes vārdu palīdzību.

Latviešu valodā attīstījušās dažas savādības, ar kužām vispirms mums jāiepazīstas.

1) Sieviešu un vīriešu kārtas vārdi, ja tie tuvāki apzīmēti ar „abi” vai skaitļu vārdiem (sevišķi 2—9), var pēc visiem satiksmes vārdiem pieņemt galotni -i: ar abi kāji, par divi dieni, pa deviņi vasariņi, pēc divi dieni, pieci līdz seši pēdi gaŗš; ar abi zirgi, uz trīs gadi, no abi gali, pie abi koki, bez trīs pūri kviešu, aiz deviņi ezeriņi, ik pa pieci soļi.

2) Vietnieku vārdu datīvi **kam** un **tam** stāv gandrīz pēc visiem satiksmes vārdiem: bez kam, bez tam, no kam, no tam, (dēļ kam, dēļ tam), pēc kam, pēc tam, kamdēļ, tamdēļ, kamlabad, tamlabad.

Šie teicieni labi pazīstami Kurzemē. Tie lietojami apstākļu vārdu nozīmē; ar tiem iespējams smalkāki izšķirt vārdu sakaru un attiecību: bez tā = bez viņa, bez tam = tad vēl; pēc tā = pēc viņa, pēc tam = pēcāk, tad.

3) Personisko vietnieku vārdu instrumentāļi **manim**, **tevim**, **sevim** var pēc visiem satiksmes vārdiem nostāties: ar, ap, gar, pret manim, tevim, sevim (blakus mani, tevi, sevi); līdz manim, tevim, sevim (blakus man, tev, sev); aiz, apakš, bez, no, pie, pēc manim, tevim, sevim (blakus manis, tevis, sevis).

4) Visi satiksmes vārdi kopojas tagadējā rakstu valodā daudzskaitlī ar datīvu jeb instrumentāli: ar, ap, gar, pret, līdz, bez, no, pie, pēc vīriem, sievietēm, ļaudīm, izņemot dēļ, labad, pēc, kas aiz daudzskaitļa ģenitīva nostājas: jūsu dēļ, pēc, labad.

Daudzskaitļa ģenitīvs pie ģenitīva satiksmes vārdiem vidus izlokšnēs vēl šur tur sastopams, diezgan parasts tas Latgalē un Nīcā, Bārtā, Rucavā, Krūtē, Kalētos, Gramzdā.

Satiksmes vārdi ar ģenitīvu.

237. §. Ar ģenitīvu kopojas: aiz, apakš, zem, bez, dēļ, iekš, iz, lab, labad, no, pie, pēc, pirms, priekš, virs; apakšpus, augšpus, ārpus, iekšpus, lejpus, otrpus, šaipus, šīpus, šīnīpus, viņpus, virspus.

238. §. Aiz izsaka:

1) Ka viens priekšmets atrodas vai virzās aiz otra: Aiz Daugavas melni meži. Aiz kalniņa aizlaidās divi pelēki vanadziņi. Sevišķi ievērojami teicieni turēt, ņemt, grābt, raut, vilkt u. c. aiz: turēt aiz valga, grābt aiz apkakles, raut, vilkt aiz kājām no gultas ārā, ņemt aiz matiem.

2) Iemeslu: Aiz kalniņa meitas dzied, aiz migliņas neredzēju. Dažu labu purva malu aiz ūdeņa nearām; dažu labu mātes meitu aiz barguma neņēmām.

3) Pārākumu pie salīdzināmā pakāpiena: Augsti dzied cīrulītis aiz visiem putniņiem. Dievam gudrs padomiņš aiz visiem cilvēkiem.

239. §. Apakš, zem apzīmē, ka viens priekšmets atrodas vai virzās otra priekšmeta apakšā: Apakš zemes tēvs, māmiņa. Daudz zemītes neturēšu, bāliņos dzīvodama: zem pūriņa, zem krēsliņa, zem savām kājiņām.

240. §. Bez apzīmē trūkumu: Kur es iešu bez pūriņa? Kur pūriņš bez manim? No visiem satiksmes vārdiem visvairāk uzglabājis daudzskaitļa ģenitīvu satiksmes vārds bez: Nebraukšu projām bez sava laika, bez triju dienu (saprotams arī: bez trim dienām).

241. §. Dēļ apzīmē iemeslu, cēloni, nolūku un pa laikam stāv aiz sava lietas vārda: Darba dēļ noskumuši. Dziesmu dēļ, sveši ļaudis, ienaidiņu neceliet!

242. §. Iekš reti lietojams satiksmes vārds, tāpēc ka dzīvais lokatīvs viens pats izsaka to pašu, ko „iekš” ar ģenitīvu: Met iekš ūdens (parastāki un labāki: ūdenī), nenoslīkst; met iekš uguns (ugunī), nesadeg; met iekš salmiem (salmos), nečab (mīkla).

243. §. Iz sastopams kā satiksmes vārds tikai vēl dažās izloksnēs; tas apzīmē virzīšanos no iekšienes: Saimnieks nav iznācis iz (pa parastam: no) istabas ārā. Ceļas irbe iz (pa parastam: no) ezera, es iz (no) ļaužu valodām.

244. §. Labad, lab sastopams visbiežāki sakopojumā kālabad, arī: kamlabad, tamlabad, kālab, tālab.

245. §. No apzīmē 1) virzienu no augšas uz leju, un tad arī vispāri kustības izejas vietu: Līst no gaisa, kāpt no koka, jumta, no zirga lēkt. — Pils izcēlusies no zemes apakšas. No saknēm lazda zied. No tēvijas aizceļot.

2) Sākumu laika ziņā: No rīta līdz vakaram, no mazām, jaunām dienām.

3) a) iemeslu, b) darītāju ciešamā kārtā, c) personu, no kuņas ko prasa, lūdz, gaida, dzird, pērk, dabū, ņem, sarga, bēg, kaunas, d) vielu, no kuņas ko taisa, e) pazīmes, pēc kuņām jeb no kuņām ko pazīstam : a) No lepnuma nerunāju. Ne no prieka es dziedāju. b) Balti man vaidziņi, ne ūdens balināti; asarām balināti no nelieša; raud sērdienīte, no bajāra (arī: bajāriņa) bildināma. Bet te ieteicams ģenitīvs bez satiksmes vārda „no”. c) Lai tautiņas neprastā no māmiņas malējiņas. No celmiņa gremzdu gaida. Jautājies no māmiņas padomiņu. Ko tu gribi no manis? Ko varam no tam mācīties? No vilka bēgt, glābties, slēpties, bīties, d) No miega maizi necep. No smilgas piekrauj lielu siena vezumu. Neskaties vīru no cepures!

4) Dalāmā ģenitīva vietā ieviesies satiksmes vārds „no”: No viņa sešiem bērniem pieci jau apmiruši. No visiem mīļākais.

246. §. Pie apzīmē, 1) ka viens priekšmets atrodas vai virzās otra priekšmeta tuvumā: Es uzaugu pie māmiņas. Cilvēks jau pie miršanas, pie beigām. — Pie ābeles piestājos. Iet pie vīra = precēties; iet pie tēva, kaimiņa, pie miera.

2) Uz vietas nozīmes pamatojas arī tādi teicieni, kā: pie tam (tā) viņu var pazīt. Neraugi vīru pie (no) cepures! Pie (ap) simtu gadu vecs.

247. §. Pēc apzīmē to jēdzienu, aiz kuņa, kuņa pēdās kaut kas seko vai notiekas; tā 1) vietas nozīmē: Nebraucat blakus pa ceļu, bet cits pēc (arī pakaļ) cita!

2) Laika nozīmē: Pēc darba maize lien; pēc Jāņiem; pēc pusdienas: pēc tam (tā) = tad.

3) Kārtas, pakāpiena nozīmē: Pēc Dieva es mīlēju visvairāk savus vecākus.

4) Piemērības, līdzības nozīmē: Pēc likuma, pēc cita parauga rīkoties. Vai bērns pēc tēva vai pēc mātes?

5) Pēc stāv pie tā jēdziena, kuņu grib rokā dabūt: Pēc uguns vien aizgāju. Es atnācu pēc māsiņas; braukt pēc daktera, pēc žagariem. Vecākā valodā un vēl tagad dažās izloksnēs to pašu izsaka vienkāršais ģenitīvs un lokatīvs.

6) Pēc stāv pie daudz darbības vārdiem, kas izsaka tiekšanos, ilgošanos: Tā mana māmiņa pēc manis raud. Pēc lietus lūgties. — uzrakstītos piemēros pietiek vienkāršais ģenitīvs.

7) Iemesla nozīmē, pa laikam aiz pārvaldāmā vārda: manis, tevis, sevis pēc, kāpēc, tāpēc.

248. §. Pirms apzīmē laiku = priekš: pirms saules lēktas; pirms lieldienām.

249. §. Priekš 1) vietas nozīmē — zināmas vietas vai lietas priekšā: Priekš Dieviņa apņēmos noskumuši nedzīvot. Es priekš savas māmuliņas noņēmos vainadziņu.

2) Laika nozīmē = pirms: Priekš saules, gaismas. Lai man pādīte priekš gada staigā; priekš Jāņiem.

3) Priekš sastopams daudzkārt vienkāršā datīva vietā: Es priekš savas līgaviņas līdz pirtij tiltu grīdu. — Kas labi piesavināsies datīvu, tas izvairīsies vienkārša datīva vietā satiksmes vārdu priekš lietot.

250. §. Virs reti lietojams satiksmes vārds; ieteicams tikai dažos teicienos: virs zemes (zemes virsū), virs vēja.

251. §. Satiksmes vārdi, kuŗu otra daļa ir **pus**: A p a k š p u s, l e j p u s dzirnavām; a u g š p u s lizda. I e k š p u s savas tiesas dari, kā tīkams, ārpus tās, kā atļauj citi; o t r p u s meža; š a i p u s, š ģ i p u s, v i ņ p u s kalna; v i r s p u s koduma.

Satiksmes vārdi ar akuzatīvu (instrumentāli).

252. §. Akuzatīva un instrumentāļa formām pilnīgi saskanot, nav iespējams droši nosacīt, kuŗiem satiksmes vārdiem kuŗā nozīmē piekrīt akuzatīvs un instrumentālis. Ievērojot satiksmes vārda „ar” nozīmi un dabu, nav ne vismazāko šaubu, ka šim satiksmes vārdam pieder instrumentālis, tomēr arī šo satiksmes vārdu apcerēšu akuzatīva satiksmes vārdu starpā: ap, ar, gar, par, pār, pret, starp, caur.

253. §. Ap apzīmē 1) vietas nozīmē, ka darbība notiek vai virzās kādam priekšmetam visapkārt: Ap pili bijis dārzs. Saule griežas ap zemi. Ap Jelgavu = Jelgavas apkārtnē.

2) Laika ziņā ap nenosaka zināmu laiku, bet laika apkārtni, laiku apmēram, tuveni: ap jaunu gadu; ap pusnakti; ap šo laiku.

3) Ap nostājas tā jēdziena priekšā, gar kuŗu nodarbojas mūsu mēle, prāts, mūsu tieksme: Ap otru runāt. Ap sevīm vien dziedāju, ap saviem bāliņiem. Parastā valodā tagad šī vecā „ap” vietā lieto „par”.

254. §. Ar ir instrumentāļa satiksmes vārds; tas der panīkušajam instrumentālim par atbalstu:

1) Pavadoņa instrumentālim visplašākā nozīmē: Pūtin pūta, dūcin dūca melnais strazds ar balodi. Ar saulīti lietus lija. Vecs vecs vīriņš ar baltu bārzdu.

2) Kā pavadoņi uzlūkojamas miesas daļas un slimības: Vīrs saslimis ar kaklu, sirgst ar vēderu. Viņš miris ar diloni, asinskaiti.

3) Pavadoņi var būt darbības cēloņi: Tā ar savu lepnumiņu sēdēs ilgi vainagā.

4) „Ar” pabalsta līdzekļa instrumentāli; vienskaitlī satiksmes vārds gandrīz vienmēr lietojams, bet daudzskaitlī to var atlaist: Es ar savu dziedāšanu (bet: savām dziesmām jeb ar savām dziesmām) raudulīti smīdināju; ar cirvi cirst; bet cirvjiem un arī: ar cirvjiem cirst.

5) Ar stāv pie vārdiem, kas izsaka dažādas attiecības dažu personu starpā: Ne ikdienas sveša māte ar mani laba bija. Sabāros, biju naidā, skūpstījos, satikos, šķīros, runāju; tā arī cīnīties, ķildoties, skrieties, rotāties u. c. ar ko.

255. §. Gar stājas tā jēdziena priekšā, kam darbība virzās gaŗām: gar manīm staigādama. Gar zemīti kājas vilka.

256. §. Par un pār ir viens un tas pats vārds. Dažās izloksnēs pār ar gaŗo a nemaz nav pazīstams.

1) Pār lieto tikai vietas nozīmē uz jautājumu kurp? kur? Es atnācu pār jūriņu; pār tiltu braukt, pār jumtu sviest. Vanags lidinās pār jumtu. Daudz apgabalos minētā nozīmē lieto „par”.

2) Par apzīmē augstāko pakāpienu pie pamata (un pārākā) pakāpiena: Skaista auga bārenīte par (arī: aiz) visām meitiņām. Gudrāks Laimes lēmumiņš par visiem padomiem.

3) Par apzīmē runāšanas, spriešanas priekšmetu: Dziedāt, runāt, stāstīt, domāt, rūpēties, gādāt, bīties, dusmoties, priecāties, brīnīties u. c. par.

4) Kā tas, kas aiz mums stāv, var mūs aizstāvēt, mūsu vietā stāties, tā arī tas, kas pāri par mums paceļas, var mūs pārstāt, mūsu vietā stāties: Ej par mani parunāt; par tēvzemi kaŗot, mirt. — Es kaŗā gan aizietu par jauno bāleliņu.

5) „Par” ar piederošo locījumu ieņem izteicēja vietu: Es tev būšu par tēvu, tu man būsi par dēlu, t. i. tēva, dēla vietā. Paņemt mēteli par apsegu. Būt, palikt, uzvesties, izredzēt, vēlē, celt, saukt, turēt par saimnieku, ķēniņu, par sievu apņemt. Ņemt par labu, ļaunu. Nākt par palīgu. Par velti, par spīti.

6) Par apzīmē pārmēru: Cepure man par mazu, zābaki man par lieliem. Tas par daudz, par maz.

7) No vietas nozīmes attīstījusies arī vērtības, cenas nozīme pie darbības vārdiem dot, ņemt, solīt, maksāt, prasīt, pateikties u. c.: Linu, linu, bāleliņ, par plūkumu, ravējumu! Nopirku ābolu par kapeiku.

257. §. Pret — 1) vietas nozīmē apzīmē gan stāvokli, gan virzienu kādam priekšmetam pretim: Zied ābele pret ābeli. Balti bērzi, melni alkšņi cits pret citu locījās. Pret kalnu, vēju, straumi braukt. Pret rītiem, vakariem.

2) Laika nozīmē = ap: pret rītu, vakaru.

3) Salīdzināmā nozīmē: Tu pret mani nekas neesi.

4) Maiņas nozīmē: Dabūjis pret samaksu putniņus.

5) Neīstā nozīmē pret izsaka gan draudzīgu, gan naidīgu attiecību: Laimīgs, mīlīgs, bezkaunīgs, briesmīgs pret savu tuvāku. Pret likumu.

258. §. Starp apzīmē, ka kāds priekšmets atrodas vai virzās citu starpā, vidū: Starp tēvu un māti sēdēt. Starp vēju un vētru ir starpība.

259. §. Caur 1) vietas nozīmē izsaka, ka darbība dodas kādam priekšmetam cauri, pie kam darbībai daudzkārt jāpārvar ceļā stāvoši šķēršļi: spiesties caur ļaužu drūzmu; caur žogu līst. Dieva jātam kumeļam caur segliem saule lēca. Pienu caur kāstuvi laist.

2) Darbības veicinātāja, cēlēja nozīmē: Tikai caur tevi es tādā nelaimē nācu. Laimīgs tu tiki caur mani.

Līdz.

260. §. Līdz apzīmē 1) virziena beigu vietu un kopojas pa laikam ar datīvu: Līdz pirtij tiltu grīdu; durvis līdz galam vaļā; līdz dibenam, līdz kaklam.

2) Laika nozīmē: Līdz gaismai; līdz pastara dienai; līdz rītam, citam rudenim; bet ar akuz.: līdz šo baltu dien(u).

Pa.

261. §. Pa apzīmē 1) vietu, pa kuŗu darbība virzās, un sabiedrojas šinī nozīmē ar akuzatīvu: Iet, skriet pa ceļu, lauku, staigāt pa pasauli, braukt pa upi, kaisīt, lasīt pa zemi, strādāt pa riju, pa Jelgavu.

2) „Pa” nozīmē „pēc” — pa laikam ar datīvu: Pa gabaliņam satiek lapsu. Tā bieži: pa gabalam, pa kādam gabalam; retāki ar akuzatīvu: pa gabaliņu. Vārds pa vārdam — ienaidis gatavs.

3) Laika nozīmē a) ar akuzatīvu — ar nozīmi: kādā laikā: Rudenī pa miežu laiku; pa vasaru, ziemu, svētdienu; pa to starpu, b) = pēc, šinī nozīmē pa laikam ar datīvu: Pa kādam laikam, pa brītiņam.

4) Piemērības nozīmē ar datīvu: Pa prātam man zirdziņš, pa rokai zobentiņš. Pa zobam. Putns pa šāvienam, grābieniem. Dzīvot pa vecam, pa parastam, pa godam, pa draugam (= draudzīgi), pa kārtai; pa labai rokai jeb pa labi (roki); pa kreisai rokai jeb pa kreisi (roki), arī ar akuzatīvu: pa labo roku.

5) Retumis iemesla nozīmē: Pa niekam, pa jokam, jokiem bārties. Darboties pa gaŗam laikam.

6) Dalāmā nozīmē — ar datīvu: Pa vienai (dziesmai) salasīju. Vilks ikkatru dienu noņem ganam pa aintai. Sunīšam maizes devu pa lielam gabalam.

Uz.

262. §. Uz kopojas ar ģenitīvu un akuzatīvu: ar ģenitīvu uz vaicājumu kur? P. p. Uz mēles medus, apakš mēles ledus. Uz sola sēdēt, gulēt. Ar akuzatīvu uz vaicājumu kurp? P. p. Braukt, jāt, iet, doties, steigties uz baznīcu, lauku. Laika nozīmē „uz” biedrojas ar akuzatīvu: uz veselu gadu salīgt par kalpu; uz vakaru gaviļēju.

K o p š laika sākuma nozīmē, „no” vietā, pazīstams dažos apgabalos ar datīvu; tagad rakstu valodā jau ieviesies: Kopš divi nedēļām brālis aizceļojis.

263. §. Jāievēro, ka divi satiksmes vārdi nekad nav viens pakaļ otra nostādāmi. P. p. Viņš pukojās par pret viņu izteiktiem apvainojumiem; pareizi: v. p. par apvainojumiem, kas izteikti pret viņu.

Teikuma daļu jeb locekļu saskaņa.

264. §. Lokāmiem teikuma locekļiem, kur vien iespējams, savā starpā jāsasaka personā, skaitlī, kārtā un arī locījumos: Es rakstu. Tu raksti. Tavs brālis ir liels dziedātājs; meitas lielas dziedātājas.

Saskaņa starp teikuma priekšmetu un izteicēju.

265. §. Visievērojamākie saskaņas likumi ir šādi:

1) Ja izteicējs ir lietas vārds, tad kārtā tas saskan tikai tad, ja tas pieder pie tiem lietu vārdiem, kas, galotni pārmainot, pārmaina kārtu, p. p. pie lietu vārdiem ar galotnēm -tājs, -tāja, -ējs, -ēja, -ietis, -iete, -nieks, -niece, -onis, -one, -tnis, -tne, -ulis; -ule : Viņš ir varonis, viņa ir varone.

2) Ja teikumā vairāk teikuma priekšmetu un šie dzīvas radības, tad izteicējs pa laikam stāv daudzskaitlī, pie kam vīriešu kārtā pārspēj sieviešu kārtu: Kad tēvs un māte nomiruši, tad brālis un māsa palikuši tēva mājās dzīvot. — Bet kad teikuma priekšmetu līdzdalību pie izteicēja

neuzsveram, tad varam izteicēju attiecināt tikai uz svarīgāko, izteicējam tuvāko teikuma priekšmetu : Nu bij nabadziņš, bij arī viņa labdaris miris (arī: miruši).

Ja teikuma priekšmeti ir nedzīvi, tad izteicējs var 1) daudzskaitlī stāvēt, vīriešu kārtai priekšroku iegūstot: Viss mūsu darbs un visa mūsu dzīve būs pabeigti, 2) pēc tuvākā teikuma priekšmeta rīkoties: No šejienes ir skola un viņas dārzs saredzams. Posts un trūcība bija liela.

266. §. Ja teikuma priekšmets ir daudzuma nojēgums, no kuŗa atkarā stāv dalāmais ģenitīvs, tad izteicējs pa laikam rīkojas pēc šī ģenitīva skaitlī, kārtā un retumis, ja izteicējs ir ciešamās kārtas pagātnes divdabis, pat locījumā: Lielākā daļa Vidzemē pazīstamu dziesmu pazīstamas arī Kurzemē. Puse dejotāju piekusuši. Bija vairāk nedēļu aiztecējušas. Sanākuši viesu pilna istaba. Saskrējuši putnu kā melns debess. Sēdēja ap galdu laba tiesa vīru, spriezdami, pļāpādami, galvas sadūruši kopā. Tur bijuši daudz cilvēku pie sienas pieslēgtu.

Ja **daudz, maz, cik, tik** ir teikuma priekšmeti, tad par saskaņas pamatu var šos daudzumu nojēgumus uzlūkot un izteicēju vīriešu kārtas vienskaitlī nostatīt: Viesu bija salasījies (arī: salasījušies) daudz. Sanācis daudz putnu.

Vīriešu kārtas vienskaitlis nepieciešams, ja dalāmais ģenitīvs vienskaitlī: Man maz naudas palicis.

267. §. Ja savstarpība izsacīta ar vietnieka vārdu „cits”, tad izteicējs var stāvēt gan daudzskaitlī, gan vienskaitlī, rīkodamies vai nu pēc daudzskaitlī stāvošā teikuma priekšmeta, vai pēc tuvāki stāvošā „cits”: bērni cits par citu augstāki (arī: augstāks).

268. §. Ja par teikuma priekšmetu ir vietnieku vārdi **tas, kas, nekas, viss**, tad īpašības vārda izteicējs pieņem vienskaitļa vīriešu kārtas galotni, ja minētie vietnieku vārdi attiecināmi uz kādu zināmu priekšmetu: Kas nav labs? Tas nav labs, p. p. kāds cilvēks, priekšmets, uz ko aizrāda. Te „tas” vietā lietojams arī „šis”, „viņš”; un „kas” vietā „kuŗš”, bet ja „kas”, „tas” nav attiecināmi uz zināmu priekšmetu un viņu vietā nekādi nav nostādāmi „kuŗš”, „šis”, tad izteicējs pieņem apstākļa vārda galotni -i: Kas labi, tas labi.

Tāpat apstākļu vārds lietojams, ja tas kā izteicējs attiecas uz veselu teikumu vai nenoteicamo izteiksmi: Nav labi cilvēkam vienam būt — jeb: ka cilvēks viens ir.

Šo formu ar -i pieņem arī īpašības vārds kā izteicējs teikumos bez noteikta teikuma priekšmeta: Viņam tika karsti. Man nelabi ap sirdi. Bet ja runātājam stāv zināms teikuma priekšmets prātā, lai gan to neizsaka, tad īpašības vārds kā izteicējs saskan ar šo prātā stāvošo vārdu: Man ir tik karsti, tik auksti, bet: šodien tik karsts, tik auksts (jāpiedomā: laiks).

269. §. Ja vietnieka vārds „tas” ir par teikuma priekšmetu un lietas vārds par izteicēju, tad vietnieka vārds pa laikam saskan ar izteicēju kārtā un skaitlī: Tā tava laime. Tās bij manas pirmās bēdas. Tie ir meli, nieki!

270. §. Ja godinājuma dēļ lieto otras personas vienskaitļa vietā daudzskaitli, tad lietas vārds, par izteicēju būdams, stāv vienskaitlī: Jūs esat kungs, es kalps. Tāpat: jūs esat tas, kas mani nelaimē grūdis. Bet īpašības vārdi un citi lokāmi vārdi stāv 1) vienskaitlī: Ja, tāds jūs esat. Dzeriet vien pats! Martas jaunkundze, jūs nemaz neesat lepna. Sakāt, ka esat pārskatījies, 2) vīriešu kārtas daudzskaitlī, nelūkojoties uz teikuma priekšmeta kārtu: Vai jūs veseli, Meimera kundze? Cik jūs esat labi (attiecoties gan uz vīrieti, gan uz sievieti).

271. §. Ja uz teikuma priekšmetu un viņa pavadoni vienādā mērā attiecināms izteicējs, tad šis stāv pa laikam daudzskaitlī, arī kad teikuma priekšmets ir vienskaitlī: Brāļa zirgs ar suni noskumuši, galvas nolaiduši, dirn. Te satikušies vilks ar lapsu un sarunājušies zirgu noriet.

272. §. Ja teikumā pirmā, otra un trešā persona par teikuma priekšmetu, tad virsroku iegūst pirmā par otru un trešo un otra par trešo: Tu un es (biežāki: mēs ar tevi) būsim pagalam. Tu un tavēji dzīvosit laimīgi.

Apzīmētāju saskaņa ar apzīmētāju.

273. §. Ja apzīmētājs attiecas uz sievietēm un vīriešiem, tad tas, 1) tāpat kā izteicējs, stāv vīriešu kārtas daudzskaitlī: Sīvi tavi tēvs, māmiņa. Vieni paši tēvs, māmiņa; 2) rīkojas pēc tuvāki stāvošā vārda: Lepns tavs tēvs, māmiņa. Es čaloju ar citām māsām un brāļiem. — Bet ja apzīmētājs attiecas uz vairākiem dažādas kārtas kustoņiem vai arī nedzīviem priekšmetiem, tad tas saskan ar tuvāki stāvošo vārdu: Jaukās lejas un kalni; jaukie kalni un lejas. Var arī apzīmētāju atkārtot: Kupls ozols un kupla liepa; kupla liepa un kupls ozols, kā tas arī pie personām iespējams: vecais tēvs un vecā māte.

Ja apzīmētājs attiecināms tikai uz vienu no vairāk minētiem priekšmetiem, tad tas priekšmets, ar kuŗu apzīmētājs nav attiecināms, nostādāms papriekšu un tad ar apzīmētāju izrotātais priekšmets; Bēdas, grūtas nopūtiņas. Bēdas, gaužas asariņas.

274. §. Kad norādāmie un attiecības vietnieku vārdi attiecas uz dažādas kārtas vārdiem, tad tie nostājas vīriešu kārtas daudzskaitlī: Dzīvoja vīrs un sieva, kuŗiem (tiem, viņiem) nebija bērnu. Uguntiņš, atslēdziņa, abi cieti glabājami. Pupiņa, zirnītis, tie labi bērniņi. — No attiecības vārdiem te labāki lietot „kas”: Vīriešiem un jaunavām, kas atsakās doties laulībā.

275. §. Kad divi vai vairāk apzīmētāji attiecas uz vienādiem lietu vārdiem, tad gan apzīmētājs, gan apzīmējamie vārdi stāv vienskaitlī: Vecā un jaunā derība; trešais, ceturtais un piektais bauslis; latviešu un krievu valoda; lapu un skuju mežs; avju un govju kūts, t. i. viena avju un viena govju kūts; bet „avju un govju kūtis” ir vairāk nekā viena avju un viena govju kūts.

Pilnīgs un nepilnīgs teikums.

276. §. Mēs runājam veselos teikumos. Šie teikumi ar visiem saviem locekļiem nogulstas mūsu apziņā. Šie apziņā atrodamie teikumu paraugi noder mums par mērauklu citiem, gan darināmiem, gan darinātiem teikumiem.

Kad kādā teikumā atrodas visi locekļi, kādus gramatika prasa no teikuma, tad tādu nosaucam par p i l n ī g u teikumu; bet kad kāda locekļa trūkst, tad to dēvējam par n e p i l n ī g u, tad runājam par izlaidumiem. Izlaist teikumā varam tikai tādus locekļus, kas teikuma sakarā tik viegli piedomājami, ka, gramatiku neievērojot, nedz runātājs, nedz klausītājs teikumā nekādu robu nesajūt.

Vai saitiņa senum sens valodas īpašums, jeb vai attīstības ieguvums, nav viegli nosakāms. Tāpēc nevaram sacīt, ka tādos teikumos, kā: tēvs vecs: kur iedams? — saitiņa izlaista. Tādi teikumi — beidzamais vienīgi tā bez saitiņas iespējams — tik parasti, ka tur neko izlaistu neatrodam. Bet ja darbības vārds „būt” izlaists pagātnē vai vēlamā izteiksmē, tad jau sajūtam vairāk it kā kādu trūkumu, tāpēc ka mūsu apziņā mīt teikumi ar zināmās pagātnes un vēlamās izteiksmes formu: Reiz dzīvoja bagāts kaŗakungs, kam divi skaistas meitas (piedomājams: bija). Kaut tevi lāči apēduši! Labāk savu vainadziņu ap celmiņu apkārusi, ne devusi to noņemt laiskam tēva dēliņam (piedomājams „būtu”).

Nevien „būt”, bet arī citi darbības vārdi daudzkārt izlaisti: Tikko to izteicu, tad viņš tūliņ man matos (piedomājams: ķērās, klupa).

Sevišķi bieži tā izlaižami virzības darbības vārdi, kuŗu virziens apzīmēts ar apstākļu vārdiem: Tiešām (piedomājams: gāja) tautas, tiešām tautas, ar līkumu bāleliņi. Visvairāk tā pavēles un izsaukumos teikumos: Augšām! (ceļaties). Šurp! (nāci). Projām! (eji). Lēnām pa tiltu! Tūdaliņ, tagadiņ uz sudraba kalējiņu! Kad tevi nelaieme, jupis! (rautu). Pavēles teikumos izlaisti arī

daudzkārt tādi darbības vārdi, kas atlīdzina nojēgumu „dot”: Cimdu, cimdu! Rokas sala. Auzu, auzu kumeļam! Man, māmiņa, to telīti, kas vairāk piena dod!

277. §. Retāki izlaiž citus teikuma locekļus: a) teikuma priekšmetu: nu ir beigta (piedom.: pasaka), b) papildītāju: pieturi (zirgus), c) lietas vārdu blakus īpašības vārdam: pa kreisi, pa labi (roki).

Teikumu iedalījums.

278. §. Ar teikumiem varam a) kaut ko pastāstīt, b) jautāt, c) pavēlēt, d) vēlēties, e) izsaukties. Uz to lūkojoties, iedalām teikumus a) **stāstāmos**, b) **jautājamos**, c) **pavēlamos**, d) **vēlamos**, e) **izsaucamos**. Piemēri: a) Miers baņo, nemiers posta. Bija divi brāļi, viens bagāts, otrs nabags. b) Vai saimnieks mājās? Kurp viņš aizbraucis? c) Nāci! Steidzaties! Lai Dievs pasarga! d) Cik jauka pasaule!

Jautājamie teikumi.

279. §. Jautājamie teikumi iedalāmi divās šķirās. Pirmkārt varam vaicāt pēc visa teikuma satura, par atbildi gaidīdami veselu teikumu, vai arī vesela teikuma vietā no vācu valodas patapināto „ja”, vai arī latviešu „nē”: Gribi tu manu godu slēpt, darīt kaunu bāliņam? Es pastalu nēsātāja? Esi mani gaidījusi? Ciema gani, bāleliņi, telīti manu redzējāt? Atbilde: ja, ja gan, kā tad ne, redzējām gan, vai noliedzot: neredzējām; nē, neredzējām vis. Šīs šķiras jautājumus varam nosaukt par teikumu jautājumiem. Šie jautājamie teikumi atšķiras no stāstāmiem tikai ar savu savādo balss izlocījumu. Pa laikam tagad šos teikumus apzīmē no igauņu valodas patapinātais vārdiņš „vai”, tai vietā senāki īstais latviešu „arīg”: Vai (arīg) tu to nezini?

Otrkārt varam apklaušināties tikai pēc viena vienīga teikuma locekļa, citu visu jau paši zinādami: Kam tie mieži līdumā? Kur palika tēvs, māmiņa? Uz šādiem vaicājumiem sagaidām par atbildi vienu vienīgu vārdu, tāpēc tos varam nosaukt par vārdu jautājumiem: Kas atbraucis? Kaimiņš. — Vārdu jautājumi iesākas ar jautājumiem vietnieku vai jautājumiem apstākļu vārdiem.

Apgalvojamie un noliedzamie teikumi. Noliegums.

280. §. Apgalvodami, ka divi ievērojumi, divi nojēgumi savā starpā savienojami, kļūstam pie apgalvojama jeb apstiprināma teikuma: rauda ir zivs; noliegdami turpretim tāda savienojuma piederību, kļūstam pie noliedzama teikuma. Nolieguma vārdiņš ir „ne”.

281. §. „Ne” noliedz daudzkārt teikumā tikai vienu vienīgu locekli, kuŗa priekšā tas stāv: Ne ikdienas saule spīd, ne ikdienas lietus līst. — Līdzīgi piebiedrojas „ne” nenoteicamiem vietnieku vārdiem, no tiem atvasinātiem apstākļu vārdiem, skaitļa vārdam „viens” un apstākļa vārdam „maz”.

Noliedzot šos nojēgumus, runātājam var šo nojēgumu pretstati prātā stāvēt, p. p. ne viens tur bija, bet ļoti daudz, ne maz, bet ļoti daudz esmu šodien strādājis: bet pa laikam šos sakopojumus noliegums noliedz zināmu nojēgumu pavisam, tā ka no nojēguma nepaliek itnekas pāri; p. p. **neviens** = arī pat neviens, it neviens; **nemaz** = arī pat nemaz, it nemaz; tāpat: **nekas**, **nekāds**,

nekad, nekur. Beidzamā nozīmē „ne” saaug ar sekojošu vārdu kopā, lai gan noliegums neiegūst balssvaru.

282. §. Noliegums, iegūdam balssvaru, saaug ar darbības vārdu nešķēlamā vienībā un noliedz visu teikuma saturu: Vārna vārnai acīs neknābj.

283. §. Ievērojama ir latviešu valodas paraža atkārtot apgalvojumu teikumu noliedzamā veidā: Kur es iešu, kur neiešu? Ko tie mani cienā, ko necienā? Rūca, rūca dundurīši; kur tie rūca, kur nerūca? Trīs runāja klētiņā; ko runāja, nerunāja? Bet kas bijis, kas nebijis, nevarējis un nevarējis izteikt.

284. §. Ja 281. §. minētie nenoteicamie vietnieku un apstākļu vārdi pavisam noliegti, ar noliegumu saliktenī saaugdami, tad arī darbības vārdam pienākas noliegums vai arī otrādi: kad darbības vārds noliegts, tad noliegti arī nenoteicamie vietnieku un apstākļu vārdi: Neviens nevar diviem kungiem kalpot. Cilāts akmens nekad neapsūno.

Savilkts teikums.

285. §. Vienā teikumā var būt vairāk vienlīdzīgu locekļu: a) vairāk teikuma priekšmetu, p. p. mans tēva, tavs brālis un mūsu rakstvedis ir lieli ienaidnieki savā starpā, b) vairāk izteicēju, p. p. šis vīrs ir čakls un uzticams, c) vairāk apzīmētāju, p. p. nevien veci, bet arī jauni cilvēki mirst, d) vairāk papildītāju, p. p. bērns mīlē gan tēvu, gan māti, gan aukli, e) vairāk apstākļu vārdu, p. p. nelaime sastopama tā nabagu būdiņās, tā lepnās pilīs.

Gramatikas mēdz nūle minētos teikumus ar vairāk vienlīdzīgiem locekļiem dēvēt par savilktiem. Bet visa šī mācība ir nepareiza. Pareizi te runāt tikai par vairāk vienlīdzīgiem teikuma locekļiem.

Iesprausts teikums.

286. §. Iesprausts teikums ir, kā jau vārds nosaka, tāds teikums, kas citu teikumu starpā iesprausts: No tam, rādās, nekas neiznāks. Nelaiķa saimnieks — lai Dievs mielo viņa dvēseli — bija krietns vīrs.

Atkārtots teikums.

287. §. Par **atkārtotu** teikumu saucam tādu teikumu, kuŗā atkārtojam cita vārdus vai domas: „Manas domas nav jūsu domas, un jūsu ceļi nav mani ceļi,” saka Kungs. Tēvs sacīja saviem dēliem: „Dzīvojiet saticīgi savā starpā.”

Virsteikums un palīga teikums.

288. §. Teikumiem savā starpā kopojojies, izceļas sakopoti teikumi jeb teikumu sakopojums: P. p. Saule nogājusi. Arājs dodas uz mājām, lai varētu iet pie miera.

Teikumu sakopojums var sastāvēt 1) no virsteikumiem vien: Pavasaris atnācis. Daba tērpjas zaļā apģērbā; 2) no virsteikumiem un palīga teikumiem: Kad pavasaris nāk, tad daba tērpjas zaļā apģērbā.

289. §. Virsteikums ir tāds teikums, kas pats par sevi jau saprotams, kas patstāvīgs, no citiem teikumiem neatkarīgs: 1) Pūt, vējiņ; 2) dzen laiviņu, 3) necel viļņus ezerā. — Te trīs virsteikumi.

Palīga teikums turpretim ir tāds teikums, kas nav patstāvīgs, bet atkarīgs un nav pats par sevi bez cita teikuma palīdzības saprotams. P. p. Laime nepalīdz (virst.), ja pats nelīdzas (palīga t.).

290. §. Palīga teikuma vietā varam lietot kādu teikuma locekli: 1) teikuma priekšmetu: Kas melo (= melkulis), tas zog, 2) papildītāju: Ko gribēji (= gribēto), to dabūji, 3) apzīmētāju: Akmens, kas nosūnojis (= nosūnojis akm.), grūti kustināms, 4) apstākļa vārdu: Kad saule lec, (= ap saules lēktu), tad es eimu pie darba. — Lūkojoties uz to, kādu teikuma locekli var nostādīt palīga teikuma vietā, mēdz palīga teikumus iedalīt: 1) priekšmetu, 2) papildītāju, 3) apzīmētāju un 4) apstākļu teikumos.

Priekšmetu un papildītāju teikumi.

291. §. 1) Priekšmetu teikumi: Kas jādara, tas jādara. Kam lieta pieder (= lietas īpašnieks), tas to vāc. Pazīstama lieta (kas?), ka gudrība pārāka par bagātību. Muļķītim bija piekodināts, lai tas paliek mājās.

2) Papildītāju teikumi: Kas zemi kopj (= zemkopi), to zeme kopj. Ko sēj (= sēto), to pļauj. Mēs zinām (ko?), ka mums visiem jāmirst. Es droši ceru, ka tu man palīdzēsi (= uz tavu palīdzību). Tas teicis, ka lai puika neēdot tās maizes.

Pie priekšmetu papildītāju teikumiem pieder arī atkarīgie jautājamie teikumi: Kad un kur mirsim, tas mums nevienam nav zināms. Saki (ko?), vai saimnieks pārbraucis. Neviens nespēj izskaitīt (ko?), cik smilšu jūrā.

Priekšmeta teikumu var viegli pārvērst papildītājā teikumā, pārgrozot virsteikuma izteicēju: Nav zināms (kas?), vai tēvs šovakar pārbrauks (priekšmeta teikums). Nezinām (ko?), vai tēvs šovakar pārbrauks (papild. t.).

Priekšmetu un papildītāju teikumi iesākas ar **kas, ka, lai, kur, kad, vai**.

Apzīmētāja teikums.

292. §. Par apzīmētāju teikumiem nosauc tādus teikumus, kas, tāpat kā apzīmētāji, tuvāki apzīmē kādu lietas vārdu. **Tie** iesākas ar **kas, kuŗš, kur:** Labs tas darbiņš, kas padarīts (= padarīts darbs). Koks, kas cīkst (= cīkstošs koks), tik ātri nelūst. Lai raudāja pašas tautas, kuŗas tevi raudināja. Trīcin trīc tā pusīte, kur (= kuŗā) aug meitas māmiņai.

Apstākļu teikumi.

293. §. Kā apstākļu vārdi, tā arī apstākļu teikumi var apzīmēt dažādus apstākļus: vietu, laiku, kārtu, iemeslu, cēloni.

Tāpēc iedala apstākļu teikumus tādās pat šķirās, kā apstākļu vārdus.

1) **Vietas teikums** iesākas ar **kur, kurp, no kurienes, uz kuriem:** Kur koku cērt, tur skaidas krīt (= koku cērtamā vietā). Kur vārdi kā upe skrien, tur darbu nevar atrast. Es braucu turp, no kurienes tu nāci.

2) **Laika teikumi** iesākas ar saikļiem a) **kad** (virsteikumā pa laikam tad), **kā** (— tā virsteik.), **kamēr** (— tamēr virsteik.), **ik** (—virsteik. ik), **cik, cikkārt** (tik, tikkārt), **līdz, tiekam, tikām,** ja palīga teikuma darbība notiekas vienā laikā ar virsteikumā izsacīto darbību: Kad krietni ķeŗamies pie darba, tad darbs veicas. Kā līcis ar zobinu, tā galva atšķīrusies. Kamēr saule lec, tamēr migla acīs koŗ. Ik viņš stabulējis, ik lopi dancojuŗi. Cik pietrūka man virvju, tik tecēju lūku plēst.

Cikkārt viņš deva man labu padomu, tikkārt viņam pateicos. Trīcin trīc birztaļiņa, līdz es augu brālīšos. Tikām citi zirgus sēja, es par sētu sētsvidū.

b) Kad palīga teikumā izsacītā darbība notiek agrāki nekā virsteikuma darbība, tad laika teikums iesākas ar saikļiem **kad, pēc tam kad, ik, ko, līdz ko, tikko, tiklīdz kā, cikko, kopš, ka, kamēr**: Kad pelīte pieēdusi, tad milti rūgti. Ik dziesmiņu izdziedāju, satinu dziesmu kamolā. Bet ko tiek uz tiltu, jājējam zirgs vairs neiet. Līdz ko rītā tēva dēls pamodies, tūliņ steidzies uz jūrmalu. Tikko bērns bij acis atvēris, tūdaļ tas sāka raudāt. Tiklīdz kā krodzinieks šos vārdus bij izteicis, te buciņš izspēra simtiem dālderu. Cikko tēvs piedzimis, jau dēls jumta galā. Jau divi mēneši, kopš (ka, kamēr) es viņu neesmu redzējis. Sen jau ir, kamēr saule norietējusi. Daudz īsāki to izsaka tā: Saule sen kamēr norietējusi.

c) Ja palīga teikumā izsacītā darbība seko virsteikuma darbībai, tad saikļi ir **iekāms jeb iekam, pirms**: Apdomā, iekām ko dari. Tēvs pamācīja savus dēlus, pirms tas mira (arī: pirms nekā, pirms kā tas mira).

3) **Kārtas** teikumi iedalāmi a) **salīdzināmos** un **seku** teikumos.

a) Salīdzināmie teikumi iesākas ar: **kāds** (— tāds virsteik.), **kā** (— tā), **it kā** (kāšu), **jo** (— jo), **cik** (—tik): Kāds kungs, tāds kalps. Kā māc, tā dzied. Viņš ēd, kā nabags riju seņ. Viņš skrien, it kā viņu kas triektu. Jo plīks, jo traks. Cik debesīs zvaigžņu, tik zemē caurumu (mīkla).

Ja virsteikumā ar „tā” un palīga teikumā ar „kā” tas pats izteicējs, tad abi teikumi noder izteicēja spēcīnāšanai un uzsvēršanai: Kā nav, tā nav. Kā nenāk, tā nenāk.

b) Seku teikumi iesākas ar **ka** (— tā, tik virsteik.), **lai**: Viņš tik stipri kļiedza, ka visiem ausis aizkrita. Bet es biju tā gājusi, ka pēdiņas nepazina. — „Tā” nereti iekļūst palīga teikumā: Zēns skrēja, tā ka pakrita. Tumšs, lai acis izduņ. Bet aitas bijušas tik vājas, tik vājas, lai vējš apgāztu.

4) **Iemesla** teikumi iesākas ar **ka** (virsteik. tāpēc, tādēļ jeb tamdēļ), **tāpēc, tādēļ ka, tā kā, kad**: Zeme guļ atmatā, ka nevaic arājiņa. Vai tādēļ nedziedāju, ka es biju sērdienīte? Vai tādēļ nedzīvošu, kad mani ļaudis nicināja? — Tādēļ, tāpēc daudzkārt iekļūst palīga teikumā: Zēns nevarēja skolā iet, tāpēc ka bija saslīmis.

5) **Nolūka** teikumus iesāk **lai**. Lietojama šos teikumus tagadnes īstenības un vēlamā izteiksme: Jājam tautas vienu pulku, lai nezviedz kumeliņi. Liepu lapu ceļu klāja, lai es ietu šo rudeni.

6) **Pieļāvības** jeb **pieļaujamos** teikumus iesāk **lai, lai gan, lai arī, kad arī, jebšu, kaut, kaut arī**, virsteikumā: „tomēr”, „taču”, „bet”: Lai gan slikti rādās, bet labi būs. Kad arī visi pie tevim apgrēcinātos, tad tomēr es mūžam negribu apgrēcināties. Jebšu man ar tevim būtu jāmirst, taču es tevi negribu aizliegt. Es nelauztu alkšņa rīkstī, kaut es bērza nedabūtu.

7) **Nosacījumu** teikumu parastais saiklis ir **ja** (virsteik. ta, tad). Ja nosacījums izpildāms, tad virs- un palīga teikumā stāv īstenības izteiksme, virsteikumā arī pavēles izteiksme: Ja gribi, tad nāci. Ja tu pūlēsies, tad tev veiksies. — Ja nosacījums neizpildāms un attiecas uz tagadni, tad lietojama tagadnes vēlamā izteiksme, bet ja neizpildāmais nosacījums zīmējas uz pagātņi, tad pagātnes vēlamā izteiksme: Ja vista nekladzinātu, tad nezinātu, ka olu dējusi. Ja es būtu to zinājis, tad nebūtu tā darījis.

294. §. Vārdus, ar kuriem palīga teikumi iesākas, sauc par **pakārtojamiem** saikļiem, tamdēļ ka tie nesakārto vienlīdzīgus teikumus savā starpā, bet pakārto mazāk svarīgu palīga teikumu nozīmes svarā pārākam virsteikumam. Palīga teikumus sauc arī par pakārtotiem teikumiem. Lielākā daļa pakārtojamo vārdu atvasināti 1) no vietnieka vārda „kas”: kā, ka, kad, ko, kamēr, kāds, kur, tikko, līdz ko, 2) no vēl tagad malēniešos sastopamā vietnieka vārda „jis”: ja, jo — jo, jeb, jebšu, 3) no izgaisušā vietnieka vārda iek(a)s: ik, iekām (ikām).

Bezsaikļu palīga teikumi.

295. §. Tautas valodā sastopam daudz teikumus, kas, pakārtojamiem saikļiem trūkstot, formas ziņā līdzinās virsteikumiem, bet sava satura dēļ uzlūkojami par palīga teikumiem: Protu, protu, redzu, redzu (ko?), velts būs mans jājumīņš = ka v. b. m. j. Rudzu druva priecājās (par ko?), nolīks mana muguriņa = ka n. m. m. Tautu dēls man vaicāja (ko?), daudz vilnaiņu pūriņā = vai d. v. p. Godīgs, negodīgs, tas vēl nav izšķirts = vai godīgs, vai negodīgs. Tīk jums, tautas (= ja jums, tautas, tīk), ņemiet mani, pūru manu neraugait. Tīks (= kad t.) tautietis klētiņā, zudīs tava malējiņa. Ielaidi velnu baznīcā (= ja ielaidīsi v. b.), viņš kāps uz kanceles. Godā drānu (ja godāsi d.), tad drāna tevi godās. Lūdz, tautieti, manis mīļi, lūdz ir manas māmuliņas; māte dos (= ja m. d.), es neiešu, tik tu manis nedabūsi. Es gribu ņemt to meitiņu, būtu tai simtu liedzējiņu (lai arī tai būtu s. l.). Vecītis nepārdevis dzirnaviņas, siti viņu nost (= kaut arī viņu nosistu).

296. §. Pavisam atmetamas greizās domas, it kā minētie bezsaikļu teikumi esot saīsināti no īstiem palīga teikumiem, saikļus atlaižot; jo šie bezsaikļu teikumi ir daudz, daudz vecāki nekā līdzīgie teikumi ar saikļiem.

Jo vairāk cilvēka gars attīstās, jo smalkāki tas izšķir dažādu domu sakaru un attiecību. Valoda atkal mīl sekot gara attīstībai; tamdēļ atrodam pie garā attīstītām tautām dažādu domu attiecības un pakārtojumus arī valodā smalkāki apzīmētus. Pirmāk cilvēks izsacīja dažādas domas sakārtotos teikumos; šī laikmeta pieminekļi ir bezsaikļu teikumi. Bet cilvēka gars neapmierinās ar tādu valodas attīstības pakāpeni; viņš cenšas valodā sīkāki ārējiem līdzekļiem apzīmēt, kādā sakarā un attiecībā domu virknes savā starpā saprotamas. Šo domu attiecību sīkāki izsacīt dara iespējamu saikļi.

297. §. Pakārtojamie saikļi attīstās no valodā jau pastāvošiem vārdiem; šie laika strauvē iegūst jaunu uzdevumu, nozīmei kaut kādi pārgrozoties. Salīdz. Bērns bija tikko (= patlaban — apstākļa vārds) acis atvēris, tūliņ tas sāka raudāt. No apstākļa vārda „tikko” izcēlies pakārtojamais saiklis „tikko” (= kad): Tikko bērns bija acis atvēris, tūliņ tas sāka raudāt. Tāpat: Tikām (pirmatnē: pa to laiku) citi zirgus sēja, es par sētu sētsvidū.

Kā otrs pakārtojuma līdzeklis jāmin personu maiņa.

Personu maiņa.

298. §. Personu maiņai piemīt liels svars atkarīgos atstāstījumos, palīga teikumos. Citi ļaudis, dziedātāju meitenīti apbrīnodami, var bez pārpratuma, taisni viņu uzrunādami, sacīt: „Tu esi liela dziedātāja”. Bet ja šī lielā dziedātāja atstāstītu šo citu ļaužu spriedumu par sevi mātei, sacīdama: vai zini ko? citi ļaudis saka: tu esi liela dziedātāja, tad izceltos pārprotamība, jo „tu” varētu attiekties gan uz meitu, gan uz māti. Kā līdzekli no tādas pārprotamības izvairīties valoda atradusi personu maiņu. Personu noteic tādos atstāstījumos runātāja persona no sava stāvokļa. Ja runātāja atstāsta citu spriedumu par sevi, tad viņa izredz pirmo personu: citi ļaudis saka, ka es liela dziedātāja. Ja meita mātei atstāsta citu domas par māti, tad meitas priekšā māte ir otra persona: citi ļaudis saka, ka tu liela dziedātāja; bet ja meita tādu citu spriedumu par savu māti nepasaka mātei, bet citai kādai trešai personai, tad meitas atstāstījums būs tāds: „Citi ļaudis saka, ka mana māte liela dziedātāja”.

Atstāstāmās izteiksmes nozīme palīga teikumos.

299. §. Kā uz trešo pakārtojuma līdzekli jāaizrāda uz atstāstāmo izteiksmi. — Ar personu maiņu daudzkārt sabiedrojas atstāstāmā izteiksme, lai neatkarīgo runu pārvērstu vēl jo pilnīgāki atstāstījumā: Citi ļaudis man sacīja: „Tu dziedī aiz priekiem”. Te divi virsteikumi. Otru pirmajam pakārtojot 1) ar personu maiņu, 2), ar atstāstāmo izteiksmi un 3) ar pakārtojamo saikli „ka”, izceļas: citi ļaudis man sacīja, aiz priekiem es dziedot, jeb: ka es aiz priekiem dziedot.

300. §. Palīga teikumus apcerot, redzam, ka tie izceļas no virsteikumiem un nevis no virsteikuma locekļiem, kā to parastās gramatikas māca.

Kā palīga teikums izceļas no virsteikuma, tas gaiši redzams pie jautājamiem teikumiem: Māte vaicāja: „Kas atbraucis? Vai tēvs pārbraucis?” Še trīs virsteikumi. Abi jautājami virsteikumi izsaka mātes vaicājuma saturu, jautājuma papildītāju. Tomēr abos šos jautājamus virsteikumus atrodama zināma pakārtojuma tiesa. Šis pakārtojuma dīgļis, kas jau slēpjas virsteikumā, soli pa solim tālāki attīstīdamies, izvērties ar laiku par pilnīgu pakārtojumu. Minētie jautājami virsteikumi pārvēršas par palīga teikumiem, ja tikai neatkarīgā jautājuma balss izlocījumu atmetam: Māte vaicāja, kas atbraucis, vai tēvs pārbraucis. Tāpat cēlies: viņš atnāca pie darba, kad saule jau bija lielā gabalā — no sekošiem teikumiem: Viņš atnāca pie darba. Kad? Saule jau bija lielā gabalā. — Bet tikko viņš tos vārdus bij izteicis, te deviņpadsmitgalvis iekšā — te pirmo teikumu sajūtam par palīga teikumu; bet pārstatot „tikko” darbības vārda priekšā, saiklis „tikko” pieņem savu pirmatnējo apstākļa vārda dabu (= patlaban), un pirmo teikumu vairs nevaram uzlūkot par palīga teikumu: Bet viņš tos vārdus bija tikko izteicis, te d. iekšā. Tēvs pamācīja savus dēlus, pirms nekā tas mira — jeb: pirms kā tas mira — jeb: pirms tas mira — cēlies no: tēvs pirms pamācīja savus dēlus nekā mira. „Pirms” piederēja pirmatnē virsteikumā, bet ar laiku noticies teikumu locekļu pārstatījums, kā pie „tādēļ ka”, „tāpēc ka”. Skat. 293. §, 4. Laika straumē pirms (= agrāki) zaudēja savu nozīmi un pieņēma nozīmi „iekām”, tā ka no tā laika varēja atkrist vārds „kā”, „nekā”. — Salīdz. teikumus: Tēvs sacīja: Lai dēls iet ecēt! — ar teikumiem: Tēvs sacīja, lai dēls iet (ejot, ietu) ecēt. — Vāc, māte, zemē savus zirgu deķus, lai (nolūka teik.) klāj māsiņa savus plānos autus. Bet šo beidzamo lai - teikumu varam bez kaut kādiem šķēršļiem uzlūkot par vēlamu virsteikumu: Vāc, māte, zemē zirgu deķus! Lai klāj māsiņa savus plānos autus! — Lai svīst zirgi, lai gurst zirgi! Nav vaļas viņus dusināt. Tādiem teikumiem ciešākā sakarā nostājoties, izaug: Lai (gan, arī) svīst zirgi, lai gurst zirgi, (tomēr) nav vaļas viņus dusināt. — Tā tad redzams, kā virsteikums un palīga teikums tiem pašiem līdzekļiem apzīmēts, un ka starp virsteikumu un palīga teikumu nav nekādas lielas plaismas.

Saisināti teikumi.

301. §. To pašu, ko ar palīga teikumiem izsakām, varam daudzkārt ar teikuma locekļiem apzīmēt. P. p. Kas vainīgs (= vainīgais), tas bailīgs. Ko sēj (= sēto), to pļauj. — Labāk redzu, ka zelta nauda ugunī sadeg, nekā mani radi, brāļi negodā paliek. Šis domas izsaka tautas dziesma daudz jaukāki: Labāk redzu zelta naudu ugunī sadegam, nekā savus radus, brāļus negodā paliekam. Es ceru, ka tevi drīz apmeklēšu = es ceru tevi drīz apmeklēt. Akmens, kas nosūnojis (= nosūnojis akm.), grūti kustināms. Koks, kas pārdēstīts (= pārdēstīts k.), labi neaug. Zaļa zāle gauži raud, kad to min kājiņām (= kājiņām nominama). Suns, taukus ēdis, laizās = suns, kad tas taukus ēdis, laizās.

Parastās gramatikas runā te par saīsinātiem teikumiem, mācīdamas, ka „tevi drīz apmeklēt”, „taukus ēdis” u. c. esot saīsināti no „ka tevi drīz apmeklēšu”, „kad taukus ēdis”. Bet tāda mācība pavisam nepareiza.

Vārdu kārtā.

302. §. Vārdu kārtā stāv ciešā sakarā ar formu bagātību: jo kuplāka formām kāda valoda, jo brīvāka ir tās vārdu kārtā, jo nabadzīgāka tā, jo stingrāki un ciešāki likumi un aprobežojumi vārdu kārtas ziņā. Latviešu valoda uzglabājusi diezgan kuplu formu bagātību, tāpēc viņā vārdu kārtā vēl ļoti brīva, nepazīdama tādus stingrus vārdu kārtas likumus, kādi sastopami tās jaunākās valodās, kuŗu formas laika straumē nodilušas. Tomēr ikvienā valodā, arī visbagātākā, attīstījušies zināmi vārdu kārtas likumi, tā arī latviešu valodā.

Daudz vārdu nogulušies un savirkņojušies mūsu valodas apziņā zināmā kārtā tā, ka tie citādā kārtā nostādīti, tūdaļ aizkaŗ mūsu valodas apziņu, p. p. gultas kāja, nevis: kāja gultas, čum un kust, nevis: kust un čum.

Kā citās, tā arī latviešu valodā, vissvarīgākais nojēgums ieņēms teikumā pirmo vietu; daudzkārt arī beidzamais vārds teikumā uzsvērts: Ikdienas brālis un māsa iet pa ezeru. Māsa un brālis iet pa ezeru ikdienas (mīkla).

Apzīmētāju vieta teikumā.

303. §. No visiem teikuma locekļiem visvairāk saistīti savā vārdu kārtā apzīmētāji; tāpēc iesāksim tūliņ ar tiem. Pēc parastās vārdu kārtas apzīmētāji (īpašības, skaitļu, vietnieku, lietu vārdi, divdabji, ģenitīvs) stāv apzīmējamo vārdu priekšā: Ass cirvis drīz atcērtas. Katram patīk sava dziesma. Pirmie kucēni jāslīcina. Apēsta maize grūti pelnāma. Jaunsungus Jēci, kam tu brēci! Ciema kukulis gards.

Apzīmētājs nostājas a i z apzīmējamā vārda:

1) Pielikumā: Dievs augstais; bārenīte, nabadzīte. Tā bieži kā pielikums sastopams īpašības vārds: Paķēra varenu šķēpu, kam asi kalts vaŗš bija galā, svarīgu, diŗu un stipru. Maza maza upīte, strauja, ar dzelzi, tēraudu salodēta (mīkla). — Šī vārdu kārtā piešķiŗ īpašības vārdam lielāku svaru nekā parastā; salīdz. viņš līcis lielu zobenu uz kalt ar: līcis zobenu, lielu, uz kalt.

2) Bieŗi vokātīvā: draugs mīlais!

3) Ja skaitļu vārds apzīmē skaitu aptuvenus: gadi divi = apmēram divi gadi.

4) „Tāds” izsaukumos nostājas bieŗi aiz apzīmējamā vārda, ja šis sevišķi uzsvērts: Negēlis tāds!

5) Ja apzīmētājs ir a) instrumentālis, b) lokatīvs, c) satiksmes vārds ar piederoŗu locījumu, d) nenoteicamā izteiksme, tad tas var gan apzīmējamā vārda priekšā stāvēt, bet stāv pa laikam aiz tā: a) Līgaviņa baltu muti, — baltu muti līgaviņa. b) Mūsu tēvs debesīs. Baltu muti līgaviņa istabā sēdētāja. c) Tēvam melns kažoks ar melnām siksnām (mīkla). Bezprāta vīrs bez kājām zirgu jāj (mīkla). d) Laiks celties jau pienācis. Izdalīja starp bērū savīkŗt palīdzētājiem naudu.

6) Visbrīvākā vārdu kārtā ievērojama pie izteicēja īpašības vārda, tāpēc ka tas attiecas nevien uz teikuma priekŗmetu, bet arī uz izteicēju: Balta gāju siena grābt; var arī sacīt: gāju balta siena grābt; siena grābt balta gāju.

Tāpat kā izteicēja īpašības vārds lietojams arī divdabīs: Viņš iet atgāzies. Atgāzies viņš iet u. c.

304. §. Ja vairāk apzīmētāju kādam apzīmējamam vārdam, tad tuvāki šim stāv tas apzīmētājs, kas visnoteiktāki un sīkāki apzīmē priekŗmeta īpaŗību, bet citi turpretim jo mazāk

noteikti, jo tālāki no apzīmējamā vārda: Visas šīs mūsu lielās pūles bija veltīgas. Kažoka ļauno jeb otru pusi apgriezt. Veca tēva sirma bārzda zem ozola nobirusi. Atjāja pieci saimnieka (ne: kalpa) dēli. Atjāja saimnieka pieci (ne: seši, nedz visi) dēli. Tāpat gan: pirmie trīs labās rokas pirksti, gan: labās rokas pirmie trīs pirksti.

Kad bez īpašības, skaitļa, vietnieka vārda teikumā kā apzīmētāji sastopami instrumentālis, lokatīvs, satiksmes vārds ar piederošu locījumu, tad viņi stāv apzīmējamā vārda priekšā, šie atkal pēc tā. Vecais tēvs sirmu bārzdu nelaiž bērnu baznīcā. Mūsu tēvs debesīs. Tēvam melns kažoks ar zaļām siksnām.

No apzīmētājiem atkarīgie locījumi stāv šo apzīmētāju priekšā: Gadu vecs bērns, asi gaŗš koks, miega pilnas acis.

Teikuma priekšmeta vieta teikumā.

305. §. Teikuma priekšmets, caur caurim ņemot, visbiežāki nostājas pirmajā vietā, bet kad cits kāds teikuma loceklis vairāk uzsvērts, tad tas ieņem pirmo vietu un teikuma priekšmetam jāvirzās uz teikuma vidu vai pat uz beigām: Aitas vilku neplēš. Ikreiz māte raušus necep. Katram patīk sava dziesma.

Izteicēja vieta teikumā.

306. §. Sakāmos vārdos, mīklās, tautas dziesmās izteicējs ļoti bieži ieņem beidzamo vietu teikumā: Mazs cinītis lielu vezumu gāž. Sveši dūmi acis grauž. Deviņi vīri vienu gaili kauj. Kad tevi zaķis sabadītu! Akla vista arī graudu atrod. Ne visi zirgi vienādi velk. Kas vecāka vārda klausā, pilnu abru maizes mīca. Vēju ar dūri sagrābt nevar. — Zila govs zemi laiza. Baltais buciņš salmos tup. Ar divi zirņi visu lauku apsēj. — Visas purvu purvmalītes mani gauži noraudāja. To celiņu rītā gāju, to celiņu vakarā.

Teikumam kuplumā ejot, attīstījusies tagad latviešu valodā paraža izteicēju teikuma priekšmeta tuvumā virzīt, bieži to tūliņ pēc teikuma priekšmeta nostādīt: Četri vīri tek pa ceļu. Dievs deva saules gaismu, Dievs ir lietu dos.

Daudzkārt starp teikuma priekšmetu un izteicēju stāv gan papildītājs, gan apstākļa vārds: Šodien kungi tiesu sprieda jaunajam bāliņam. Kungi šodien tiesu sprieda j. b.

Daudzkārt izteicējs kā svarīgākais nojēgums atmostas pirmais atmiņā un šaujas pirmais par runātāja lūpām: Jūdz tautietis, jūdz bāliņš, abi jūdza kumeliņus. Aust diena, lec saule, vizēt viz, brauc tautas, ved māsu, brakšēt brakš. — Teikas iesākas ļoti bieži latviešu valodā ar „bija”.

Saliktu laiku vārdu kārtā.

307. §. Saliktos laikos pa laikam nostājas palīga darbības vārds tūliņ aiz teikuma priekšmeta, bet divdabis teikuma beigās: Tu esi to cilvēku samaitājis. Tu man neesi tik daudz devis, cik acs var panest.

Par divdabi vispāri jāsaka, ka tas tāpat lietojams vārdu kārtas ziņā kā īpašības vārds. Divdabim divdabja teicienos, kas atlīdzina apstākļu teikumus, piemīt tā pati vārdu kārtas savādība un brīvība kā izteicēja īpašības vārdam. Pa parastam gan stāv divdabis teikuma beigās: Guli, mana māmuliņe, cietu miegu aizmigusi. Dzīvojam, kā pliki pa nātrām kuldamiem. Saulei lecot, ķērāmiem pie darba. — Bet divdabis ieņem daudzkārt arī citu vietu teikumā: Nomirusi sieva, atstādama mazu meitiņu. Velns iznāca no kalna, uzklupdams pavāram.

Nenoteicamās izteiksmes vieta teikumā.

308. §. No darbības, lietas, īpašības vārda atkarīga nenoteicamā izteiksme stāv pa laikam pašās beigās: Palīdz man bēdas ciest, es tev palīdzēšu medu ēst. Kas nu kūkai dos kartupeļus dēstīt! Ar vecu zirgu var taisnas vagas dzīt.

Retāki nenoteicamai izteiksmei seko papildītājs, apstākļa vārds: Sen dzīrās bāleliņš rādīt savu līgaviņu. Māte mani apsolīja tālu dot tautiņās.

Papildītāja vieta teikumā.

309. §. Papildītājs pa laikam tagad nostājas aiz izteicēja, bet sakāmos vārdos un mīklās ļoti bieži tā priekšā, izteicējam pēdējo vietu teikumā ieņemot: Viens grib ziemas, otrs vasaras. Viens jāļ cūku, otrs kazu. Dievs deva saules gaismu, Dievs ir lietu dos. — Darbs darītāju māca. Lēnas cūkas dziļas saknes rok.

Akuzatīva papildītājs mēdz pēc datīva stāvēt: Nelabs bērns padara tēvam sirnu galvu. Akls aklam ceļu rāda. Blēdība sev pašai rīkstes griež.

Kad pie vajadzības izteiksmes sastopas divi datīvi, tad nostādāms pa priekšu tas datīvs, kas uzlūkojams par tā dēvēto loģisko teikuma priekšmetu: Bērnam vecākiem jāklausa, bērnam būs vecākiem klausīt.

Apstākļu vārdu vieta teikumā.

310. §. Ja apstākļa vārds teikumā uzsvērts, tad tas ieņem, kā ikviens cits uzsvērts teikuma loceklis teikumā pirmo vietu: Ziemā zied ābeles, vasarā salst ezeri (mīkla). No mazas dzirksteles liela uguns izceļas. — Bet pa laikam apstākļa vārds stāv gan aiz tā vārda, gan tā vārda priekšā, kuŗu tas tuvāki apzīmē: Bija reiz vīrs. Tukša muca tālu skan. Pie personiskām formām vietas apstākļa vārds pa laikam stāv aiz darbības vārda: Viņš nāk, nāca, nāks ārā, istabā; bet nenoteicamai izteiksmei un divdabjiem tāds apstākļa vārds mēdz priekšā nostāties: Viņš grib istabā iet; istabā iedams, paņem slauktuvi līdz.

Tiem apstākļu vārdiem, kas nepabeigtās darbības veidā atlīdzina satiksmes vārdus (skat. 146. §), piemīt tieksme virzīties aiz darbības vārda personiskām formām uz teikuma pašām beigām: Nedzīvs dzīvus velk no meža laukā. Pamāte kaus bārenes govi nost.

311. §. Papildītāji nostājas pa laikam tuvāki darbības vārdam nekā apstākļu vārdi: Tautas tavu ganu veda pa zaļo birtaliņu, — jeb: tautas veda tavu ganu pa zaļo birtaliņu. Mazs mazs vīriņš lauka galā ņukas griež. Divi mazi zirdziņi dienu nakti malku ved. Es pārvedu brālim sievu par dižo ezeriņu.

Formas un nojēguma ziņā līdzīgi vārdi savā starpā kopojas: Gājējiņas mēs, māsiņas, cita citu vadīsim (nevis: cita vadīsim citu). Ja tādos teikumos atrodas apstākļa vārds, tad šis nostājas aiz papildītāja: Brāļi māsu tālu deva.

Satiksmes vārdu un saikļu vieta teikumā.

312. §. Satiksmes vārdi stāv piederoša locījuma priekšā, izņemot „dēļ”, „labad” un „pēc” (iemesla nozīmē): manis pēc.

Saikļi iesāk teikumu, izņemot „ atkal”. „Turpretim”, „tomēr”, „taču” var gan pirmo, gan otru vietu ieņemt, gan vēl tālāk uz teikuma vidu virzīties: viņš atnāca tomēr beigās.

Vārdu kārtā palīga teikumā.

313. §. Palīga teikumus iesāk attiecības vietnieku vārdi un pakārtojamie saikļi. Šī vieta saikļiem tik parasta, ka apstākļa vārds pārvēršas par saikli, teikuma pirmā vietā nostādamies: Bērns bija tikko (= patlaban) acis atvēris, tūliņ tas sāka raudāt. No šī apstākļa vārda „tikko” izceļas saiklis, teikuma pirmā vietā nostādamies: Tikko bērns bija acis atvēris, tūliņ tas sāka raudāt.

Palīga teikums var nostāties gan pirms virsteikuma, gan pēc tā, izņemot seku teikumus, kas vienmēr stāv pēc virsteikuma.

Palīga teikumu vārdu kārtā nekādi neatšķiras no virsteikuma vārdu kārtas: Kas zemi kopj, to zeme kopj. Tu nebēdātu, ka es asaru krūzītē noslīktu. Sēdies, kur tev Dieviņš liek, ēd, kas tavā rokā tiek. Kas drabiņās maisās, to cūkas ēd. Kas grasi netaupa, pie rubļa netiek. Dod, Dieviņ, man izaugt, dod man tālu nolīgot, lai es savu pēlējiņu ne acīm neredzēju. Kad pļavu pļauj, tad zāle tik gaļa, ka izmērīt nevar. Salīdz. Vēju ar dūri sagrābt nevar. Ja nenāci tautās līdz, nāc jel mani pavadīt!

Pieturas zīmes.

314. §. Pieturas zīmēm piekrīt uzdevums teikumus un pa daļai arī teikuma daļas citu no cita atšķirt.

Punktu (.) nostādām tur, kur runājot izceļas ievērojams starpbrīdis, kur teikumos izsacītās patstāvīgās domu kopas cita no citas pilnīgi atšķirtas:

Ir auksta rudens diena.
Ar lapām es līdzī vīstu
Un gurdens pa ieleju klīstu.
Man drauga nava neviena.

Vēl spilgtāki atšķir vienu teikumu no otra ar domu zīmi (—), nostādītu pēc punkta, vai arī jaunu teikumu citā rindā iesākot.

315. §. Ar komatu (,) šķirojam domu kopu daļas. Ikvienā teikumā ir tikai viens punkts, bet komatu neaprobežots skaits.

Komats šķiro:

- 1) vīrs- un palīga teikumus: Kur lepnas domas, tur īss padoms. Jo dod, jo grib.
- 2) Sakārtotus, satura ziņā tuvu stāvošus teikumus: Skaties abām acīm, klausies abām ausīm. Acs nobrīnās, roka padara.
- 3) Atkārtotus teikumus un viņu piebildes: „Dzīvojiet saticīgi savā starpā, tad jūs būsiet stipri visās dzīves aukās,” sacīja tēvs saviem dēliem. „Dzīvojiet saticīgi savā starpā,” sacīja tēvs saviem dēliem, „tad jūs būsiet stipri visās dzīves aukās.”
- 4) Iesprausts teikums: Miegā to glāstīs, cerē viņš, zemes mātes roka. Tā būs, man šķiet, pareizi. Viņš, protams, to nedarīs.
- 5) Uzrunu, pielikumu, izsaukamos vārdus: Ko tu, strautiņ, tik daudz čalo? Kumeliņ, baskājīti, pārnes mani sētiņā. Klau, cik sēri pulkstens sita nakts klusumā dziļajā; rau, cik zvēra zvaigzne krita gaisā dzidri zilajā. Ai, kā katra lapa tev jau vītusi. — Bet no vokatīva izsaukamie vārdiņi nav atšķirjami ar komatu: Ai jaukais mežs, tu dabas pils!
- 6) Ja vienā teikumā vairāk vienlīdzīgu teikuma locekļu: vairāk teikuma priekšmetu, izteicēju, papildītāju, apzīmētāju, apstākļu vārdu u. c., tad šie vienādie locekļi cits no cita atdalāmi ar

komatu, vienalga vai tie cits citam piebiedrojas ar saikliem, vai bez tiem: Brīvais cilvēks gaisā lido, dzied. Viņā noraugos, sevī vēlējos putnam līdzī skriet. Nevien veci, bet arī jauni cilvēki mirst. Bērns mīlē gan tēvu, gan māti, gan aukli. Nelaieme sastopama tā nabagu būdiņās, kā lepnās pilīs. Ne tēva man, ne tēvijas, ne mātes man, ne māsas. Tu nebēdā, vai saule lec, vai riet.

7) Ja vienlīdzīgu locekli piebiedro ar saikli „un”, tad komats nav lietojams: Zemnieks aŗ, ecē, sēj un pļauj. Bet ja divus patstāvīgus, pilnīgus teikumus sabiedro ar saikli „un”, tad tie šķījami ar komatu: Kā Daugava vaid, un bangas kā krāc! Līst lieti, vēji pūš, un vakars vēls.

8) Komatu nelieto priekš paskaidrojamā „jeb”, bet gan priekš „t. i.” = tas ir: Gramatika jeb valodas mācība. Tāpat nelieto komatu priekš „nekā” (kā) pēc pārākā pakāpiena: Asinis biežākas nekā (kā) ūdens. Tas pats sakāms par salīdzināmo „kā”, ja tas neiesāk veselu kārtas teikumu: Kur gan ņēmi, tēvu zeme, tādu varu brīnišķu, ka pie sevis ļaudis saisti kā ar dzelžu važām tu.

9) Ja lietas vārdam piebiedroti vairāk apzīmētāju, tad starp šiem nostādāms komats, kad tie visi vienlīdzīgi apzīmē lietas vārdu: Liela, gaŗa priede auga kalna galā. — Bet kad atstatāki stāvošais apzīmētājs apzīmē nevien lietas vārdu, bet šo un tanī pašā laikā tuvāki stāvošo apzīmētāju, tad komats nevietā: Tur stāvēja slaiķis jauns cilvēks (= jauneklis). Mana mīļā māmuliņa. Jaukā vakarējā diena.

10) Divdabja teicienus mēdz atdalīt ar komatu, ja tie nestāv vieni paši, bet paplašināti ar kādu vārdu, vai nu ar apstākļa vārdu, vai arī ar papildītāju: Meitiņa, laivā sēdēdama, villainītes balina. Suns, taukus ēdis, laizās. Bet: suns paēdis laizās.

316. §. Vārdus, ar kuŗiem izsaka, kādu stāvokli runātājs ar savām jūtām un ar savu pārliecību ieņem pret runas priekšmetu, kā: „diemžēl”, „varbūt”, dažreiz izrunājam ar starpbrīdi un tādā gadījumā varam tos atdalīt ar komatiem: viņš, diemžēl, noklīdis no ceļa. Tas, varbūt, izdosies. Bet daudzkārt runātājs šos vārdus izrunā bez starpbrīža, vienā paņēmienā ar citiem vārdiem, un tad komats nevietā. Tā pa parastam vienā paņēmienā ar citiem vārdiem izrunājams „laikam”, ko tāpēc reti sastopam rakstā atdalītu ar komatu; vienmēr kā bez balssvara vārdiņš piesienas priekšējā vārdam „gan” un nav tāpēc nekad ar komatu atdalāms, lai gan nozīmē tas atlīdzina „varbūt”, „laikam”: Tu gan (laikam, rasi) to nezini; tāpat bez komata: Tas acīm redzot nav tiesa. Zāle tagad acīm redzot (= ļoti) aug.

Kad no darbības vārda vai cita kāda vārda atkarīga nenoteicamā izteiksme, tad tā nav atšķījama ar komatu no sava atbalsta: Es ceru tevi drīzumā apciemot.

317. §. Semikōlons (;) pieturas zīmju starpā ieņem vidējo vietu starp punktu un komatu; tas vājāks par punktu, bet sparīgāks par komatu. Ar semikōlonu atdalām teikumus, kam diezgan tuvs domu sakars, Semikōlons vienmēr bez šaubām lietojams tur, kur no diviem virsteikumiem viens otram pretim statīts, kur tā tad no divi virsteikumiem viens satur tikai pusi izsakāmo domu:

Dzidrajos debešos zvaigzņu bari dzirkst;

Rāmajā ezerā pilnais mēness mirkst.

Gluži nabags esmu dzimis,

Gluži nabags gribu mirt;

Bet pa dzīves vidu vajag

Manim tīram zeltam birt.

Teikumu virknē jeb periodā sakārtotos virs- un palīga teikumus mēdz ar semikōlonu citu no cita atdalīt un virsteikumus no palīga teikumiem ar — kōlonu. Nesarežģītās teikumu virknēs semikōlona un kōlona vietā ieteicams komats:

Kad niknas vētras dzīvei postu draud,
Kad skumjās dvēse baiļojas un raud,
Kad laimes gaišie brīži zūd un irst,
Kad cerības kā rudens lapas birst,
Tad, cilvēks, iedomā, cik īsais sprīdis
Ir laika mūžībā tavs dzīves brīdis!

318. §. Kōlons (:) griež lasītāja vērību uz to, kas seko; tas nenobeidz teikumu, bet atver mums skatu sekojošo domu kopā. Tāpēc kōlons lietojams:

- 1) Atkārtoto teikumu priekšā: Līči saka: „Tagad sniegi apsedz mūsu ieleju.”
- 2) Teikumu priekšā, kas izsaka iemeslu, sekas, priekšējo domu paskaidrojumu, kad teikumi nav sakopotī ar saikļiem „tāpēc ka”, „jo” u. c.

Ak, skaties uz kapu: gan ārā tas zeļ,
Bet iekšā tik dzīvības trūdi. —
Sliktam dzejniekam un slapjai malkai
Allaž daba vienāda:
Viņi trokšņo, viņi dzied un sprēgā,
Bet tie tomēr nesilda.

3) Pēc teikuma locekļiem, kas satur vispārīgos sugas vārdus, ja šiem piebiedroti pasugas vārdi: Mūsu mežos aug dažādi koki (, kā): bērzi, alkšņi, ozoli, priedes, egles u. c.

319. §. Bez minētām galvenām pieturas zīmēm minami vēl a) daudzpunkti, b) domu zīmes, c) iekavas, d) pēdiņas.

a) Ar **daudzpunktiem** apzīmē vai nu nepabeigtu domu saturu, vai arī svarīgas domas un spārīgas jūtas, vai izlaistus vārdus.

Tumša nakts...
Noziedznieks
Velti aizmigt vēlas.
Nomalta kāja... uz kruķiem viņš lec...
Mati tam sirmi, tas nelaikā vecs.

b) **Domu zīmi** lieto:

- 1) Starp teikuma priekšmetu un izteicēju, kad šis — lietas vārds un saitiņa atlaista: Es — kalpiņš tepat no šīs malienes (t. i. es esmu kalp.).
- 2) Kad arī cits kāds vārds atlaists, kas pa parastam sagaidāms.

Ko tikai cilvēks strādā,
Labu — ļaunu (= vai l., vai ļ.),
Ar to viņš sev gādā
Godu — kaunu.

Bij laiki — krūts man saldās liegās tvīka (= bij laiki, kad u. t. t.).

3) Kad tēlojums pārtraukts, kad sacīts kaut kas negaidīts:

Es pār kodu riekstu — tārps lokās —
Man šķitās, ka smīnētu šis.
Jebšu bēdas, ciešanas
Dzīvos vajāt neapnīk,
Tomēr pašiem dzīvajiem
Ciest un dzīvot — vienmēr tīk.

4) Kāda minēta sakāma vārda, izteiciena beigās. P. p. sakāms vārds: tukša muca tālu skan — dod mums ievērojamu pamācību.

5) Kad runātājs aiz sāpēm, aiz uztraukuma un aiz cita kāda iemesla traucēts tekoši vienā paņēmienā teikumu līdz beigām izrunāt:

Es — es — esmu — nevainīgs —
Esi — dārgā — droša!

6) Dažreiz domu zīmi lieto komata vietā:

a) Starp teikumā iesprausti vārdiem; arī iespraustu teikumu dažreiz atšķiņ ar domu zīmi:

Smilšu lauki, sniegu kāpas,
Sūnas, klintis kailajas
Ļaudim — kā caur burvja spēku —
Paradīzei līdzinās.

Te varētu, arī lietot 1) komatu: Ļaudim, kā caur burvja spēku, 2) nelietot it nekādu pieturas zīmi, ja vienā paņēmienā bez starpbrīža izrunājam teikuma locekļus: Sūnas, klintis kailajas ļaudim kā caur burvja spēku paradīzei līdzinās. Laida arī — neko darīt — muļķīti pasaulē laimes meklēt. Apskatās no ārpuses — neko teikt — glīts, kas glīts.

b) To pašu vārdu teikumā atkārtot.

Un tavā tēlā ienāca
Man laime — laime kārotā.

7) Domu zīme piebiedrojas daudzkārt citām pieturas zīmēm, lai priekšējā domu kopa jo spilgtāki atšķirtos no sekojošas.

8) Sarunās starp diviem vai vairāk runātājiem lietojama domu zīme pēc punkta, jautājamās un izsaukamās zīmes, kur viens runātājs beidz savus vārdus, un otrs iesāk runāt: „Kur tecēji tu, gailīti, rītu agri rasiņā?” — „Ciemā teku meitas celt, nav māmiņas cēlējiņas”.

c) **Iekavās** liek iespraustus teikumus vai vārdus, kas paskaidrošanai lietoti un nestāv tuvā sakarā ar citiem teikuma locekļiem, tā sevišķi lugās dažādus mājienu aktieriem: Kādā rijā (senāk ļaudis uzturējušies rijā) dzīvoja saimnieks ar saimi. Skolās māca gramatiku (valodas mācību).

d) **Pēdiņas** lietojamas atkārtotu teikumu sākumā un beigās: „Grūti laiki”, sacīja vecais.

Pēdiņām apzīmē daudzkārt arī atsevišķus vārdus, uz kuņiem griežama lasītāju vērība: Bībeles tulkojumā „un” daudzkārt izrādās pilnīgi lieks esam.

320. §. Visām šīm minētām pieturas zīmēm ir divējāds uzdevums: 1) sakārtotus un pakārtotus teikumus un teikumu daļas šķirot, 2) runā nomanāmus starpbrīžus rakstā apzīmēt.

321. §. Vēl jāmin jautājamā un izsaukamā zīme.

Jautājamā zīme stāv pēc a) neatkarīgiem jautājumiem teikumiem: Kam veltīgi laimību kāro tu, sirds? b) pēc jautājumiem vārdiem: Uz kopoņas uz jautājumu kur? ar ģenitīvu.

Ja jautājumiem un izsaukamiem teikumiem piedrojas palīga teikumi, tad jautājamā un izsaukamā zīme nostādāma pašas teikuma beigās:

Kas tur spīd pa tumšu mežu,
It kā dzīvs kas tēlotos?

Atkarīgu jautājamo teikumu priekšā stāv komats, un teikuma beigās jautājamā zīme nevietā:
Daudz varam runāt un spriest, kāds uzdevums cilvēka dzīvei.

322. §. Izsaukamā zīme stāv pēc izsaukamiem, vēlamiem, pavēles teikumiem:

Kā Daugava vaid, un bangas kā krāc!
Kā Staburags asaras raud!
Vij rozes ap galvu, lai valda prieks!
Kad tu izčibētu!

Satura radītājs.

Priekšvārdi **3. lp.**

Skaņu un vārdu mācība.

1—2. §. Ievads. Latv. valoda un viņas izloksnes un vēsture; radu valodas

3—25. §. I. **Skaņu mācība 4**

3. §. Zilbes, skaņas, burti, alfabēts

4. §. Patskaņi un divskaņi **5**

5. §. Patskaņa e izruna

6. §. Gala zilbju patskaņi

7. §. Patskaņu maiņa vienas saknes vārdos **6**

8. §. Akcents

9. §. Savienojumi **ar, er 7**

10. §. Līdzskaņi

11—12. §. Līdzskaņu **v un j** savienojumi ar patskaņiem

13. §. Mīkstināto **r, bj, pj, mj, vj** lietošana

14—25. §. Skaņu savienojumi un maiņa **8**

26—101. §. II. **Vārdu mācība 9**

27. §. Vārdu šķiras

28—55. §. A. Vārdu atvasināšana **10**

29—39. §. Svarīgākās galotnes

40—51. §. Salikteņi ar satiksmes vārdiem **16**

52—54. §. Salikteņu forma un sastāvdaļas **18**

55. §. Salikteņu nozīme **19**

56—96. §. B. Vārdu locīšana

60—62. §. Lietu vārdu locīšana **20**

63—64. §. Īpašības vārdu locīšana **23**

65. §. Salīdzināmie pakāpieni

66—70. §. Skaitļu vārdi

71—76. §. Vietnieku vārdi **25**

77—96. §. Darbības vārdi **26**

80—96. §. Darb. vārdu locīšana **27**

97—98. §. Apstākļu vārdi **45**

99. §. Satiksmes vārdi
100. §. Saikļi **46**
101. §. Sajutumu skaņu vārdi

Sintakse jeb teikuma mācība.

I. Vārdu šķiru mācība 47

102. §. Lietas vārds
103. §. Kārta
104—106. §. Skaitlis **48**
107—115. §. Īpašības vārds **49**
116—132. §. Vietnieka vārds **52**
133—141. §. Skaitļa vārds **58**
142—204. §. Darbības vārds **59**
142—144. §. Darbības vārda kārta
145—151. §. Darbības veidi **62**
152—159. §. Laiki **65**
160—168. §. Izteiksmes **67**
169—194. §. Divdabis **69**
195—203. §. Nenoteicamā izteiksme **74**
204. §. Supīns **76**

II. Teikuma mācība

- 205—211. §. Vienkāršs nepaplašināts teikums
212—215. §. Paplašināts teikums **77**
216—235. §. Locījumu mācība **79**
236—263. §. Satiksmes vārdi **88**
264—275. §. Teikuma locekļu saskaņa **92**
276—277. §. Pilnīgs un nepilnīgs teikums **94**
278. §. Stāstāmie, jautājāmie, pavēlamie, vēlamie, izsaukamie teikumi **95**
279. §. Jautājāmie teikumi
280—284. §. Apgalvojamie un noliedzāmie teikumi. Noliegums
285—287. §. Savilkts, iesprausts, atkārtots teikums **96**
288—301. §. Virsteikums un palīga teikums
291. §. Priekšmetu un papildītāju teikumi **97**
292. §. Apzīmētāju teikumi
293—294. §. Apstākļu teikumi
295—297. §. Bezsaikļu palīga teikumi **99**
298. §. Personu maiņa
299—300. §. Atstāstāmās izteiksmes nozīme palīga teikumos **100**
301. §. Saīsināti teikumi
302—313. §. Vārdu kārta **101**
314—322. §. Pieturas zīmes **104**